

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anja Lidholm

Konstgjorda barn och oäkta föräldrar?

Den assisterade befruktningens och
surrogatmödraskapets rättsetiska dilemman.

JURM01

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Eva Ryrstedt

Termin för examen: Period 2, VT2015

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1. INLEDNING	6
1.1 Introduktion och bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställning	7
1.3 Avgränsningar	8
1.4 Metod och material	9
1.5 Relevant terminologi och begrepp.	10
1.6 Disposition	12
2 ASSISTERAD BEFRUKTNING	14
2.1 Inledning	14
2.2 Insemination	15
2.3 Befruktning utanför kroppen	16
2.3.1 Allmänt om in vitro fertilization, IVF	16
2.3.2 Ägg-, spermie- och embryodonation	16
2.4 Livmoderstransplantation	18
2.5 Översikt	19
3 SURROGATMÖDRASKAP	21
3.1 Inledning	21
3.2 Bakgrund och historia	21
3.3 Varianter av surrogatmödraskap	23
3.3.1 Partiellt och genuint surrogatmödraskap	23
3.3.2 Altruistiskt och kommersiellt surrogatmödraskap	24
3.4 Adoption	25

4	RÄTTSLIG REGLERING I LJUSET AV GRUNDLÄGGANDE PRINCIPER.	28
4.1	Inledning	28
4.2	Rättsgrundsatser och den etiska snårskogen.	28
4.3	Barnets bästa	29
4.3.1	Principen om barnets bästa	29
4.3.2	Barnets bästa i svensk rätt rörande assisterad befruktning och surrogatmoderskap.	31
4.4	Människovärdesprincipen	34
4.4.1	Principen om människans eviga värde	34
4.4.2	Människovärdesprincipen i den rättsliga regleringen rörande surrogatmödraskap och assisterad befruktning.	36
4.4.3	Värdekonflikter	38
4.4.4	Saviour siblings och PGD-HLA	39
4.5	Mater semper certa est	42
4.5.1	Principen om den kända modern – <i>mater semper certa est</i>	42
4.5.2	Mater semper certa est i svensk rätt	43
4.5.3	NJA 2006 s. 505	46
4.6	Slutpunkter	47
5	DEBATTEN OM SURROGATMÖDRASKAP I SVERIGE	50
5.1	Inledning	50
5.2	Surrogatmödraskap i media och politik	51
5.2.1	Debatten i media och facklitteratur	51
5.2.2	Rättspolitiska ställningstaganden – de politiska partiernas syn och ståndpunkter	53
5.3	Argumenten	55
5.3.1	Samhället, staten och den assisterade befruktningen.	55
5.3.1.1	Rättighet eller skydd?	55
5.3.1.2	Jämställdhet och diskriminering - debatten om ensamstående kvinnor och homosexuella män.	57
5.3.1.3	Statens och samhällets ansvar	61
5.3.2	Det feministiska argumentet	64
5.3.3	Det sluttande planet och det naturliga urvalet.	66
5.4	Sammanfattning	69
6	ANALYS OCH SAMMANFATTNING	71
6.1	Inledning	71
6.2	Surrogatmödraskap – rätt och etik.	71
6.3	Surrogatmodern och barnet – etiska betänkligheter	74
6.3.1	På andra sidan beställningsordern – den exploaterade kvinnan och handelsvaran?	74

6.3.2	Ideellt arbete eller affärsuppgörelse? Surrogatmödraskap som kantiansk rättighet.	77
6.3.3	Med vems bästa som ledstjärna?	80
6.4	Bygga Lego med livets beståndsdelar – etiska gränsdragningsproblem.	84
6.4.1	Livmoderstransplantation	84
6.4.2	Nya former av assisterad befruktning - framtidens reproduktionsteknik.	86
6.5	Assisterad befruktning och normativ acceptansglidning	91
6.6	Avslutande ord	94
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	96
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	110
	REFERENSMATERIAL	111

Summary

The thesis at hand deals with the arguments and positions underlying the legislators decisions concerning Assisted Reproductive Technology (ART) in general, and surrogate motherhood in particular. The history of alternative ways to start a family, and ART goes far back. However, it only really began to be the subject of regulation in the 1980s, when the government issued an investigation, to thoroughly investigate the matter of ART.

The variation of the methods of ART is substantial, but the techniques are mainly based on two basic methods - insemination or in vitro fertilization, IVF. Surrogacy arrangements are often used by the infertile couple as the last resort to form a family when all other possibilities have failed. The surrogate mother may either be inseminated or treated by IVF, depending on which form of surrogacy arrangement the couple and surrogate mother want to use. The method, however, is controversial - so much that the Swedish legislature until the year of 2012 categorically refused to handle the topic of it. Still surrogacy arrangements are not legalized in Sweden. An interaction between three different sections in the Swedish law makes it so, that the method in practice cannot be performed in Sweden, even if not expressly prohibited.

The topic, however, is highly relevant as the government in May 2015 - just as this essay is being written - submitted a referral to the council of Legislation, in which single women are proposed to gain the right to ART in Sweden. The referral is based on an interim report from the government inquiry regarding the options and possibilities to expand the treatment of infertility. The main report, in which the issues regarding the possibility to legalize surrogacy arrangements are included, is to be submitted no later than December 2015.

The thesis briefly describes the methods of ART currently available to those suffering from infertility or who otherwise are having difficulties to conceive. As more methods of ART presently are being developed, a few of them will also be presented in the essay. The main aim of the paper, however, is to examine the arguments and basic principles of law that the legislators used when regulating the topic and matters at hand, as well as examining the intense and sometimes heated debate regarding the subject. The key concerns are highlighted and examined from several angles. The last chapter of the thesis provides for an in-depth analysis and summary of the main arguments. It also explains and states my own position on the matter.

Sammanfattning

Förevarande uppsats behandlar de argument och ställningstaganden som ligger bakom lagstiftarens beslut beträffande assisterad befruktning i allmänhet, och surrogatmoderskap i synnerhet. Den alternativa familjebildningen och den assisterade befruktningens historia går långt tillbaka i tiden, men började på allvar regleras på 1980-talet, då inseminationsutredningen grundligt utredde frågan.

Variationsfloran för assisterad befruktning är stor, men teknikerna utgår till största delen från två grunder – insemination eller in vitro fertilization, IVF. Surrogatmödraskap används ofta av ofrivilligt barnlösa som en sista väg till familjebildning, när alla andra möjligheter uttömts. Surrogatmodern kan antingen insemineras, eller behandlas genom IVF, beroende på vilken form av surrogatmödraskap man vill använda. Metoden är dock kontroversiell – så mycket att lagstiftaren fram till år 2012 kategoriskt vägrat ta i frågan med tång, och metoden är således fortfarande inte legaliserad i Sverige. En trippelsamverkan mellan olika lagrum gör att metoden i praktiken inte heller kan genomföras i Sverige, även om den inte uttryckligen är förbjuden i lag.

Ämnet är dock idag högaktuellt, då regeringen i maj 2015, just som uppsatsen skrivs, överlämnade en remiss till Lagrådet, vari ensamstående kvinnor föreslås ge rätt till insemination i Sverige. Remissen bygger på ett delbetänkande av utredningen om utökade möjligheter till behandling av ofrivillig barnlöshet, varibland möjligheterna till legalisering av surrogatmödraskapet ingår. Huvudbetänkandet skall lämnas senast i december 2015.

Uppsatsen går översiktligt igenom vilka metoder för assisterad befruktning som idag står till buds för ofrivilligt barnlösa. Då fler metoder är under utveckling, redogörs även för dessa. Tyngden i uppsatsen läggs dock på att undersöka de argument och rättsprinciper som lagstiftaren använt sig av vid den rättsliga regleringen av området, samt på att granska den intensiva debatt som förts om ämnet. De tyngsta argumenten har lyfts fram, och undersöks ur flera vinklar. I framställningens sista kapitel görs en mer djupgående analys och sammanfattning av de viktigaste argumenten, och jag redogör för min egen inställning i frågan.

Förord

*”Ibland liksom hejdar sig tiden ett slag
och något alldeles oväntat sker.
Världen förändrar sig varje dag,
men ibland blir den aldrig densamma mer.”*

Alf Henriksson

Till dig mamma. Jag saknar dig så.

Förkortningar

A.a	Anfört arbete
Barnkonventionen	Förenta Nationernas konvention om barnets rättigheter
BefrL	Lag (1988:711) om befruktning utanför kroppen
Bet.	Betänkanden
Bioetikkonventionen	1997 års Europarådskonvention om mänskliga rättigheter och biomedicin.
C	Centerpartiet
DI	Dagens Industri
Dir.	Kommittédirektiv
DN	Dagens Nyheter
Dnr	Diarienummer
DS	Departementsserien
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna
ESHRE	European Society of Human Reproduction and Embryology
EU	Europeiska Unionen
Europadomstolen	Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
Europakonventionen	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna
FB	Föräldrabalken (1949:381)
FN	Förenta Nationerna
FNMR	FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna
FP	Folkpartiet
GenL	Lag (2006:351) om genetisk integritet m.m.
GP	Göteborgsposten
HBT	Homo-, bi- och transexuella personer
HD	Högsta domstolen
HLA	Human leukocyte antigen
HovR	Hovrätten
Ibid	<i>Ibidem</i> ”samma ställe”
ICSI	Intracytoplasmisk spermieinjektion
IMSI	Intracytoplasmisk morfologiskt selekterad spermieinjektion

InsemL IVF	Lag (1984:1140) om insemination In vitro fertilization.
JT	Juridisk Tidsskrift
KD	Kristdemokraterna
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avdelning I
M MIA MP	Moderata Samlingspartiet/Moderaterna Myndigheten för Internationella Adoptionsfrågor Miljöpartiet
PGD PGD-HLA PGS Prop.	Preimplantatorisk genetisk diagnostik PGD med HLA-typning Preimplantatorisk genetisk screening Proposition
RF RFSL	Regeringsformen Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter (tidigare Riksförbundet för sexuellt likaberättigade)
RFSU RH	Riksförbundet för sexuell upplysning Rättsfall från hovrätterna
S SBU SCB Smer/SMER	Socialdemokraterna Statens beredning för medicinsk utvärdering Statistiska Centralbyrån Statens medicinsk-etiska råd. Tidigare Medicinsk-etiska rådet
SoU SOU SvD SvJT SVT	Socialutskottet Statens offentliga utredningar Svenska Dagbladet Svensk Juristtidning Sveriges Television
TR	Tingsrätten
V	Vänsterpartiet
ÄktB	Äktenskapsbalk (1987:230)
♀	Kvinna
♂	Man
♁	Kön okänt/man eller kvinna

1. Inledning

1.1 Introduktion och bakgrund

Familjen har alltid haft en central ställning i samhället.¹ Samhörighet ger skydd, och genom fortplantning säkerställs gruppens överlevnad. Instinkten att fortplanta oss ligger djupt inbäddat i vårt DNA. Reproduktionen är en del av vår överlevnadsinstinkt och den har genom historien slutligen lett fram till det samhälle vi lever i idag.² Än idag finns driften att skaffa barn kvar, även om den psykologiska och sociala önskan att bilda familj sannolikt är starkare än den rent instinktiva driften att överföra vår genetiska sammansättning till nästa generation.³

Familjen ses av såväl FN, EU och svenska staten som starkt skyddsvärd.⁴ Att familjen skall *skyddas* innebär dock inte en rättighet att *skaffa* familj till varje pris, även om det idag finns betydligt fler möjligheter för ofrivilligt barnlösa att skaffa barn, än för bara några decennier sedan.⁵ När sjukdom, ålder, sexuell läggning, politiska ställningstaganden, funktionsnedsättning eller andra orsaker leder till svårigheter att skaffa barn på *traditionell*⁶ sätt, finns idag andra vägar att gå. Biotekniken har gått framåt med stormsteg – år 1978 föddes världens första *provörösbarn*, år 1983 uppges det första barn som tillkommit genom *äggdonation* ha fötts i Australien, och år 2006 tilläts så kallade *saviour siblings* i Sverige.⁷ I september förra året (2014) föddes det första barnet i Sverige av en kvinna som fått livmodern transplanterad,⁸ och idag talar man om *ektogenes* som en reell möjlighet.⁹

Dagens samhälle präglas av krafter och motkrafter, av handling och

¹ Nationalencyklopedin, sökord *Familj*.

² Gupta, Divya "Barn till bästa pris" Svenska Dagbladet, 26 sept. 2011.

³ Tännsjö, Torbjörn "Göra barn – en studie i reproduktionsetik" Borås 1991, s. 55-57 och Lundin, Susanne "Guldägget – föräldraskap i biomedicinens tid", Lund 1997 s. 46-48

⁴ FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, artikel 12, och Europakonventionen artikel 8.

⁵ SOU 1985:5 "Barn genom befruktning utanför kroppen mm" s.38-39

Rapport från Statens medicinsk-etiska råd, Smer 2013:1 *Assisterad befruktning – etiska aspekter*, Stockholm 2013 s.29; Stoll, Jane "Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood. Swedish Law in a Comparative Context" Uppsala 2013 s. 38-41

⁶ Med "traditionellt" avser jag i förevarande uppsats en familjebildning där man uppnått en graviditet genom samlag, dvs en graviditet där assisterad befruktning ej använts.

⁷ Beträffande *världens första provörösbarn* - Nationalencyklopedin, sökord *assisterad befruktning*. Louise Brown föddes efter att hennes mamma genomgått IVF-behandling. Beträffande *äggdonation* – se Monashivf.com

Beträffande *saviour siblings* - Lag (2006:351) om genetisk integritet m.m. Kap 4 §2. Häri regleras möjligheten att medelst preimplantaotrisk genetisk diagnostik välja ut ett embryo som genetiskt matchar ett svårt sjukt syskon. Syftet med selekteringen är att med hjälp av det nya barnets blodstamceller kunna bota det sjuka syskonet.

⁸ Sahlgrenska Akademin, Göteborgs Universitet. "Forskningsprojekt om livmoders-transplantationer" Publicerat 13 november 2014. <http://sahlgrenska.gu.se/forskning/uterus>

⁹ KcKie, Robin. "Men redundant? Now we don't need women either." The Guardian, 10 februari 2002; Jönsson, Kutte "Det förbjudna mödrskapet", Lund, 2003 s. 15. Med ektogenes avses fosterutveckling utanför livmodern.

reaktion. För varje skyldighet finns en rättighet, för varje problem finns en lösning. Men hur långt skall dessa rättigheter och lösningar dras? Vems intressen skall tillvaratas i varje enskild fråga? Vart skall gränsen dras mellan vad som är möjligt och vad som är lämpligt? I debatten kring assisterad befruktning får frågorna en sällan skådad intensitet, då de rör uppkomsten av ett liv vars tillkomst möjliggörs genom samhällets assistans.

I Sverige har debatten i media till stor del rört *surrogatmödraskapets*¹⁰ vara eller icke-vara.¹¹ Är det barnets, surrogatmoderns, de genetiska föräldrarnas eller samhällets intresse som skall tillvaratas? Vilka skäl finns för att tillåta, respektive förbjuda, de olika formerna av befruktning – och vilken tyngd skall man tillmätta skälen?

1.2 Syfte och frågeställning

I Sverige tillåts idag vissa former av assisterad befruktning, medan andra är otillåtna. De olika formerna av assisterad befruktning regleras i lagen (2006:351) om genetisk integritet.¹² Syftet med uppsatsen är att utreda vad lagstiftaren grundat sina beslut på när man tillåtit vissa former av assisterad befruktning, men intagit en restriktiv hållning till andra – framförallt beträffande surrogatmödraskap.

För att uppnå syftet med uppsatsen kommer jag arbeta med utgångspunkt i ett antal frågor, vilka således kommer belysas i framställningen: Vad är surrogatmödraskap? Vad finns det för andra former av assisterad befruktning? Vad förs, beträffande surrogatarrangemang, fram som argument i den rättsliga debatten? Vad diskuterar man i media rörande surrogatmödraskap? Vad finns det för rättspolitiska grunder för att förbjuda eller tillåta en viss form av konstgjord eller assisterad befruktning?¹³

Uppsatsen kommer vidare behandla vad det historiskt sett finns för bakgrund till dagens reglering, och vilka rättsgrundsatser man lutat sig mot, eller argumenterat kring. Framställningen redogör också för hur de olika formerna för assisterad befruktning utvecklats fram till idag. Ett *lege ferenda*-liknande resonemang kommer föras i den avslutande delen av uppsatsen, där jag diskuterar vissa svagheter i den gällande lagstiftningen.

¹⁰ K. Jönsson förespråkar i a.a termen *surrogatmödraskap* framför *surrogatmoderskap* för att göra en distinktion mellan det vårdande moderskapet och det rent biologiska mödraskapet, s. 14-15. Jag kommer i framställningen använda mig av de olika termerna synonymt.

¹¹ Se exempelvis Haldesten, Maria ”*Barn ingen rättighet*” *GP* 11 oktober 2011
Wallmark, Hans, ”*Gravida kvinnor är inga handelsvaror*” *Expressen* 19 mars 2012;
Lagerblad, Anna ”*Föda barn åt andra tufft kvinnoyrke*” *Svenska Dagbladet* 2 januari 2013

¹² Lagen (2006:351) om genetisk integritet kap. 6 och 7

¹³ Då surrogatmödraskap är så tätt sammanknutet med andra former av assisterad befruktning, kommer dock även dessa behandlas i viss utsträckning.

1.3 Avgränsningar

Inget rättsområde, oavsett dess storlek eller avgränsning är isolerat. All rätt interagerar med andra rättsområden, närliggande eller mer avlägsna, och i många fall också med andra länders rättssystem. Därtill tillkommer beröringspunkter med andra klassiska vetenskaper, med politik, ekonomi, moral, etik och så vidare. Att avgränsa en rättsfråga handlar således inte bara om att begränsa den i en rättslig och rumslig kontext, utan även gentemot andra discipliner.

Förevarande uppsats är först och främst begränsad till att röra den svenska nationella rätten, och de regleringar vi har i Sverige på området rörande assisterad befruktning. Vissa hänvisningar till utländsk, mellan- och överstatlig rätt förekommer dock av nödvändighet. Uppsatsens tyngdpunkt kommer ligga på de etiska och moraliska ställningstaganden och aspekter som finns bakom regleringen av de olika formerna av assisterad befruktning. För att förstå vad som ligger till grund för lagstiftarens beslut för eller emot de olika former av assisterad befruktning som vi idag har tillgång till rent medicinskt, följer jag den svenska debatten både genom äldre lagstiftning och genom de argument som förs fram via dess förarbeten, och genom artiklar i dagspress.

Jag har i uppsatsen valt att avstå från att undersöka vilka implikationer ett tillåtande av idag förbjudna former av assisterad befruktning, exempelvis surrogatmoderskap, skulle ha på den rättsliga regleringen i Sverige. Istället nöjer jag mig med att kort konstatera att vid ett sådant tillåtande uppstår ett visst behov av kompletterande, och förnyad, lagstiftning på relaterade rättsområden.¹⁴ Exempel på lagstiftning som berörs vid en utvidgning av sfären av tillåtna metoder av assisterad befruktning, är exempelvis arvsrätt, folkbokföring, medborgarskap, försäkringsrätt och reglering av det rättsliga föräldraskapet.¹⁵ Då den idag existerande rättsliga regleringen bitvis är bristfällig, och inte förmår hantera de frågeställningar som bland annat surrogatmoderskapet ger upphov till, kommer dock denna brist delvis uppmärksammas i kapitel 4.¹⁶

Jag har vidare valt att inte beröra frågan om användning av ägg och/eller spermier från avlidna personer, trots de intressanta rättsliga och etiska aspekter som är kopplade till just denna form av assisterad befruktning.¹⁷ Anledningen härför är, att vid just denna frågeställning spänner de etiska ställningstagandena inte bara över de levande inblandade parternas intressen, utan även över ett arvsrättsligt perspektiv – när skall ett barn anses vara avlat? Hur lång tid efter en avliden makes frånfälle skall den

¹⁴ Smer, skrivelse, dnr 29/12 *Juridiska frågor kring barn som tillkommit genom surrogatmoderskap i utlandet*.

¹⁵ SOU 2014:29 ”Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor” s. 134-135, 156 Bogdan, Michael ”Internationellt privaträttsliga aspekter av äggdonation och surrogatmoderskap”, SvJT 2002 s. 746: Motion 2014/15:402 *Trygghet för barn födda efter värdmoderskap*

¹⁶ Se bland annat rättsfallet NJA 2006 s.505 (se avsnitt 4.5.3)

¹⁷ Smer 2013:1 s. 182-190.

efterlevande maken kunna använda ett befruktat ägg - och om kvinnan som inseminerats *efter* sin makes död sedermera föder ett barn med liv, skall det barnet då erhålla arvsrätt efter fadern? Att undersöka vissa ännu ej reglerade rättsliga aspekter av just denna fråga, men inte andra metoders likaså oreglerade rättsläge, skulle skapa en oönskad inkonsekvens i uppsatsen.

Även om uppsatsens syfte är att undersöka området *assisterad befruktning*, kommer dock, om än kortfattat, institutet *adoption* likaså nämnas. I diskussionen kring surrogatmoderskap måste oundvikligen även denna närbesläktade form av familjebildning beröras. Områdena har viktiga beröringspunkter både etiskt, rättsligt, psykologiskt och ur ett särskiljningsperspektiv. Även genom dess status av alternativ familjebildning i relation till den heteronormativa familj lagstiftningen traditionellt sett utgått från, är adoption närbesläktat med den assisterade befruktningen.¹⁸

1.4 Metod och material

I uppsatsen kommer jag huvudsakligen använda mig av den rättsdogmatiska metoden. Metoden har använts både för att utröna vad som är gällande rätt inom området, men också för att undersöka tidigare reglering, och för att belysa områdets rättsliga utveckling. Den rättsdogmatiska metoden innebär att jag undersökt den svenska rättens källor; relevanta lagar och dess förarbeten, praxis i den mån sådan finns på området, och juridisk doktrin. Myndighetsföreskrifter har också i förevarande arbete haft en viss relevans, och jag har i begränsad omfattning använt mig även av dessa.¹⁹ För att få en vinkel som speglar inte bara den juridiska bakgrunden i frågan, utan också anlägger ett rättspolitiskt perspektiv, har jag använt mig av den livliga offentliga debatt angående framförallt surrogatmödraskapets vara eller icke-vara som förts i svensk media och politik. Genom att granska vad såväl politiker som debattörer i dagspress och akademisk media uttalat i ämnet, och utifrån detta själv föra ett analyserande resonemang kring de anförda argumenten, påvisar jag ämnets komplexitet.

Då området är behäftat med tunga etiska och moralfilosofiska frågor och aspekter, vilka utgör en del av uppsatsen, har det också varit av stor vikt att undersöka vad Statens medicinsk-etiska råd (Smer) har uttalat i frågan. För att få en djupare förståelse för de moraliska och etiska aspekterna av de olika formerna av assisterad befruktning, har jag också använt mig av doktrin inom andra vetenskapliga discipliner, såsom filosofi, genusvetenskap och medicin.

Nämnda litteraturbredd har i uppsatsen föranlett hänvisningar till experter, filosofer och debattörer hemmahörande inom vitt skilda områden. I flertalet fall framgår av uppsatsen inom vilket område respektive person är verksam.

¹⁸ Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödrskapet*” s. 113-118, Prop 2001/02:89 *Behandling av ofrivillig barnlöshet* s. 51

¹⁹ Peczenik, Alexander ”*Juridikens teori och metod*” Stockholm 1995 s. 9, 33-44

I de fall det inte klart framgår av den löpande uppsatstexten vem den hänvisade personen är, kommer - för att läsaren lättare skall kunna orientera sig - en mycket kortfattad presentation ges i en särskild fotnot.

Enär jag avgränsat frågan till att röra svensk rätt, och frågans implikationer på den svenska familjerätten, har jag i huvudsak använt mig av svenska källor. Då vissa former av assisterad befruktning, av vilka surrogatmödrskapet är mest relevant för förevarande uppsats, är otillåtna i Sverige är dock den svenska doktrinen inom området relativt begränsad. Av denna anledning förekommer en del referenser till utländskt underlag.

Uppsatsen kommer avslutningsvis analyseras utifrån olika etiska och rättsliga perspektiv, där även ett framtidsperspektiv diskuteras. Till skillnad från den rättsdogmatiskt metodpräglade delen av uppsatsen, vilken i mån av möjlighet hållits fri från personliga åsikter, kommer analysen innehålla mina egna synpunkter och argument i ämnet.

1.5 Relevant terminologi och begrepp.

Den rättsliga och medicinska terminologi som används i uppsatsen kan för en oinsatt läsare först te sig främmande. Framförallt kan de olika begreppen vålla problem då det i vissa fall finns flera termer som används synonymt om samma företeelse. I uppsatsen kommer de flesta termer redas ut löpande vartefter de används, men för en underlättad läsoplevelse är det ändå på sin plats att definiera vissa begrepp redan inledningsvis. Därför följer här en kort lista med begreppsdefinitioner, samt förtydliganden:

Altruistiskt surrogatmödrskap - surrogatarrangemang där ingen ersättning utgår till surrogatmamman.²⁰ Termen behandlas mer ingående längre fram i uppsatsen, under kapitel 3. Den nämns dock redan nu, då ordet *altruistiskt* endast används i studiens deskriptiva del. I den avslutande analysen kommer istället arrangemangsformen benämnas *ideellt surrogatmödrskap*, då jag anser det vara en mer korrekt term. Att benämna arrangemangsformen *altruistiskt* insinuerar, i mitt tycke, att en kommersiell variant då motsatsvis skulle vara *egoistisk*. Jag ställer mig emot den implikationen, och menar att den undviks genom att istället beteckna den förmodat altruistiska handlingen som *ideell*. Detta överensstämmer också bättre med den filosofiska betydelsen av termen *altruistisk*, vilken önskat kan implicera att surrogatmodern uppoffrar sig

²⁰ Jönsson, a.a "Det förbjudna mödrskapet" s. 22-29

- själv, eventuellt mot sin vilja. I detta fall är en sådan tolkning i direkt strid med vad man vill att begreppet skall ha för innebörd.²¹
- Assisterad befruktning* - även kallat *konstgjord befruktning*. Samlingsnamn för olika typer av icke-traditionella reproduktionsformer.²² Jag kommer i uppsatsen endast använda mig av termen *assisterad befruktning*, då jag anser att det rör sig om just en *assisterad* form av konception – inte om en *konstgjord* sådan.
- Biologisk förälder* - föräldraskap genom blodsband, dock ej genetiskt betingat för kvinnan som bär barnet. Det biologiska föräldraskapet uppstår genom att man avlat barnet.²³
- Familj* - i framställningen använder jag på flera ställen ordet *familj* i betydelsen av en familjekonstellation där en eller flera vuxna *och barn* ingår. Användandet av ordet i denna mening i uppsatsen skall **ej** uppfattas som att innebörden av ordet *familj* är förbehållet familjer där barn ingår.
- Genetisk förälder* - den person/de personer vars könsceller använts vid befruktningen.²⁴ Beträffande den kvinna som bidragit med ägget även benämnt *genmoder*.²⁵
- IVF* - In vitro fertilization, på svenska ofta benämnt *provrörsbefruktning*. Ett eller flera ägg befruktas utanför livmodern (in vitro) och förs sedan tillbaka in i kvinnans livmoder.²⁶
- Mater semper certa est* - latinsk rättsgrundsats, vilken översatt lyder: ”modern är alltid säker”.²⁷
- Moderskapspresumtion* - presumtion om att den kvinna som föder ett barn också är dess mor.²⁸
- Människovärdesprincipen* - principen om att varje människa har ett värde, just på grund av att man är människa. Värdet är oberoende av vad man gör eller har för personliga egenskaper, förmågor, kunskaper eller funktioner i samhället.²⁹

²¹ Psykologiguiden/Psykologilexikon. Observera att sidan kräver att man väljer sökordet ”altruism” själv. <http://www.psykologiguiden.se/www/pages/?Lookup=altruism>; Statens Medicinsk-Etiska Råd ”Etiska vägmarken 4. Det svärfångade människovärdet”, omarbetad upplaga (2), 2012, s. 125; Jönsson a.a ”Det förbjudna mödraskapet” s. 197-198

²² Smer 2013:1 s. 29

²³ Singer, Anna ”Föräldraskap i rättslig belysning”, Uppsala 2000 s. 42-43

²⁴ Ibid s.42-43

²⁵ Lundin a.a s. 44-45

²⁶ Nilsson, Annika för Kungliga Vetenskapsakademien - om assisterad befruktning ”Barn till varje pris?” Lund 1996 s. 10, 19-22

²⁷ Schiratzki, Johanna ”Barnrättens grunder” Lund 2014, s 57

²⁸ Ibid s.52 -58

²⁹ SOU 1995:5, sid 115.

- Rättslig förälder* - detsamma som legal eller juridisk förälder, dvs den person som lagligt sett är att anse som barnets förälder. Det rättsliga föräldraskapet konstituerar exempelvis barnets arvsrätt.³⁰
- Social förälder* - den förälder som utövar det praktiska föräldraskapet, dvs vårdar och sörjer för barnet.³¹
- Surrogathavandeskap* - term föreslagen att användas istället för surrogatmoderskap, för att betona att det är frågan om ett ersättande *havandeskap*, ej ett surrogerande *moderskap*.³²
- Surrogatmoderskap* - form av assisterad befruktning där barnet bärs av en annan kvinna än den som kommer bli barnets sociala förälder.³³
- Vanlig graviditet* - används i uppsatsen synonymt med *traditionell graviditet* för att beteckna en graviditet som uppstått coitalt, utan assisterad befruktning.
- Värdmamma* - ersättningsterm för surrogatmoder.³⁴

1.6 Disposition

Efter det inledande kapitlet, vilket avslutas med förevarande disposition, följer i uppsatsens andra kapitel en översikt av olika metoder för assisterad befruktning. Kapitlet inleds med en kort historisk tillbakablick, och fortsätter med en lättfattlig genomgång av de metoder för assisterad befruktning som idag finns att tillgå i Sverige. Likaså redogörs för den ännu ej allmänt tillgängliga metoden *livmoderstransplantation*. I genomgången berör jag kortfattat vissa av de etiska aspekter, och rättsliga problem som är knutna till metoderna. Kapitlet avslutas med en översikt i tabellform av sambandet mellan reproduktionsmetod och föräldraskap till barnet som blir till vid den assisterade befruktningen.

Då syftet med uppsatsen är viktat mot hur surrogatmoderskap hanterats i lagstiftning och debatt, har hela kapitel tre vikts åt arrangemanget. Kapitlet inleds med en genomgång av surrogatmoderskapet i en historisk kontext, och därefter går jag igenom de olika varianter av surrogatmoderskap som finns, både ur genetisk och motivbaserad aspekt. Kapitlet avslutas med en kort genomgång av adoptionsinstitutet.

I uppsatsens fjärde kapitel granskar jag hur lagstiftningen förhållit sig till den assisterade befruktningen i ljuset av några väl utvalda rättsgrundsatser. Varje grundsats går igenom för sig, och därefter följer en exemplifierande undersökning av hur principen applicerats av lagstiftaren vid

³⁰ Singer "Rättsligt föräldraskap" s. 42

³¹ Singer, ibid s. 43; Smer 2013:1 s. 35

³² Aylwars, Angela och Alvelin, Christina "Den som bär andras barn borde få betalt", Aftonbladet 2013-03-06.

³³ Jönsson, a.a "Det förbjudna mödraskapet" s. 14

³⁴ Motion 2008/09:So222 Utredning om värdmödraskap

rättsregleringen. I detta avsnitt för jag vissa reflekterande resonemang kring hur lagstiftaren agerat. Kapitlet avslutas med några kritiska observationer och sammanfattande ord.

I femte kapitlet gör jag en översyn av hur man i media, facklitteratur och politik förhållit sig till genteknikens acceleration sett främst i relation till surrogatmödrskapet. Frågan om surrogatmödrskapet hänger nära samman med debatten om ensamstående kvinnors rätt till insemination. Debatten om denna grupps tillgång till assisterad befruktning kommer därför likaså behandlas i kapitlet, om än översiktligt. I viss mån redogörs även för debatten om homosexuellas möjligheter till familjebildning. Då ämnets natur gör att frågorna berör, har debatten i perioder varit nästintill överväldigande intensiv. Det är därför av vikt för läsaren att komma ihåg att kapitlet endast aspirerar på att ge en överskådlig bild av debatten, och lyfta fram några av de argument och röster som hörts rörande frågan – det finns ingen ambition att göra en uttömmande genomgång därav. Ett urval av huvudargumenten lyfts ut och gås igenom var för sig innan kapitlet avslutas med en kort sammanfattande genomgång av fallgroparna i en debattanalys.

Uppsatsen avslutas därefter med en analys, där några av de mest centrala av de tidigare nämnda argumenten analyseras djupare. Jag redogör också för några av mina egna tankar på området, och sammanfattar viktiga aspekter i framställningen. I viss mån gör jag en summerande tolkning av materialet, och resonerar också kring ämnets framtid och några av de etiska aspekter som följer i utvecklingens spår.

Det kan för en van läsare av juridiska eller akademiska texter te sig som en självklarhet, men jag vill ändå, för tydlighetens skull, poängtera att viss överlappning sker mellan kapitel fyra och fem, gällande anförd argumentation och ämne. Skiljelinjerna mellan lagstiftning, doktrin och debatt utgörs inte av vattentäta skott, och det är vid författandet av en juridisk uppsats en omöjlighet att hålla isär juridisk doktrin från rättslig reglering. Det ligger i rättens själva natur att den måste uttolkas av dess aktörer. I kapitel fyra kommer såldes även vad som framhållits i juridisk doktrin och debatt i beaktas. Omvänt kommer i kapitel fem vissa inslag hänförliga till rättslig reglering – exempelvis hänvisning till rättsprinciper, och av lagstiftaren i förarbeten anförda ställningstaganden rörande rättsfrågor och grundsatser – återfinnas.

För att inte läsningen skall störas av en alltför omfattande notapparat, har merparten av de webbadresser varifrån artiklar och övrig elektronisk information hämtats endast angivits i källförteckningen. All övrig relevant information om källan återfinns dock i den första not den hänvisas till.

Jag hoppas att du som läsare skall finna nöje med uppsatsen.

2 Assisterad befruktning

2.1 Inledning

Assisterad befruktning är, som tidigare nämnts, ett samlingsbegrepp på olika typer av *icke-coital konception*³⁵. Man räknar i Sverige med att mellan 10 och 15 procent av alla par någon gång i livet drabbas av ofrivillig barnlöshet. I ungefär en tredjedel av fallen ligger felet hos mannen, i en tredjedel hos kvinnan, och i runt femton procent av fallen är orsaken en kombination av fel på mannen och kvinnans fortplantningsförmåga. Hos resterande par förblir barnlösheten en gåta, då någon medicinsk orsak därtill inte kan hittas.³⁶

*”Det som står i fokus är något man kunde kalla den andra sexuella revolutionen. Den första erbjöd oss människor möjligheten att ha sex utan att skaffa barn. Den andra erbjuder oss möjligheten att skaffa barn utan att ha sex.”*³⁷

Så sammanfattade moralfilosofen och medicinsk-etikern Torbjörn Tännsjö den nya värld av möjligheter som öppnats för barnlösa genom reproduktionsteknologins rasande utveckling. Tvärt emot vad man, tack vare komplicerade medicintekniska termer kan förledas att tro, är assisterad befruktning dock ingalunda en ny företeelse. Endast teknikerna och metoderna därför har utvecklats och mångfaldigats. Belägg för att partiella surrogatmödraskap använts i snart sagt alla tider kan hittas bland Bibelns texter.³⁸ Det första försöket med artificiell insemination på människor kan ha provats första gången så tidigt som under 1700-talets andra hälft, utfört av en engelsk läkare vid namn Hunter.³⁹ I Sverige har insemination använts på människor sen 1920-talet. I början av 50-talet var metoden så vanligt förekommande att Justitiedepartementet tillsatte en utredning för att reda ut de rättsliga och medicinska följderna av insemination.⁴⁰ Trots att tekniken som användes vid processen naturligtvis utvecklades under lång tid dessförinnan, kan startskottet för det som kan kallas den moderna assisterade befruktningens tidsålder, sägas ha gått år 1978. Det året föddes Louise Brown, världens första barn som tillkommit genom IVF, i England.⁴¹ Idag finns det för det barnlösa paret en mängd metoder att tillgå för att råda bot på deras belägenhet, och fler är under utveckling.⁴²

³⁵ Med *coital befruktning* avses konception genom samlag. Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*” s.202

³⁶ Nilsson, a.a s. 15

³⁷ Tännsjö a.a ”*Göra barn ...*” s.9

³⁸ *Bibeln, Första Moseboken* kap. 16:1, 2, 4, samt *Första Moseboken* kapitel 30, 1-5.

³⁹ SOU 1983:42 *Barn genom insemination*, s.31

⁴⁰ SOU 1953:9 *Förslag till lagstiftning om insemination*.

⁴¹ Tännsjö, a.a ”*Göra barn ...*” s. 22-23

⁴² Smer 2013:1 s. 17, samt del av kap. 2 s.39-57. Se även avsnitt 6.3.2.

2.2 Insemination

Insemination innebär att sperma med hjälp av injektionsspruta eller kateter förs in i kvinnans slida eller livmoder. Ingreppet är minimalt, och är ett av de första leden i processen för att skaffa barn medelst assisterad befruktning. Metoden utförs antingen med mannens egna spermier, så kallad *makes-* eller *samboinsemination*, eller med donerade spermier, så kallad *givar-* eller *donatorsinsemination*. Tekniken är densamma i båda varianterna.⁴³

Insemination används bland annat om ingen orsak till ett pars barnlöshet kan hittas eller om samlag ej kan genomföras på grund av impotens. Om mannens spermier har nedsatt funktion, eller annan orsak föreligger som kan avhjälpas genom att spermier helt enkelt får skjuts mot målet, kan insemination likaså användas. Metoden används också då det barnlösa paret består av två kvinnor, och kan kombineras med att kvinnan behandlas hormonstimulerande för att framkalla ägglossning.⁴⁴

Då metoden är enkel att använda, kan även privatpersoner utföra den, vilket åtminstone tidigare föranlett vissa rättsliga problem. Den tidigare inseminationslagstiftningen tillät endast *heterosexuella par* att insemineras. Genom samtycket till inseminationen åtog sig maken eller sambon det legala faderskapet. Eftersom homosexuella par inte tilläts insemineras, utgav RFSL skriften "*Handbok för homosexuella föräldrar*" vari instruktioner för hur insemination kunde utföras privat gavs.⁴⁵ Även ensamstående kvinnor drog nytta av metodens tillämplighet.⁴⁶ Detta ledde i sin tur till flera fall där kvinnan, eller barnet, väckte talan i domstol om fastställande av faderskap för donatorn enligt FB 1 kap 5§. Samtliga käromål gällde fall där den privata inseminationen skett med donerade spermier, men där påvisbart samtycke från donatorn saknades. Enligt FB 1 kap 5§ krävdes dock att samlag mellan kvinnan och mannen under den möjliga konceptionstiden ägt rum. I bland annat RH 1998:103 konstaterade därför HovR att lagrummet inte var tillämpligt för fastställande av faderskap vid insemination. Visst undantag var emellertid möjligt enligt FB 1 kap 6§, som medgav att 5§ kunde tillämpas om *make eller sambo* gett sitt samtycke till inseminationen. Det rättsliga faderskapet konstituerades således genom *makes* eller *sambos* samtycke. Då en ensamstående kvinna per definition inte har någondera, ledde denna omständighet till att domstolen ogillade talan, och barnet ställdes således utan rättslig fader.⁴⁷

⁴³ Jönsson, a.a "*Det förbjudna mödrskapet*" s. 36-37

⁴⁴ Singer "*Föräldraskap i rättslig belysning*" s. 309; Smer 2013:1 s. 49.

⁴⁵ Schiratzki, Johanna "*Några reflektioner runt de legala konsekvenserna av privat insemination*", SvJT 1995-96, s. 257-258

⁴⁶ Att metoden utnyttjas privat av ensamstående kvinnor än idag, kan inte uteslutas, då det fortfarande endast är *par* som tilläts skaffa barn genom assisterad insemination i Sverige.

⁴⁷ Hovrätten för nedre Norrland, RH 1998:103; prop. 1984/85:2 *Om artificiella inseminationer* s. 13-14

2.3 Befruktning utanför kroppen

2.3.1 Allmänt om in vitro fertilization, IVF

Vid *in vitro fertilization*⁴⁸, även kallad *provrörsbefruktning*, sker befruktningen av ägget utanför kroppen. Äggen tas ut från kvinnan, eller från en donator, och placeras tillsammans med spermier i en odlingskål. Spermier får genom en gynnsam miljö hjälp på traven för befruktning av ägget, men tränger av egen kraft igenom dess cellvägg. Lyckas befruktningen återförs ägget, nu kallat *pre-embryo*, till kvinnans livmoder med hjälp av en kateter. Har spermier så dålig funktion att de inte på egen hand klarar att tränga in i ägget, kan befruktningen ske genom så kallad mikroinjektion (*intracytoplasmisk spermieinjektion*, ICSI). Enstaka spermier sugas då upp i en nål, och sprutas in direkt i ägget.⁴⁹ Idag finns tekniker än mer för att förbättra chanserna till befruktning, bland annat genom *intracytoplasmisk morfologiskt selekterad spermieinjektion* (IMSI). Vid IMSI granskas spermiers cellkärnor i högupplösning, och de celler som bedöms ha bäst förutsättningar att lyckas väljs ut för mikroinjektion.⁵⁰

Till en början var processen med IVF riskfylld för kvinnan, då processen bland annat förutsatte bukoperation, och narkos. Idag är behandlingen mindre riskfylld, då ägguttaget görs genom uttag med nål under lokalbedövning. Innan ingreppet har kvinnan genomgått en hormonstimulering som syftar till att öka antalet mogna ägg. Fortfarande är dock all IVF, och efterföljande havandeskap, förknippat med vissa något förhöjda risker för negativa följdverkningar. Bland riskerna märks bland annat förhöjd risk för äggstockscancer, blödningar, humörsvängningar och ökad risk för missfall (den senaste endast vid äggdonation).⁵¹

2.3.2 Ägg-, spermie- och embryodonation

IVF kan genomföras antingen med parets egna könsceller, med hjälp av donerade ägg eller spermier, eller genom en kombination av donerade ägg och spermier – så kallad embryodonation. Den sistnämnda varianten kan ske genom två olika former – antingen genom att det barnlösa paret erhåller ett överblivet embryo från ett annat par som inte längre behöver det, eller genom separat kombinerad ägg- och spermiedonation.⁵²

En av de främsta fördelarna med att använda sig av överblivna embryon, är kanske främst att det idag råder brist på donerade ägg. Genom att använda överblivna embryon behöver man inte ta donerade ägg i anspråk som kan

⁴⁸ Nilsson, a.a s. 10. Beteckningen *in vitro* kommer från det latinska ordet för glas, syftande på att befruktningen sker i en glasbehållare.

⁴⁹ Smer 2013:1 s. 50 f.

⁵⁰ Fertilitetscentrum Göteborg, befruktningsmetoder. Hämtad 20 maj 2015.
<http://fertilitetscentrum.se/goteborg/ivf-laboratoriet/befruktningsmetoder/>

⁵¹ Nilsson, a.a s. 23 samt Smer 2013:1 s. 50-51, 58-64

⁵² Smer 2013:1 s. 50, 55-57

användas av par där mannens egna spermier är dugliga. Embryodonationen skulle då i de fallen inte fresta på de redan knappa cellresurser som finns att tillgå inom vården idag.⁵³

Nackdelen med en donation av överblivna befruktade embryon, är att det barn som sedermera föds kommer vara genetiskt helsyskon till minst ett annat barn (förutsatt att det donerande paret lyckats med sina befruktning försök). Vid befruktning som sker genom kombinerad ägg- och spermiedonation från två separata donatorer, kommer det barn som föds sannolikt också ha genetiska syskon utanför den sociala familjen. Denna donationsvariant genererar dock ”endast” genetiska halvsyskon.⁵⁴

I Sverige är såväl separat ägg- som spermiedonation tillåtna former av IVF, men samtidigt donation av könsceller, så kallad *embryodonation*⁵⁵ är fortfarande förbjuden. Som skäl till förbudet mot donation av befruktade ägg har tidigare, från såväl lagstiftarens som remissinstansernas sida, bland annat anförts vikten av att åtminstone delvis bevara ett genetiskt samband mellan barn och förälder.⁵⁶ I sin rapport från år 2013 har Smer emellertid ändrat sin inställning till embryodonation, och rådets sammantagna bedömning och rekommendation är idag att embryodonation skall tillåtas. Man grundar sitt ställningstagande i ett barnperspektiv, och med detta för ögonen menar man från rådets sida, att det inte kan hållas för sannolikt att ett barn som tillkommer genom donation av befruktade ägg löper större risk att ta skada än barn tillkomna genom ägg- eller spermiedonation. Rådet konstaterar att det viktigaste för ett barn är, att det under uppväxten ges trygghet och kärlek, något som tillhandahålls genom det sociala föräldraskapet, inte det genetiska. Smer betonar dock att det genetiska ursprunget inte är oviktigt, och att det är en rättighet för ett barn att få kunskap om sitt ursprung.⁵⁷ Vid IVF där man tar ett överblivet embryo i anspråk, är barnets kännedom om sitt ursprung än viktigare. I dessa fall föreligger trots allt, även om oddsen därför är låga, en risk för att barnet kan träffa och inleda en relation med sitt genetiska helsyskon, med de konsekvenser detta kan få vid eventuell reproduktion. Med hänsyn till denna risk, har Smer rekommenderat att antalet barn som tillkommer genom embryodonation från samma par bör begränsas, och i möjligaste mån spridas ut geografiskt.⁵⁸

⁵³ Ibid s. 133-137

⁵⁴ Ibid s. 48, 136-137 samt Tännsjö a.a ”Göra barn ...” s. 86-87

⁵⁵ Andra termer som används synonymt är *in vitro adoption*, *intrauterin adoption*, *embryooption* eller *donation av befruktade ägg*. Se prop. 1987/88:160 om befruktning utanför kroppen s. 6; Tännsjö ”Göra barn...” s.82 f ; Smer 2013:1, s. 128

⁵⁶ Prop. 2001/02:89 s.51-52; Smer 2013:1 s. 133

⁵⁷ Smer 2013:1 s. 118-121

⁵⁸ Smer 2013:1 s. 126-137

Rörande risken för att två, i anledning av ägg- spermie- eller embryodonation, genetiska hel- eller halvsyskon faktiskt råkar inleda en relation torde denna sannolikt vara mycket låg. Man kan dock ställa sig frågan om hur stor sannolikheten är för att, om ett sådant förhållande ändå inledes, kunskapen därom faktiskt uppdagas. Möjligen skulle ett barn som upplysts om sin tillblivelse genom embryodonation vara mer försiktig i sin kontakt med det motsatta könet, och därigenom undvika en genetiskt sett olämplig relation.

2.4 Livmoderstransplantation

Allteftersom den medicinska tekniken utvecklas, utvecklas också nya typer av assisterad befruktning. Ett av de allra senaste tillskotten bland möjliga former av assisterad befruktning är *livmoderstransplantation*. Här har Sverige gått i täten gällande forskning och exekvering av forskningsresultaten. Så sent som år 2014 föddes i Sverige världens första barn som vuxit i en transplanterad livmoder.⁵⁹

Tekniken och forskningen har – trots genomförd och lyckad graviditet för åtminstone en av personerna i testgruppen – nätt och jämt lämnat forskningslindan. Läkarna i projektet vid Göteborgs Universitet, där transplantationen genomfördes, är dock ense i sin uppfattning om att resultaten kommer sporra till ytterligare forskning på området. Man tror också att tekniken inom en inte alltför avlägsen framtid kommer finnas tillgänglig för behovsgruppen.⁶⁰ Redan idag ger privata IVF-kliniker i Sverige konsultationer för par som vill veta mer om metoden.⁶¹

Livmoderstransplantation är exempelvis aktuellt för kvinnor som har egna, fungerande ägg, men som av någon anledning saknar livmoder. Avsaknaden av livmoder kan bero på operation som en del av behandling av livmoderscancer, eller annan sjukdom.⁶² Eftersom kvinnor som idag saknar egen livmoder, men ändå prompt vill ha egna genetiska barn ”tvingas” använda sig av en surrogatmoder, kan man tänka sig att livmoders-transplantationer på sikt eventuellt kan komma att fasa ut en del av efterfrågan på surrogatmödrar.⁶³

Transplantation av livmodern sker efter donation från en levande eller död donator som skall ha genomgått minst en normal graviditet. Det är önskvärt att donatorn är under 55 år, men då åldern inte är en ensamt avgörande faktor kan äldre donatorer vara aktuella. Även kvinnor som kommit in i klimakteriet kan donera sin livmoder. Innan transplantationen genomförs skördar man ägg från recipienten (kvinnan som skall ta emot livmodern), vilka sedermera fryses ned. Proceduren härför är densamma som vid vanlig IVF. Ungefär ett år efter en lyckad transplantation kan sedan processen med assisterad befruktning påbörjas. Barnet förlöses med kejsarsnitt, och livmodern kan användas för flera graviditeter, förutsatt att förloppet är normalt och inga oförutsedda skador uppstår. När livmodern inte skall användas för fler graviditeter opereras den bort, och kvinnan kan då sluta äta immunförsvarsdämpande mediciner.⁶⁴

⁵⁹ Jan Höglund, *Unik födsel efter livmoderstransplantation*, GP 2014-10-04

⁶⁰ Göteborgs universitet, “*World’s first child born after uterus transplantation*”. Kort informationsfilm, https://youtu.be/_tWjUYtsUfY?list=PLF9EB8295A10334D9

⁶¹ Stockholm IVF, <http://stockholmivf.se/sv/livmoderstransplantation/>

⁶² Man kan naturligtvis även tänka sig att metoden används för kvinnor som saknar livmoder *och* dugliga ägg, vilket i teorin skulle innebära att upp till tre kvinnor skulle vara medicinskt/biologiskt involverade i barnets tillblivelse.

⁶³ Tännsjö, Torbjörn ”*Transplanterad livmoder ett steg mot fullt könsbyte*” DN, 09-09-09

⁶⁴ Höglund, Jan a.a.;Stockholms ivf:s webbsida, <http://stockholmivf.se>

2.5 Översikt

Tabellen på följande sida syftar till att på ett överskådligt sätt klargöra vem som är genetisk, biologisk, social och rättslig förälder till ett barn tillkommit genom assisterad befruktning. ”D” framför kvinno-/manssymbolerna står för ”donator” - härmed avses även surrogatmoder. ”SM” står i tabellen för ”surrogatmor” och ”X” står för annan donator än surrogatmodern.

Adoption är förvisso inte en form av *assisterad befruktning*, men väl en typ av alternativ familjebildning. Jag har därför valt att inkludera institutet i tabellen, men separat från varianterna av assisterad befruktning. *Saviour siblings* har visserligen tillkommit genom assisterad befruktning, men det är inte en befruktningsmetod i sig. Termen är en benämning på de barn som tillkommit genom IVF efter preimplantatorisk genetisk diagnostik (PGD).⁶⁵ Då dessa barn, och de etiska frågeställningar som omständigheterna kring deras tillblivelse gett upphov till berörs senare i uppsatsen (se 4.4.4), väljer jag trots allt av pedagogiska skäl att tydliggöra föräldraskapet för dessa barn i nedanstående tabell. Den enda premissen utifrån vilken de upptas, är dock att befruktning sker med makarnas egna könsceller, och att havandeskapet sker utan hjälp av surrogatmamma.

Då surrogatmoderskap och embryodonation ej är tillåtna i Sverige saknas i dessa fall allmänna lagregler som fastställer det rättsliga föräldraskapet. Då nedanstående tabell är avsedd att på ett *enkelt sätt* åskådliggöra vart föräldraskap hamnar vid de olika formerna av assisterad befruktning, har jag i dessa fall endast noterat det rättsliga föräldraskapet som ”*Ej utrett*”. Livmoderstransplantation som teknik är ännu ej i bruk utanför forskningsvärlden, och även i detta fall noterar jag därför ”*Ej utrett*” i tabellen för det rättsliga föräldraskapet.

Noteras bör dock, att då moderskapspresumtionen gäller i Sverige, torde det vara tämligen okontroversiellt att utgå från, att om livmoders- transplantationer tillåts i Sverige så kommer kvinnan som erhållit livmodern, och sedermera föder barnet, och hennes partner anses vara barnets rättsliga föräldrar. Likaså ligger det sannolikt i ”farans” riktning, att om embryodonation tillåts i Sverige, vilket rekommenderats av SMER, så kommer man även i detta fall anse den födande kvinnan och hennes partner vara barnets rättsliga föräldrar.⁶⁶

⁶⁵Blennow, Elisabeth m fl. ”Drygt tio år med preimplantatorisk genetisk diagnostik i Sverige - Ett alternativ vid stor risk att få barn med svåra ärftliga sjukdomar” Läkartidningen 2008.

⁶⁶Smer 2013:1, s.126-137

Metod av familjebildning	Typ av föräldraskap														
	Genetiskt				Biologiskt				Socialt			Rättsligt			
	♀	♂	D♀	D♂	♀	♂	D♀	D♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
Traditionell coital graviditet	x	x			x	x			x	x			x	x	
Insemination, egna könsceller	x	x			x	x			x	x			x	x	
Insemination, spermiedonation	x			x	x			x	x	x			x	x	
IVF, egna könsceller	x	x			x	x			x	x			x	x	
IVF, spermiedonation	x			x	x			x	x	x			x	x	
IVF, äggdonation		x	x		x	x			x	x			x	x	
IVF, embryodonation			x	x	x			x	x	x			Ej utrett		
Livmoderstransplantation (med egna könsceller)	x	x			x	x	?		x	x			Ej utrett		
Livmoderstransplantation (med äggdonation)		x	x		x	x	?		x	x			Ej utrett		
Livmoderstransplantation (med spermiedonation)	x			x	x		?	x	x	x			Ej utrett		
Surrogatmoderskap, partiellt. Äggdon. SM + egna spermier		x	x			x	x		x	x			Ej utrett		
Surrogatmoderskap, partiellt. Äggdon. SM + spermiedon.			x	x			x	x	x	x			Ej utrett		
Surrogatmoderskap, genuint. Spermiedonation + eget ägg	x			x			x	x	x	x			Ej utrett		
Surrogatmoderskap, genuint. Eget ägg + egna spermier	x	x				x	x		x	x			Ej utrett		
Surrogatmoderskap genuint. Äggdon. X + spermiedon.			x	x			x	x	x	x			Ej utrett		
Surrogatmoderskap, genuint. Embryodonation			x	x			x	x	x	x			Ej utrett		
Adoption			x	x			x	x	x	x			x	x	
Saviour siblings	x	x			x	x			x	x			x	x	

3 Surrogatmödraskap

3.1 Inledning

I Sverige är surrogatmödraskap inte en tillåten form av assisterad befruktning. Det kallas därför också ibland för ”*det förbjudna mödraskapet*”⁶⁷ i litteratur och mediedebatt.⁶⁸ Arrangemangets rättsliga bakgrund, eller snarare brist därå, kommer närmare granskas i nästkommande kapitel.

Surrogatmödraskap är ett paraplybegrepp, inom vilket det ryms ett flertal olika konstellationer. Den gemensamma faktorn, vilken särskiljer surrogatmödraskapet från andra former av assisterad befruktning, är att den *beställande* kvinnan inte själv kan bära barnet.⁶⁹ Havandeskapet ges därför i uppdrag åt en annan kvinna, vilken fungerar som en värdmamma under graviditeten. Mellan surrogatmodern och det beställande paret finns den uttalade överenskommelsen att barnet efter födseln skall överlämnas till de beställande föräldrarna, såsom deras eget. I länder där surrogatmödraskapet är tillåtet, regleras de individuella villkoren i överenskommelsen mellan parterna generellt i ett kontrakt eller avtal. Genom avtalet godkänner surrogatmodern att det rättsliga föräldraskapet övergår till de tänkta föräldrarna innan, eller direkt efter, barnets födelse.⁷⁰

3.2 Bakgrund och historia

Surrogatmoderskap som begrepp är relativt nytt i den svenska rätten – arrangementet som sådant har dock förekommit i någon form sedan urminnes tider. Referenser till företeelsen finns bland annat på flera ställen i Bibeln, där ofruktsamma hustrur sänder makarna till sin tjänstekvinna, med uppdraget att göra tjänarinnan havande, varefter husmodern träder in som barnets mor.⁷¹

”...Och Sarai, Abrams hustru, hade inte fött barn åt honom. Men hon hade en egyptisk tjänstekvinna, som hette Hagar. Och Sarai sade till Abram: ”Se, Herren har gjort mig ofruktsam, så att jag icke föder

⁶⁷ Se titel Jönsson, a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*” och Sveriges Radio ”*Surrogatmammans – det förbjudna mödraskapet*” <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3381&artikel=4357972>

⁶⁸ Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*” s. 66, och Smer 2013:1 s. 156

⁶⁹ Jönsson ibid s. 29. Med *beställande* avses den eller de ofrivilligt barnlösa personer, vilka är tänkta att bli barnets rättsliga och sociala föräldrar.

⁷⁰ *A comparative study on the regime of surrogacy in EU member states*, Directorate-General for Internal Policies, Policy department, Legal and parliamentary affairs, s. 53-71. Stoll, a.a s. 177-190, 211-215, 226-228, 237-240, 275ff, 310ff

⁷¹ Jönsson, a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*”, ingress, samt Bibeln.se http://www.bibeln.se/las/2k/1_mos

barn. Gå in till min tjänstekvinna, kanhända skall jag få avkomma genom henne.” ”Och han gick in till Hagar, och hon blev havande.”

Första Moseboken kap. 16:1, 2, 4.

Även på våra nordligare breddgrader förekom denna tidiga form av surrogatmoderskap i det gamla ättesamhället. Ättesamhället kännetecknades av en samhällsuppbyggnad där familjen var den sociala grunden snarare än statsmakten. I ättesamhället, vilket fasades ut under medeltiden, var barnets ”äkthet”, i bemärkelsen inom- eller utomäktenskapligt, av underordnad betydelse i relation till familjens faktiska överlevnad som enhet och släkt.⁷² Det är här i Sverige också ett väl känt faktum bland släktforskningsentusiaster, att såväl pigor som drängar då och då kunde användas för att ett barnlöst husbondspar skulle få barn i gården. Låt vara att det bör kunna hållas för sannolikt att ett mer uttalat arrangemang förelåg mellan de äkta makarna när det gällde att ta hand om och fostra en pigas barn som sitt eget, än om husmodern på eget bevåg hoppade över skaklarna med gårdens dräng för att få till en efterlängtd arvinge.⁷³ Mönstret återfinns genom hela vår historia, om än i olika former. I USA tillföll slavarnas barn slavägaren, men de mer ljushyllta barnen som föddes på gården tilldelades ofta de fysiskt mindre ansträngande inomhussysslor. Detta kan möjligen ses som ett utfall av viss omsorg om ett barn som med stor sannolikhet avlats genom den slavägande mannens försorg.⁷⁴

De tidiga surrogatarrangemangen kan således närmast liknas vid *närståendeadoptioner*⁷⁵, där, som i Bibelns exempel, faderns legitima hustru adopterar sin makes oäkta barn såsom sitt eget.⁷⁶ I de fall där husbondsparet ej lyckats få egna barn, var lösningen sannolikt gynnsam för alla parter. Otrohet, eller *hor*, straffades hårt i äldre tider i Sverige, och ett barn fött av en ogift kvinna bar vittnesmål om brottet.⁷⁷ Straffet för hor, och stigmat som en ogift mor utsattes för, ledde till att barnamord var vanligt. Den nyblivna modern försökte genom mordet undanröja beviset för barnets existens och tillblivelse, och därigenom rädda sig själv undan samhällets straff och fördömelse.⁷⁸ För att komma tillrätta med problemet införde Gustav III därför år 1778 det så kallade *barnamordsplakatet*, varigenom en

⁷² Singer, Anna ”Föräldraskap i rättslig belysning” s. 55-57; Jönsson a.a ”Det förbjudna mödraskapet” s. 111; Historiska museets webbplats,

<http://www.historiska.se/historia/medeltiden/livochsamhalle/>

⁷³ Se exempelvis <http://aforum.genealogi.se> och Tännsjö ”Göra barn...” s. 83 och 94

⁷⁴ Ett välkänt exempel på detta är slaven Sally Hemings, som var halvsyster till president Thomas Jeffersons avlidna hustru Mary Wayles Skelton. Hemings födde senare Thomas Jefferson fyra barn. <http://www.history.com/topics/sally-hemings>

⁷⁵ *Närståendeadoption* (även *styvbarns adoption*) regleras i FB kap 4 §3. SOU 2009:61 *Modernare adoptionsreglers*. 83; Sörgjerd, Caroline ”Rätten att bli förälder – en analys av reglerna om assisterad befruktning”, SvJT 2012 s. 698

⁷⁶ Jag använder här ordet ”adoptera” i betydelsen ”ta hand om”, och inte i dess familjerättsliga mening, då adoptionsinstitutet infördes officiellt i Sverige först 1917. Dessförinnan fanns inga uttryckliga regler om adoption – istället blev de omhändertagande föräldrarna ett slags fosterföräldrar. SOU 2009:61 s. 65 f.

⁷⁷ Häthén, Christian ”Stat och straff” Lund 2014 s.100-104

⁷⁸ *Ibid* s. 170-171

anonymitetsrätt för ogifta mödrar infördes. Anonymitetsrätten gällde fram till år 1917, och torde underlättat situationen inte bara för den ogifta modern, utan också för de par som önskade omhänderta en makes illegitima barn utan alltför vidlyftiga spekulationer från omgivning rörande barnets ursprung. Då anonymitetsrätten upphävdes 1917, minskar för vart år sannolikheten raskt att några verkningar av den finns kvar in i våra dagar. Med hänsyn till att livslängden i Sverige idag kan överstiga hundra år kan man dock ändå, åtminstone rent teoretiskt sett, tänka sig en situation där den fortfarande ger en rättslig genklang. Som exempel kan nämnas enstaka fall rörande barnhemsbarn, där ovisshet om vem som är någons biologiska och rätta legala moder fortfarande föreligger. Ur rättsligt hänseende, om än ej sett till de faktiska omständigheterna, är dessa fall inte helt olika de frågeställningar lagstiftaren idag ställs inför, gällande föräldraskapet till ett barn fött inom ramarna för det förbjudna surrogatmödraskapet.⁷⁹

3.3 Varianter av surrogatmödraskap

3.3.1 Partiellt och genuint surrogatmödraskap

Surrogatmoderskapen kan delas in i partiella och genuina (även kallade fullständiga). Båda formerna finns i olika varianter, av vilka de genuina utgör merparten (se tabell i kapitel 2.5).⁸⁰

Samtliga *genuina* former av surrogatmoderskap kännetecknas av att ägget emanerar från en annan kvinna än surrogatmodern, och dessa typer sorterar under befruktningsmetoden som kallas IVF. Ägget befruktas utanför kroppen, och förs sedan in i surrogatmodern. Ägget och spermien kan vara det beställande paret egna, eller komma från en donator. Det är också möjligt med embryodonation i de fall där både mannen och kvinnan är infertila.⁸¹ I det sistnämnda fallet saknar barnet genetiskt samband med såväl surrogatmodern som med det beställande paret. Föräldrakretsen utvidgas då således till att omfatta hela fem personer, något som annars endast kan ske vid en livmoderstransplantation.

Vid de *partiella* surrogatmödraskapen är surrogatmodern även äggdonator, och hon blir således både biologisk och genetisk mor till barnet. Befruktningen kan vid de partiella surrogatmödraskapen ske genom den enklare metoden insemination, och de manliga könscellerna kan komma antingen från den beställande mannen, eller från en donator.⁸²

⁷⁹ Saldéen, Åke "Barnets rätt till sitt ursprung" De Lege, *Rättsvetenskapliga studier tillägnade Carl Hemström av professorskolleger i Uppsala*, red. Nils Jareborg, Uppsala 1996 s. 252-258; Häthén a.a s. 170-172

⁸⁰ Smer 2013:1 s. 155, Jönsson a.a s.16

⁸¹ Smer 2013:1 s. 48, 155 f, Jönsson a.a "Det förbjudna mödraskapet" s.16

⁸² Ibid s. 48, 55

I de fall då allt genetiskt samband mellan de sociala föräldrarna och barnet saknas, är metoden genetiskt sett att likställa med adoption.⁸³ Processen runt arrangemanget är dock väsensskilt, såväl i tillvägagångsprocess som rättsligt.⁸⁴

3.3.2 Altruistiskt och kommersiellt surrogatmödraskap

Förutom att dela in surrogatmödraskapet efter vilken genetisk konstellation man väljer, betecknas arrangemanget också som antingen *altruistiskt* eller *kommersiellt*. Den senare formen av indelning är beroende av huruvida surrogatmodern erhåller ersättning för sin insats eller ej.⁸⁵

Vid ett altruistiskt surrogatmödraskap erhåller surrogatmodern ingen ersättning. Hon kompenseras dock för de kostnader havandeskapet leder till, samt för eventuellt inkomstbortfall.⁸⁶ Hennes motiv för att ställa upp som surrogatmoder är således inte baserade på ett vinstintresse, utan grundas på andra, mjukare värden.⁸⁷ Vanligt är att det föreligger en nära relation eller släktskap mellan surrogatmodern och någon av parterna i det beställande paret. Surrogatmodern kan i dessa fall exempelvis vara en syster, mor eller god vän till den beställande kvinnan eller mannen. Vid det kommersiella surrogatmödraskapet ersätts surrogatmodern för sin insats som vid vilket annat arbete som helst.⁸⁸

Sedan Smer år 2013 meddelade att de under vissa förutsättningar anser surrogatmoderskap vara etiskt godtagbart som metod för assisterad befruktning, har frågan diskuterats flitigt i media. Debatten som har rasat har huvudsakligen rört två frågor. Den första frågan har rört huruvida metoden *i sig* kan anses vara etiskt godtagbar, och därför bör accepteras och regleras av den svenska lagstiftaren. Den andra frågan tar sikte på om – för det fall metoden tillåts – såväl kommersiella som altruistiska surrogatarrangemang skall kunna användas, eller om endast den altruistiska varianten är etiskt godtagbar.⁸⁹ Ämnet har vidare länge varit en intressant fråga för moralfilosofer och feminister, och dess känsliga natur har lett till att det fortfarande råder stor oenighet i frågan.⁹⁰

⁸³ Motion 2010/11:So323 *Värmdödraskap*

⁸⁴ Svensson, Agnetha och Sverne, Arvill, Ebba ”*Adoption*” Stockholm 2008 s. 11-15

Nilsson a.a s. 70; Smer 2013:1 s. 44-46

⁸⁵ Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*” s. 16-17

⁸⁶ Dir. 2013:70 ”*Utökade möjligheter till behandling av ofrivillig barnlöshet*” s. 6 samt

Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*” s. 24

⁸⁷ Jönsson *ibid* s. 22-29

⁸⁸ *Ibid* s. 163, Smer 2013:1 s. 156

⁸⁹ Se exempelvis Heberlein, Ann ”*Bulle i annans ugn*” i *Sydsvenskan* 28 mars 2013; Ekman, Kajsa Ekis ”*Det är inte så enkelt, Heberlein*” *Sydsvenskan* 5 april 2013

⁹⁰ Se exempelvis Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*”, Tännsjö a.a ”*Göra barn...*”, och Ekman, Kajsa Ekis ”*Varat och varan*”, Stockholm 2010 (hänvisningar till ytterligare filosofer kan finnas i samtliga verk av nämnda filosofer/författare).

3.4 Adoption

Adoptionsinstitutet infördes officiellt i Sverige år 1917 genom den nyinstituerade adoptionslagen.⁹¹ Företeelsen som sådan går dock långt tillbaka i tiden, och belägg för att barn i Sverige omhändertagits i ett slags fosterföräldraskap, eller i ett försök att legitimera utomäktenskapliga barn kan spåras tillbaka till tidig medeltid.⁹² Ordet adoption kommer från latinets *ado'ptio* eller *ado'pto* – att *utvälja* eller *uppta i barns ställe*. Att adoptera betyder således bokstavligen *att upptaga någon som sitt eget barn*.⁹³

Genom adoptionen tas ett föräldralöst, övergivet eller i övrigt behövande barn omhand av en ny familj. Såväl nationella som internationella adoptioner förekommer, men skiljer sig åt på flera punkter.⁹⁴ Märkbart är bland annat att medelåldern på de nationellt adopterade barnen är väsentligt högre än medelåldern på de internationellt adopterade barnen.⁹⁵ Skillnaden kan bland annat förklarars med att många av de fosterbarn som levit i en fosterhemsfamilj under många år, adopteras av den nya familjen först då de uppnått myndig ålder. När myndighetsåldern uppnåtts behövs inte längre samtycke till adoptionen av barnets vårdnadshavare. Processen kan således i de flesta fall genomföras utan att barnet och adoptivföräldrarna riskerar att stöta på hinder från vårdnadshavarens sida.⁹⁶

Adoptionen syftar således till att genom rättslig reglering söka skapa det legala föräldraskap, och förhållande mellan barnet och föräldern/föräldrarna som normalt följer av det biologiska bandet mellan dem. Vid sidan av den allt överskuggande regeln att *inga andra intressen* får gå före vad som är till *barnets bästa*, blir vid adoption därför det sociala föräldraskapet, och *viljan* att åta sig det rättsliga och praktiska föräldraskapet centralt. En skillnad märks härvid gentemot de olika metoderna för assisterad befruktning, där det biologiska släktskapet i stor utsträckning fortfarande konstituerar föräldraskapet.⁹⁷ Lagstiftaren har dock vid regleringen av adoption utgått från det biologiska föräldraskapet. Tanken bakom den moderna tidens reglering av adoptioner, är att jämställa adoptanternas rättsliga föräldraskap med det biologiska. Vissa skillnader mellan det rättsliga föräldra-barnförhållandet som grundats i adoptionen, och det på biologiskt grundade släktskapet föreligger dock fortfarande. Som exempel kan nämnas att barn

⁹¹ Lag (1917:378) om adoption.

⁹² Singer a.a "Föräldraskap i rättslig belysning" s. 237ff. Se även avsnitt 3.1.1 om surrogatmödraskapets historia.

⁹³ Ne.se Sökord "adoption".

⁹⁴ Schiratzki, Johanna "Barnrättens grunder" Lund 2014, 73-74

⁹⁵ SCB "Internationella adoptioner minskar" 15 september 2014. Nr 2014:50.

⁹⁶ Schiratzki a.a "Barnrättens grunder" s. 74. Se dock ex. RH 2003:18 (mål nr. ÖÄ1334-02), i vilket tillstånd till adoption av vuxen nekades med hänsyn till familjeförhållandena. Kvinnan som den tilltänkta adoptanten ansökt om att få adoptera var myndig och samtyckte själv till adoptionen. Den biologiske fadern motsatte sig dock adoptionen, och HovR dömde till hans fördel, och lämnade adoptionsansökan utan bifall.

⁹⁷ Singer a.a "Föräldraskap i rättslig belysning" s. 234-236; FB 1:7; Stoll, a.a s. 119; Smer 2013:1 s. 42-43.

som genom adoption jämställs med helsyskon, till skillnad från biologiska helsyskon, får gifta sig med varandra efter särskilt tillstånd.⁹⁸

Institutet regleras i svensk lag främst genom FB 4 kapitel. För Sverige bindande regler som träffar institutet återfinns dock också i bland annat Barnkonventionens artiklar 7,8, 20 och 21.⁹⁹ Enligt svensk rätt kan såväl gifta som ensamstående adoptera ett barn. Huvudregeln är att ett gift par skall adoptera tillsammans, men undantag görs för så kallade styvbarnsoptioner. En make kan också godkännas såsom ensam adoptivförälder om den andra maken är försvunnen, lider av en allvarlig psykisk störning eller vistas på okänd ort. Sambor får inte adoptera gemensamt, och tillåts inte styvbarnsadoptera sin partners barn. En sambo kan dock ansöka om att ensam få adoptera ett barn. Vid sidan av reglerna om civilstatus på adoptanten uppställs också krav om ålder, samtycke och förbud mot ersättning (FB 4:6) till vare sig adoptanterna eller de biologiska föräldrarna. Tillstånd för adoption prövas av TR, och är det fråga om adoption av *barn* skall domstolen innan tillstånd lämnas inhämta yttrande från socialnämnden i den presumtive adoptantens folkbokföringskommun.¹⁰⁰

Vid surrogatmoderskap som genomförts i utlandet, är ofta en så kallad styvbarnsoption det sätt som står till buds för föräldrarna att ge kvinnan rättsligt föräldraskap till barnet.¹⁰¹ I ett nytt avgörande från Svea Hovrätt (mål nr. Ö 9822-14 från den 20 januari 2015) erkände dock domstolen en amerikansk dom, genom vilken två makar godkänts som legala fäder till en dotter född genom en surrogatmor. Domstolen motiverade sitt beslut med att den amerikanska domen – om än främmande ur ett svenskt synsätt – inte nödvändigtvis strider mot grunderna för den svenska rättsordningen. Då den ena mannen var biologisk far till flickan förelåg inget hinder mot att HovR erkände hans legala faderskap enligt det amerikanska avgörandet. Domen var i detta hänseende helt i överensstämmelse med svensk rätt. Även då det gällde den biologiska faders make, ansåg domstolen den amerikanska domen vara förenlig med svensk rätt. Detta då svenska adoptionsregler som nämnts möjliggör adoption av en makes barn.¹⁰²

Redan tidigt jämfördes surrogatmoderskapet med adoption, och institutet kommer ständigt på tal i samband med att metoder för assisterad befruktning diskuteras i såväl media som hos landets remissinstanser.¹⁰³ Möjligheten att adoptera någon annans biologiska barn, istället för att bilda familj genom insemination eller IVF, är dock begränsade. Sen år 2008 har

⁹⁸ Singer ibid s. 241, 245-258; ÄktB 2 kap 3§ 3 st.

⁹⁹ I artikel 21 framhålls särskilt att vid adoption skall barnets bästa beaktas. Artikel 7 och 8 kommer behandlas mer ingående under avsnitt 4.2.1.1.

¹⁰⁰ Schiratzki a.a. ”Barnrättens grunder” s. 73-78; Singer a.a. ”Föräldraskap i rättslig belysning” s.258-288; Svensson & Sverne a.a s. 22-40

¹⁰¹ Stoll a.a s. 137

¹⁰² Fall från Hovrätterna. Mål nr. Ö 9822-14 *Erkännande av utländsk dom avseende faderskap.*

¹⁰³ Jonsson Malm, Carolina ”Att plantera ett barn” Lund 2011 s. 136-138; SOU 1983:42 s. 56; Smer s. 41-42, 44-46; Motion 2001/02:So449 *Äggdonation och surrogatmoderskap*; Sörgjerd a.a; Teodorescu, Alice ”Ogenomtänkt kring inseminering av singelkvinnor” GP 22 maj 2015; Tännsjö a.a ”Göra barn...” s. 78-80

antalet barn som genom internationella adoptioner fått svenska föräldrar stadigt sjunkit, om än med en marginell ökning under år 2014.¹⁰⁴ De länder som tidigare stått för den största andelen adoptivbarn till Sverige får successivt en starkare ekonomi, och kan därmed öka den sociala välfärden i landet. Fattiga familjer måste numer därför inte i samma omfattning som tidigare lämna ifrån sig barn man inte kan försörja själv. I anledning av detta minskar dock också antalet barn som de internationella adoptionsbyråerna kan sammanföra med nya familjer. Utöver den generella minskningen av internationella adoptioner, tillkommer för ensamstående och homosexuella den försvårande omständigheten, att inte alla länder vill tillåta dessa grupper adoptera ”deras” barn.¹⁰⁵ I praktiken är därför adoption för alla inte en möjlig väg till en egen familj, och även för de familjer som godkänns som adoptanter är adoptionsvägen lång, dyr och omständlig. Alltfler väljer därför att idag använda sig av surrogatmödrar.¹⁰⁶

Surrogatmödraskapet som arrangemang är i sig, som nämnts tidigare, likt en adoption.¹⁰⁷ I vissa, men inte alla, konstellationer saknar fostret genetisk koppling till den biologiska modern. Barnet lämnas dock, till skillnad från vid adoption, direkt över till de väntande ”beställande” föräldrarna, och därmed klipps de genealogiska och biologiska ursprungsbanden av. Situationen liknar i viss del den som uppstår vid en embryodonation. Vid kombinerad ägg- och spermie- eller embryodonation klipps dock de genetiska banden av vid graviditetens *början*, och det biologiska tar vid. Vid adoption och surrogatmödraskap (fullständigt) sker det slutgiltiga avskiljandet från den biologiska modern efter graviditetens avslut.¹⁰⁸

Ett antal separata studier som gjorts på dels på adoptivbarn, dels på surrogatbarn, visar vid en jämförelse att adoptivbarn generellt mår psykiskt sämre än surrogatbarn. De barn som lämnats för adoption och *de facto* adopteras, mår dock bättre än de barn som blir kvar på intuitionerna, eller återvänder till sina biologiska familjer. Skillnaden mellan det psykiska välbefindandet hos å ena sidan adoptivbarn, och å andra sidan barn som tillkommit genom surrogatmoderskap eller äggdonation förklaras med att adoptivbarnen tidigt i livet blivit övergivet - något surrogatbarnen inte blir. Trots detta är en av de ständigt återkommande invändningarna mot surrogatmödraskap, att de psykologiska konsekvenserna för barn tillkomna genom arrangemanget inte är tillräckligt väl utrett.¹⁰⁹

¹⁰⁴ MIA. *Anlända barn genom adoptionsorganisationer*. Rapport 2007/2008 – 2013/2014. År 2013 uppgick antalet anlända barn till 341, och år 2014 till 345.

<http://www.mia.eu/sv/Blanketter-och-Statistik/Statistiklista/Anlanda-barn/>

¹⁰⁵ Jönsson a.a s. 114-115; Zettergren, Sofie - intervju med RFSL:s förbundsordförande Ulrika Westerlund ”Kvinnor som vill hjälpa andra att bli föräldrar ska få göra det” Aftonbladet 25 februari 2011; Linnell, Anna för Adoptionscentrum ”Ensamstående” 6 februari 2015 <https://www.adoptionscentrum.se/sv/Adoption/Ensamstaende/>; RFSL <http://www.rfsl.se/?p=3790>; Myhrén, Lotta ”Antalet adoptioner har minskat med 65 procent på tio år” Sveriges Radio 2 december 2014

¹⁰⁶ Smer 2013:1 s. 44-45; Johansson, Urban och Holmström, Sten Tillåt kvinnor bli surrogatmödrar” SvD 30 maj 2010

¹⁰⁷ Motion 2010/11:So323; Motion 2001/02:So449

¹⁰⁸ Smer 2013:1 s. 155; Jönsson a.a s. 113-118

¹⁰⁹ Smer 2013:1 s. 44, 158-159, 173; Bratt, Anna ”I väntans tid på rätten att föda andras barn” DN 8 mars 2014; Nordlander, Jenny ”Födda genom surrogat av fasters ägg och

4 Rättslig reglering i ljuset av grundläggande principer.

4.1 Inledning

Att i en uppsats av förevarande slag endast redogöra för vad gällande, eller historisk, lagstiftning på området påtalar, ter sig tämligen ointressant ur ett läsarperspektiv - man skulle istället för att läsa framställningen då likväl kunna läsa lagtexten direkt. Med hänsyn till det storleksmässiga formatet en examensuppsats begränsas till, blir en sådan redogörelse av lagstiftningen dessutom nödgad att inskränkas till att omfatta endast utvalda lagrum. Intressanta etiska aspekter kan då gå förlorade vid bortselekteringen av de ej upptagna regleringarna.

Uppsatsen syftar till att klargöra vad som legat till grund för de avgöranden lagstiftaren fattat rörande olika aspekter på området assisterad befruktning och surrogatmoderskap. Jag har med detta i åtanke funnit det mer pedagogiskt adekvat att angripa problemet omvänt. Jag kommer därför i kapitlet som följer redogöra för innebörden av tre av de mest relevanta *rättsgrundsats*er som beaktats vid den för ämnet aktuella lagstiftningen, beträffande såväl gällande som tidigare tillämplig reglering. Parallellt kommer jag undersöka hur lagstiftaren förhållit sig till respektive grundsats vid olika lagstiftningstidpunkter, och i relation till valda delar av de olika metoderna för assisterad befruktning. I förekommande fall kommer jag även medelst exempel illustrera några av de problemställningar som uppstår i skärpunkten mellan teknik och rättsprincip.

4.2 Rättsgrundsatsen och den etiska snårskogen.

De ovan nämnda så kallade *rättsgrundsatserna* är grundläggande rättsprinciper, vilka oberoende av ämne styr all rätt.¹¹⁰ Vilken eller vilka grundsatsen som är av störst faktisk eller principiell betydelse, är dock beroende av vilken fråga man undersöker, liksom av vilket frågeperspektiv man anlägger. Det faller sig naturligt att i ett ämne som assisterad befruktning, vilket så tydligt anknyter till barn, kommer principen om *barnets bästa* spela en grundläggande och viktig roll.¹¹¹ Vid lagstiftning som rör området måste dock hänsyn tas även till en mängd andra rättsgrundsatsen, vilka alla aktualiserar egna etiska frågeställningar som spelar in i debatten kring ämnet.

pappas spermie” DN 11 juni 2014.; Lernfelt, Malin ”Kvinnor är inte maskiner” GP 4 oktober 2010; Jönsson a.a ”Det förbjudna mödrskapet” s. 121-122

¹¹⁰ Allt om juridik.se, sökord *rättsgrundsats*.

¹¹¹ Enligt Barnkonventionens art. 3 skall vid *alla* åtgärder som rör barn, barnets bästa komma i främsta rummet.

Nedanstående principer är några av de för uppsatsens vidkommande mest relevanta, men jag betonar att uppställningen på intet sätt är uttömmande, och att fler grundsatser och bedömningsparametrar spelar in vid lagstiftningen.¹¹²

Principerna presenteras var för sig under egna rubrikavsnitt, och redogörelsen för respektive grundsats följer samma disposition. Först presenteras kärnan i principen, och därefter granskas hur lagstiftaren applicerat respektive grundsats i svensk rätt. Aktualiseras specifika problem, eller särskilt svåra etiska aspekter av den aktuella rättsprincipen belyses dessa sist i varje avsnitt.

4.3 Barnets bästa

4.3.1 Principen om barnets bästa

De grundläggande fri- och rättigheterna som återfinns i Europakonventionen och FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna gäller både för barn och vuxna, men utöver dessa garanteras barn vissa ytterligare rättigheter.¹¹³ Dessa rättigheter fastställs i Barnkonventionen, varur fyra huvudprinciper kan utläsas. Av dessa är principen om *barnets bästa* viktigast och mest grundläggande.¹¹⁴ Principen återfinns i Barnkonventionens artikel 3, första stycket, vilken stadgar följande:

”Vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, skall barnets bästa komma i främsta rummet”

Konventionen binder visserligen stater, inte enskilda, men då de av lagstiftaren införda regleringarna syftar till att styra just de enskilda medborgarna, får artikeln omedelbart inflytande också på individnivå. Inte minst blir detta tydligt då regleringar på just familjerättens område så direkt griper in i medborgarnas privata sfär.¹¹⁵ Vidare stadgar också artikel 18 i konventionen, att även för barnets föräldrar skall principen om barnets bästa

¹¹² Se exempelvis Ryrstedt, Eva ”*Den genetiska utvecklingens familjerättsliga implikationer*”, SvJT 2003 s. 562-569 angående fastställande av faderskap; Smer 2013:1 s. 94-94 angående rätt att inte bli diskriminerad, och rätt att bilda familj, Smer 2013:1 s. 103, 224-227, 231-232 och SOU 1985:5 *Barn genom befruktning utanför kroppen mm*, s. 61 angående kostnadsaspekter för samhället; Jonsson Malm a.a, s. 280-281 om rätt till assisterad befruktning inom ramen för svensk sjukvård (se vidare DS 2004:19 s. 35) m fl.

¹¹³ Mänskliga rättigheter. Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, hämtad 2015-05-27. <http://www.manskligarattigheter.se/sv/de-manskliga-rattigheterna/vilka-rattigheter-finns-det/barnets-rattigheter>; Singer, Anna ”*Barnets bästa. Om barns rättsliga ställning i familj och samhälle*” Stockholm 2012 s. 37

¹¹⁴ Ryrstedt a.a s. 571

¹¹⁵ Schiratzki a.a ”*Barnrättens grunder*” s. 36-38

komma först. Denna artikel riktar sig således direkt till enskilda medborgare.¹¹⁶

Vad barnets bästa *är*, är inte explicit fastslaget i konventionen. Detta förklaras av att *vad* barnets bästa *de facto* är, dels beror på det enskilda barnet, dels på kulturen och tiden som barnet lever i. Vad som anses bäst för ett barn, är sämre för ett annat, vad som synes gagna barnet i vår tid, kan mycket väl anses vara till fång om några år, eller med hänsyn till ett annat lands kultur. Således skall vad som är barnets bästa avgöras i varje enskilt fall.¹¹⁷ Med vidare beaktande av att barn och deras tillvaro kan komma att beröras av snart sagt alla rättsområden som också vuxna berörs av, ter det sig än mer självklart att det är en omöjlighet, att med bibehållen nödvändig flexibilitet slutgiltigt definiera begreppet.¹¹⁸

Att en klar och enhetlig definition saknas har dock kritiserats såsom en brist hos konventionen. Kritikerna menar att bristen på en gemensam definition kan leda till att barn behandlas olika i olika kulturer.¹¹⁹ I anledning av att söka eftersträva en minsta nivå av konsensus beträffande begreppet, har vissa försök att minska tolkningsutrymmet för vad barnets bästa är gjorts från FN:s sida. Ett antal faktorer som måste beaktas vid bedömningen av barnets bästa har därvid ställts upp. Bland dessa premisser återfinns bland annat barnets identitet, bevarandet av familjemiljön och upprätthållandet av relationer, omsorg och skydd.¹²⁰

Därmed har således någon slags riktlinjer för vad lagstiftaren har att förhålla sig till när det rör lagstiftning på familjerättens område dragits upp. Med hänsyn till de tidigare nämnda svårigheterna gällande att uttömmande fastställa vad barnets bästa är i varje enskilt fall med hänsyn till alla sammantagna omständigheter, och begreppets inbyggda vaghet, kan dock inte heller vid den nationella lagstiftningen varje enskilt fall beaktas. Man får därför vid regleringen lagstifta utifrån en avvägning mellan vad som kan anses vara bäst för barnet såsom kollektiv, och vad som är bäst för barnet som individ. Vid tillämningen av regleringen får tolkningen av vad barnets bästa är i just det enskilda fallet dessutom förhålla sig till barnet såväl som subjekt (det enskilda barnets uppfattning om situationen och dess synpunkter) som objekt (vad man genom vetenskaplig forskning och erfarenhet vet om barn i allmänhet), och en avvägning även mellan dessa två perspektiv görs.¹²¹

¹¹⁶ Ibid s. 29-30

¹¹⁷ SOU 1997:116 *Barnets Bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige*. s.131-132; SOU 2007:3 *Föräldraskap vid assisterad befruktning* s. 76

¹¹⁸ SOU 1997:116 s. 130 ff; Singer, "Föräldraskap i rättslig belysning" s. 48-52

¹¹⁹ SOU 1997:116 s. 131-132

¹²⁰ Schiratzki "Barnrättens grunder" s. 31

¹²¹ Schiratzki ibid s. 32-33; SOU 1997:116 s. 67-68; Singer "Barnets bästa" s. 29-36

4.3.2 Barnets bästa i svensk rätt rörande assisterad befruktning och surrogatmoderskap.

Hur synen på vad som anses vara barnets bästa förändrats, blir tydligt när man undersöker förevarande ämne. Referenser till, och exempel på, där hänsyn till barnets bästa tagits vid överväganden beträffande assisterad befruktning kan i mer eller mindre uttalad form spåras långt tillbaka i svenska förarbeten. Redan år 1983 fastslog inseminationsutredningen att barnets bästa skulle vara utgångspunkt när man bedömde huruvida givarinseminationer skulle få utföras i Sverige eller ej. Inte förrän i mitten av 2000-talet gavs homosexuella kvinnor rätt till assisterad befruktning, då man, med hänsyn till barnets bästa, dessförinnan inte ansett det lämpligt att assisterad reproduktionsteknik skulle användas i förhållanden där barnet inte växte upp med föräldrar av *olika* kön.¹²² Vidare har fram till dags dato, slutet av våren år 2015, idén om att ett barns bästa bäst tillgodoses genom att det har *två* föräldrar varit den förhärskande tanken i svensk lagstiftning.¹²³ Efter millennieskiftet började dock lagstiftarens attityd mjukna, och kretsen av vilka som skulle medges rätt till assisterad befruktning utvidgades successivt. År 2005 godkände regeringen insemination på lesbiska par med hänvisning till att inget i forskningen tydde på något annat än att även homosexuella makar och sambor erbjuder sina barn den omsorg de behöver. Ur barnperspektiv fanns således inte något som talade mot att ett barn uppfostrades av två samkönade föräldrar. Den 21 maj 2015 överlämnade regeringen också slutligen den remiss som delbetänkandet SOU 2014:29 resulterat i till lagrådet. Remissen tillstyrker att ensamstående kvinnor i Sverige skall tillåtas insemination, och reglerna föreslås träda i kraft i april 2016.¹²⁴ Således har man nu i fråga om assisterad befruktning generellt frångått den heteronormativa tvåsamhetsnorm som hittills i stor utsträckning präglat lagstiftningen, och som tidigare också kraftigt betonats från lagstiftarens sida.¹²⁵

Man kan vidare i förarbetena också se hur tanken på barnets bästa får en alltmer framträdande roll bland lagstiftarens argument. Som exempel kan nämnas frågan om *äggdonation*. Betänkligheten mot att tillåta metoden grundade sig från inseminationsutredningens sida från början i farhågor om en skadad och teknifierad människosyn, och ståndpunkten att tekniken stred mot naturens ordning. I senare förarbeten förs dock argument inriktade mot

¹²² SOU 1983:42 s. 58; prop 1984/85:2 s. 10; Prop. 2001/02:89 *Behandling av ofrivillig barnlöshet* s. 23-27.

¹²³ Singer, Anna *"Barns rätt till två föräldrar – en överspelad grundregel?"*, JT 2009-10 s. 422f; Singer, Anna *"En, två, ett par eller flera? – Föräldraskap i det 21:a århundradet"* SvJT 2002, s.378-381; Sörgjerd a.a s. 682.

¹²⁴ Prop. 2004/05:137 s. 38-41;

Regeringskansliet, lagrådsremiss *"Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor"*, <http://www.regeringen.se/contentassets/9f8b75e3541e4156b78ff13fbd6839a1/assisterad-befruktning-for-ensamstaende-kvinnor>

¹²⁵ Prop. 2004/05:137 *Assisterad befruktning och föräldraskap* s. 39 och 85; Jonsson Malm a.a s. 181.

tankar om hur barnets väl och ve påverkas av en bristande genetisk koppling med den födande kvinnan fram.¹²⁶ Redan innan Barnkonventionen antogs,¹²⁷ fastslogs också av inseminationsutredningen, att hjälp för ofrivilligt barnlösa att skaffa familj aldrig får ske på bekostnad av barnets bästa. Riktlinjen vid befruktning utanför kroppen måste enligt lagstiftaren vara *det blivande barnets bästa*.¹²⁸

Vid beaktande av om *surrogatmoderskap* skall tillåtas eller ej, hänvisas endast ett fåtal argument grundade i tanken om barnets bästa. I de tidiga förarbetena tas vid frågans behandling inga direkta hänsyn till principen – 1984/85 års proposition från inseminationsutredningen berör överhuvudtaget inte frågan. I propositionen från år 1988, anför av utredningen endast att arrangemanget stred mot gällande svenska rättsgrundsatser i allmänhet (man anförde bland annat att surrogatmoderskap var ”*en högst tveklaktig företeelse*”) och mot principen om förbud mot vederlag vid adoptioner i synnerhet.¹²⁹ I regeringens förslag till ändringar i BefrL avstyrks surrogatmoderskap med den huvudsakliga motivationen att det inte är etiskt försvarbart. Sett ur barnperspektiv anför endast kort att inte heller ur detta hänseende är metoden önskvärd.¹³⁰

En synnerligen viktig del i principen om barnets bästa, och som ägnats mycket tid och stort utrymme i lagstiftarens utredningsarbeten är barnets rätt till kännedom om sitt ursprung. Denna rätt grundar sig i sin tur i barnets rätt till sin integritet.¹³¹ Barnkonventionens 7 artikel fastslår att ett barn så långt det är möjligt ska ha rätt till kännedom om sina föräldrar. Artikeln tog ursprungligen sikte på adoptivbarns rätt att få reda på sitt genetiska ursprung, men är även tillämplig på de barn som tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller.¹³² Tolkningen av artikeln inte är helt entydig. Den ger också visst utrymme för ett land att *inte* medge rätt för ett barn tillkommet genom donation av könsceller att få reda på sitt ursprung, och därför kan även artikel 8 i Barnkonventionen användas för att uppnå detta syfte. Enligt artikel 8 skall barnets rätt till sin identitet skyddas, och i begreppet identitet anses kännedom om sitt genetiska ursprung ingå.¹³³

Svensk lagstiftning har internationellt sett varit progressiv vad gäller barnets rätt till kännedom om sitt ursprung. Redan i inseminationsutredningens

¹²⁶ Prop. 1987/88:160 s. 12.

¹²⁷ Barnkonventionen antogs 1989 av FN:s generalförsamling, och trädde i kraft 1990. SOU 2014:29, s. 64-65.

¹²⁸ Prop. 1987/88:160 s. 8 och SOU 1985:5 s. 38-39.

¹²⁹ Prop. 1987/88:160 s. 14 och s. 38.

Prop. 1987/88:160 berörde befruktning utanför kroppen (in vitro), medan prop. 1984/85:2 endast rörde insemination.

¹³⁰ 2001/02:89 s. 55

¹³¹ Se exempelvis prop. 1984/85:2 s. 15-17, 26-28, 39-40; SOU 1983:42 s. 109-125; SOU 2007:3 *Föräldraskap vid assisterad befruktning* s. 13-14, 51-57, 91-103, 137-157; Prop. 2001/02:89 s. 45-49; Ryrstedt a.a s. 560.

¹³² SOU 2014:29 s. 66.

¹³³ Smer 2013:1 s. 90; Ryrstedt a.a s. 571-572.

förslag från år 1983, betonades vikten av att ett barn tillkommet genom givarinsemination får kännedom om sitt ursprung.¹³⁴ År 1985 trädde inseminationslagen i kraft, och i dess 4§ stipulerades en rätt för ett barn som uppnått mogen ålder att få tillgång till de anteckningar om givaren som antecknats i sjukhuset journaler. Regeln utgjorde dock en total omsvängning i frågan från lagstiftarens sida.¹³⁵ 1953 års inseminationsutredning betonade istället vikten av att den ansvarige läkaren i samband med inseminationsförfarandet vidtog åtgärder för att verkligen *försäkra* sig om att såväl givare som mottagande par förblev okända för varandra. Man antog sig från utredningens sida kunna förutsätta att detta låg i linje med alla parterers intresse - även beträffande det barn som tillkom efter inseminationen.¹³⁶

Vad som ligger bakom utredningens radikalt ändrade inställning i frågan, kan härledas till flera orsaker. Fram till år 1976 ansågs från lagstiftarens sida att det var av större vikt för barnet att ha stabilitet i sin relation till föräldrarna, främst då den rättsliga fadern, än att det rättsliga och genetiska faderskapet faktiskt var i överensstämmelse.¹³⁷ I takt med att den medicinska utvecklingen gick framåt, fick man bland annat ökad kännedom om genetikens betydelse för en persons anamnes.¹³⁸ Man drog också lärdom av den psykologiska betydelsen för *adoptivbarns* kännedom om sitt ursprung, vilket ökade lagstiftarens incitament för att tillgodose inseminationsbarnets behov av kunskap om sitt ursprung. Man anförde från inseminationsutredningens sida också att det rent principiellt skulle gagna barnen om deras ursprung inte hemlighölls.¹³⁹

Idag återfinns de svenska reglerna om rätten för barn som tillkommit genom assisterad befruktning med donerade könsceller i GenL 6 kap 5§ och 7 kap 7§. Genom reglerna tillerkänns barnet rätt att ta del av de uppgifter om donatorn som sjukhuset antecknat i journalen.¹⁴⁰ Den uttryckliga intentionen bakom reglerna är, att de sociala föräldrarna har ansvaret för, liksom rätten till, att upplysa barnet om sättet för dess tillblivelse.¹⁴¹ Här finns dock en inbyggd svaghet. Barnets *rätt* att få kunskap om sitt ursprung existerar oberoende av om föräldrarna berättar om dess tillblivelse för barnet eller ej. *Möjligheten* för barnet att ta reda på det är dock avhängigt föräldrarnas vilja att berätta.¹⁴² Då ingen uttrycklig lagregel finns som tvingar föräldrarna att berätta, riskerar således barnets rätt till kunskap om sitt ursprung att reduceras till ett exempel på hur en rättighet utan adekvat

¹³⁴ SOU 1983:42 s. 17, 114-121; Smer 2013:1 s. 118.

¹³⁵ Lag (1984:1140) om insemination; Jonsson Malm a.a s. 159-161

¹³⁶ SOU 1953:9 s. 82-85

¹³⁷ Saldéen "Barnets rätt till sitt ursprung" s. 258-263; Saldéen, Åke "Faderskap-moderskap-föräldraskap" i De Lege, *Eftersyn och eftertanke*, Uppsala 2007, red. Petter Asp, s. 215

¹³⁸ Anamnes betyder *sjukdomshistoria*. Ne.se, sökord "anamnes"; Prop. 2005/06:64

Genetisk integritet m.m. s. 33

¹³⁹ SOU 1983:42 s. 110-115, 146; SOU 2007:3 s. 68

¹⁴⁰ Smer 2013:1 s. 74

¹⁴¹ SOU 2007:3 s. 92

¹⁴² Ryrstedt a.a s. 561

korrelat skyldighet, reduceras från *faktisk* rättighet, till en *rättslig chimär*, vilket elegant sammanfattas av Göran Rosenberg:¹⁴³

”En rättighet är naturligtvis inte mera värd än skyldigheten den bygger på.”

4.4 Människovärdesprincipen

4.4.1 Principen om människans eviga värde

Människovärdesprincipen är den grundläggande idén om att alla människor har ett eget värde, och att alla människor utifrån detta värde är lika.¹⁴⁴ Principen om människovärdet kan vid en första anblick synas oproblematiske. I likhet med principen om *barnets bästa* är den dock svår att ge ett precist innehåll. Ett ifrågasättande av grundsatsen, eller ens av begreppets *faktiska* betydelse, upplevs också ofta som ett ifrågasättande av principens *innebörd*.¹⁴⁵

Vem människovärdesprincipen omfattar, eller snarare vid vilken tidpunkt principen träder in, varierar från land till land, mellan olika religioner och kulturer – och, får man anta – från person till person. I Sverige har man ansett att människovärdet uppnås efter en stigande skala. Ett embryo tillmäts förvisso ett visst skyddsvärde, men kan aldrig anses ha samma status som ett fullgånget foster.¹⁴⁶ Efter fjorton dagar får av etiska hänsyn inte forskning bedrivas på embryot, och man kan då dra slutsatsen att dess skyddsvärde vid denna brytpunkt bedöms ha nått en högre nivå.¹⁴⁷ Fram till vecka arton godkänns abort utan angivande av särskild anledning, och fostret anses, trots att avsikten rimligen torde vara att avsluta dess existens, inte ha ”*dödats*” i någon kriminell eller omoralisk mening.¹⁴⁸ Så snart ett barn fötts, uppnår det dock fullt människovärde, och jämställs i det avseendet med alla andra människor.¹⁴⁹

I ett försök att utröna människovärdesprincipens kärna, sammanställde Smer år 2012 en debattskrift. I skriften kom man att konstatera att människovärdet är *evigt*, och tillmäts en person just för att han eller hon är *människa*.¹⁵⁰

¹⁴³ SOU 2007:3 s. 91-96; Rosenberg, Göran ”*Plikten, profiten och konsten att vara människa*”, Albert Bonniers förlag 2003, s. 113

¹⁴⁴ Smer a.a ”*Det svårfångade människovärdet*” s. 7; SOU 2004:20 *Genetik, integritet och etik* s. 106

¹⁴⁵ Smer ”*Det svårfångade människovärdet*” s. 29-31

¹⁴⁶ Smer, *ibid* s. 33, 60; Smer 2013:1 s. 112-113

¹⁴⁷ Prop. 2005/06:64 s.128; Nilsson, a.a s. 130-135; Tännsjö ”*Göra barn...*” s. 157-174

¹⁴⁸ Prop. 1994/95:142 *Fosterdiagnostik och abort* s. 14-15; Abortlagen (1974:595) 1§;

Tännsjö, Torbjörn ”*Välja barn. Om fosterdiagnostik och selektiv abort*” Borås 1991, s. 15-16

¹⁴⁹ Smer, ”*Det svårfångade människovärdet*” s. 29-33; Smer 2013:1 s. 112-113

¹⁵⁰ Göran Herméren anför dock en, i mitt tycke, omåttligt sympatisk tanke i sin artikel ”*Det svårfångade människovärdet*” (vilken fått namnge Smer:s debattskrift i vilken den återfinns, se a.a), då han menar att det skydd- och egenvärde människovärdesprincipen ger

Värdet är oberoende av någons begåvning, intelligens, ekonomiska, politiska och sociala ställning, utbildning, kvalifikationer eller av andra förmågor eller brister – det är till och med oberoende av om en person är ond eller god. Värdet kan enligt den anförda teorin inte heller bevisas, eller påvisas, då det existerar utanför den enskilda människan och är knutet till själva existensen. För att kunna *förverkliga* människovärdet krävs dock verktyg. Man använder sig för detta ändamål bland annat av de *mänskliga rättigheterna*, vilka i sammanhanget får epitetet *instrumentella värden*. Rättigheterna, vilka enligt den gängse tolkningen av människovärdesprincipen är oss *tilldelade*, blir således ett medel som förstärker människovärdet, vilket är ett *absolut* och *okränkbart* egenvärde.¹⁵¹

Ansluter man sig till teorin om människovärdesprincipen som något evigt, och oberoende av människans konstruktion av värden, och man godtar ovanstående begreppsdefinition även i övrigt, kan människovärdesprincipen utvidgas till att omfatta en mängd rättigheter. Som exempel kan nämnas rätt till likavärde, rätt till ickediskriminering, rätt till jämlik behandling och så vidare.¹⁵² I denna utvidgade mening blir begreppet alltför stort att hantera i förevarande uppsats. Jag kommer därför i de nästkommande styckena begränsa mig till att undersöka hur lagstiftaren förhållit sig till ovan angivna ”grunddefinitionen” av principen. Av betydelse för denna snävare, om än starkare, tolkning av principen är tysken Immanuel Kant, som är föregångsfilosofen inom teorin om människovärdet.¹⁵³

Kant betonade redan på 1700-talet människans värdemässiga och moraliska autonomi och okränkbarhet såsom grundläggande norm och värdeprincip. Hans imperativ att en människa aldrig får behandlas enbart som ett *medel*, och att varje person skall betraktas som ett mål i sig och respekteras i egenskap av detta, utgör också grundmaterialet i den rättsetiska fackla som statliga utredare, debattörer och etiska auktoriteter tänt. Denna bildliga fackla har därefter lagstiftaren under många år hållit framför sig i sin ansats att värja sig mot bland annat surrogatmödraskapets förespråkare.¹⁵⁴

uttryck för inte bara borde tillkomma människor, utan även djur. Han menar också att kritiken som kan framföras mot detta argument, nämligen att människovärdet hotas om djur tillmäts samma värde är felaktigt – människans värde kommer inte sänkas, det är endast fråga om att djurens värde vid ett sådant förhållningssätt höjs. (s.49-50, 67).

¹⁵¹ Smer a.a ”*Det svårfångade...*” s. 7-15, samt Smer 2013:1 s. 111

Människovärdet skall dock inte förväxlas att med människor i olika sammanhang tillåts värderas olika högt. Som exempel härför menar Smer, att det inte är en kränkning av en människans människovärde att någon annan värderas högre vid exempelvis uttagningen till fotbollslandslaget (se. Smer, ”*Det svårfångade människovärdet*” s. 11; Smer 2013:1 s.110)

¹⁵² Smer a.a ”*Det svårfångade...*”, s.13, 68-69; Smer 2013:1 s. 110-111

¹⁵³ Smer a.a ”*Det svårfångade människovärdet*” s. 43, Smer 2013:1 s. 133

¹⁵⁴ Smer a.a ”*Det svårfångade...*” s. 43; Jönsson a.a ”*Det förbjudna...*” s.170-171.

Se exempelvis. Smer 2013:1 s. 96, 111 ; SOU 1983:42 s. 195-196; SOU 1985:5 s. 39; prop. 1987/88:160 s. 8; Ekman a.a ”*Varat och varan*” s. 144, 165, 178; Nilsson a.a s. 130

4.4.2 Människovärdesprincipen i den rättsliga regleringen rörande surrogatmödraskap och assisterad befruktning.

Människovärdet fastslås i svensk rätt i RF 1 kap 2§, och utgör sålades en av grundvalarna i svensk rättstillämpning. Exakt *hur* människovärdesprincipen tillämpas och vilken del, eller vilka av de rättigheter som följer av den del som aktualiseras, är dock beroende av vilken situation den enskilde, och statsmakten ställs inför.

Vid lagstiftning rörande biomedicin, genteknologi och assisterad befruktning blir skyddet av människans *egenvärde* och *integritet* centralt. Inom ramen för begreppet integritet aktualiseras exempelvis en donators rätt till anonymitet, vilken dock krockar med barnets rätt till kännedom om sitt ursprung.¹⁵⁵

Sedan 1980-talet har den svenska lagstiftaren premierat barnets rätt till sitt ursprung, före givarens intresse av anonymitet. Man har som skäl anfört att man ansett det vara en kränkning av barnets integritet att förneka det sanningen om sin genetiska härkomst.¹⁵⁶ Vid motiveringen har man dragit paralleller till adoptivbarns rätt till, och behov av, att känna till sitt ursprung. Parallellen till adoptivbarn drogs mycket på grund av att man vid denna tidpunkt saknade forskning om barn som tillkommit genom insemination.¹⁵⁷ I inseminationsutredningen diskuterades inledningsvis huruvida det räckte med att inseminationsbarnet fick rätt att få kännedom om *sättet* för dess tillblivelse, men inte en absolut rätt att få kännedom om givarens identitet. Omsider landade man dock i slutsatsen, att med barnets bästa för ögonen fick givarens intresse av anonymitet stå tillbaka. Det psykologiska värdet av att barnet kan få tillgång till kännedom om sin härstamning vägde för utredningen tungt. Betydelsen därav tillmättes så stor vikt, att det till och med tilläts gå före de framförda farhågorna om att ett slopande av anonymitetsrätten skulle inverka menligt på antalet donatorer, och därmed riskera verksamheten med insemination. Oron avfärdades som relativt obefogad, men visade sig senare slå in, och antalet donatorer minskade drastiskt. Den prekära situationen med alltför få givare kvarstår än idag, och i ett försök att locka fler donatorer erbjuder många landsting generösa ersättningar.¹⁵⁸

Vid sidan av den problematik som följer på frågan om en människas *integritet*, är det kantianska argumentet att människan aldrig får användas som ett medel för någon annan särskilt värt att uppmärksammas. Detta då det beträffande surrogatmödraskap utgör ett av huvudargumenten för moståndarna i såväl den offentliga debatten, som vid lagstiftarens

¹⁵⁵ Tännsjö, a.a "Göra barn..." s. 88-89; Ryrstedt a.a s. 572.

¹⁵⁶ Se ex. Ds 2000:51 s. 26.

¹⁵⁷ SOU 1983:42 s. 17, 109-114; Singer a.a "Barnets bästa" s. 86-87.

¹⁵⁸ SOU 1983:42 s. 119-122, Tännsjö, "Göra barn..." s. 89; Prop. 1984/85:2 s. 15-17, 48.

överväganden.¹⁵⁹ Även i en mer allmän kontext har, beträffande den assisterade befruktningens varande, vikten av varje människans autonoma värde betonats av lagstiftaren. Värdet har således tillmätts stor betydelse vid den rättsliga regleringen, och imperativet har av lagstiftaren applicerats även ur ett barnperspektiv.¹⁶⁰

Redan år 1983 fastslogs av Holsten Fagerberg i en bilaga till inseminationsutredningens huvudbetänkande, att ett barn aldrig får användas som ett medel för någon annans mål eller behov – i detta fall föräldrarna och deras önskan om en familj – utan att *barnet är ett mål i sig*.¹⁶¹ Denna tanke har alltsedan dess (med ett viktigt undantag beträffande *PGD-HLA*, vilket behandlas i följande avsnitt, 4.4.4) följt lagstiftningen som en röd tråd genom senare förarbeten. Ur barnperspektiv har föreställningen förstärkts med uttalanden om att det aldrig kan vara en mänsklig rättighet att skaffa barn.¹⁶² Möjligheterna som *rent medicinskt* kan ställas till buds för att hjälpa ett ofrivilligt barnlöst par med barnalstringsprocessen är idag många, och effektiva. Detta faktum får dock enligt lagstiftaren aldrig överskugga det faktum, att det finns en *etisk* gräns för i vilken utsträckning de alltmer sofistikerade och avancerade tekniska lösningarna för att manipulera livet och dess uppkomst bör tillåtas. Naturens ofullkomlighet måste ibland helt enkelt accepteras.¹⁶³

Surrogatmödrskapet har, bland annat med hänsyn till etiska aspekter och ur människovärdesynvinkel, genomgående betraktats med misstänksamhet av lagstiftaren. Den första inseminationsutredningen som alls berörde fenomenet, beskrev det såsom en ny form av adoption, vilken utfördes mot betalning av surrogatmoderns insats. Även om man i det inledande resonemanget kom fram till att arrangemangets ekonomiska natur försvårade dess införande i Sverige, då adoptioner mot betalning ej tillåts, var tonen trots allt till en början förledande neutral. Längre fram i arbetet skröder dock utredningen inte orden. Man konstaterar att surrogatmoderskap är en *högst tvivelaktig företeelse*, och har *karaktär av köpslående med barn*.¹⁶⁴ Uttryckt på detta sätt, råder ingen tvekan om surrogatmoderskapets status som *phaenomenon non grata* hos lagstiftaren. De i människovärdesprincipen bottnande mänskliga rättigheterna fördömer nämligen klart och tydligt handel med människor.¹⁶⁵

¹⁵⁹ Smer 2013:1 s. 168.

¹⁶⁰ SOU 1985:5 s. 38.

¹⁶¹ SOU 1983:42 s. 196. Hans tanke stöds av etikprofessorn och sakkunnige ledamoten i Smer, Erwin Bischoffsberger (1936-2012). Han motsatte sig embryodonation med hänvisning till, att då en genetisk koppling helt saknas mellan kvinnan och barnet, är syftet med embryot endast att kvinnan ska få genomgå en graviditet – och embryot är då inte längre ett mål i sig, utan endast ett medel. Idéen har kritiserats av Carolina Jonsson Malm, som menar att konsekvensen av en sådan ståndpunkt blir att föräldrar i så fall aldrig bör skaffa barn för sin egen, utan endast för barnens, skull. (Jonsson Malm a.a s. 178).

¹⁶² Se exempelvis SOU 1985:5 s. 38; Ds 2000:51 s. 22; SOU 2014:29 s. 105

¹⁶³ SOU 1985:5 s. 38; SOU 2014:29 s. 100

¹⁶⁴ SOU 1985:5 s. 33, 49

¹⁶⁵ SOU 2004:20 s. 91, 101-102; SOU 2014:29 s. 72; Statens Medicinsk-Etiska Råd, ”Handel med ägg, njuvar och kommersiella surrogatmoderskap”, Smer kommentar 2014:1 s. 4-5, hämtad 29 maj 2015. <http://www.smer.se/wp-content/uploads/2014/04/Smer-kommenterar-organhandel-rev.pdf>

Gemensamt för de tidigare inseminationsutredningarna är, att man efter en beskrivning av surrogatmödraskapets konstruktion, generellt nöjer sig med att konstatera att arrangemanget anses oetiskt av en eller flera anledningar. Därefter görs ingen närmare utredning av frågan. Därmed görs inte heller någon avvägning, eller bedömning av, huruvida det kan anses föreligga någon skillnad mellan altruistiskt och kommersiellt surrogatmödraskap ur vare sig etiskt eller rättsligt hänseende.¹⁶⁶

Argumentet att en människa inte får användas enbart som medel för någon annans behov eller mål, understryks även framgent av lagstiftaren. Efter hand utökas den krets uttalandet tar sikte på till att omfatta inte bara barnet, utan även surrogatmodern. Socialdepartementet uttalar kortfattat i sin promemoria från år 2000 att man tillstyrkte ett fortsatt förbud av surrogatmoderskap, och som skäl angavs vad som anförts av Medicin-etiska rådet.¹⁶⁷ Rådet ansåg det klargjort att surrogatmodern åtminstone inledningsvis används som ett medel för att lösa det barnlösa paret's önskade situation, något som ansågs strida mot människovärdesprincipen.¹⁶⁸

4.4.3 Värdekonflikter

Framställningen ovan visar på den problematik som en till synes självklar rättsgrundsats kan bjuda vid den praktiska tillämpningen. Tillvaratagandet av en grups intressen i enlighet med en specifik rättsprincip, kan ske på bekostnad av en grupp med motstående intressen, grundade i samma, eller någon annan, rättsgrundsats. Den sistnämnda gruppen missgynnas således i förhållande till den första gruppen. Fenomenet kallas *värdekonflikt*, och det illustreras väl genom en kort konsekvensanalys:¹⁶⁹

Man kan argumentera för att det faktum att *givarens* rätt till skydd av sin identitet och integritet av lagstiftaren inte betraktades som mer, eller ens lika, skyddsvärd som *barnets* rätt till sin integritet, lett till att ofrivilligt barnlösas situation och ställning försämrats. Detta sker exempelvis genom längre väntetider för hjälp, då sloandet av anonymitetsrätten för givaren lett till ett minskat antal donatorer.¹⁷⁰ Ökade vänte- och kötider kan generera en ökning av reproduktionsturismen till andra länder, vilket i sin tur leder till att fler kvinnor – betraktat med lagstiftarens kantianska glasögon – utnyttjas som medel för det ofrivilligt barnlösa paret.¹⁷¹ I exemplet har (sett i

Förbudet återfinns i Bioetikkonventionen artikel 21, samt i GenL 8 kap §6;

¹⁶⁶ SOU 1985:5 s. 10, 33f, 49f, prop. 1987/88:160 s. 14,28,38, Ds 2000:51 s. 50-51

¹⁶⁷ Åsytad rapport anges i SOU 2014:29 s. 92 vara "Assisterad befruktning – synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen, från 1995. Rapporten kan läsas på Smers hemsida (webbadress under referenslitteratur)

¹⁶⁸ Prop. Ds 2000:51 s. 51

¹⁶⁹ Smer 2013:1 s. 106; SOU 1983:42 s. 195; Peczenik a.a s. 44-45

¹⁷⁰ Smer 2013:1 s. 125; Region Skåne, Hälso- och sjukvårdsnämnden

http://www.skane.se/globalassets/styrandedokument/ersattning_till_agg-och_spermadonatorer.pdf; SVT.se "Brist på spermadonatorer", hämtad 29 maj 2015.

¹⁷¹ Smer 2014:1 s. 1.

ljuset av de argument som anförs av lagstiftaren beträffande surrogatmoderskap) såldes den tagna hänsynen till *barnets bästa, totalt sett* lett till en ökad kränkning av människovärdesprincipen.

Som ett sätt att avhjälpa detta något problematiska läge, men med bibehållet skydd för samtliga inblandade parter intresse, har förslag om ett ”dubbelsystem” framlagts av ESHRE:s etikgrupp.¹⁷² Förslaget innebär ett system där först donatorn kan välja om han eller hon vill vara anonym. De blivande föräldrarna kan sedan i sin tur välja vilken grupp av givare de vill få könsceller från. Förslaget har dock inte vunnit gehör i svensk rätt. Så sent som år 2014 berördes frågan om barns rätt till sitt ursprung i delbetänkandet från utredningen om utökade möjligheter till behandling av ofrivilligt barnlösa.¹⁷³

4.4.4 Saviour siblings och PGD-HLA

Saviour siblings, även kallade *reservdelsbarn* eller *designbebisar* är, som så mycket annat inom genteknik och biomedicin ett relativt nytt begrepp, såväl som ett nytt fenomen.¹⁷⁴ Bakom termen gömmer sig användandet av en av de mer kontroversiella och omstridda teknikerna inom biomedicinen – nämligen *preimplantatorisk genetisk diagnostik med HLA-typning, PGD-HLA*.¹⁷⁵

PGD är i strikt mening inte en form av assisterad befruktning, men tekniken utförs med hjälp av samma metoder som används vid IVF. I anledning därav har alla barn som föds efter genomförd *PGD* blivit till genom assisterad befruktning.¹⁷⁶ Metoden innebär i korthet att en IVF-behandling genomförs, och när det befruktade ägget delat sig några gånger avskiljs ett antal celler. Dessa undersöks för att erhålla information om vilka genetiska egenskaper embryot har. *PGD* används för att undvika att ett par som bär på anlag för en svår, genetiskt betingad sjukdom för anlaget vidare till sitt barn. Genom *PGD* säkerställs att det utvalda embryot saknar anlagen för sjukdomen. Paret behöver därmed inte riskera att senare ställas inför valet mellan att avbryta en påbörjad graviditet, eller få ett svårt sjukt barn. Metoden är såldes inte bara en egen diagnostisk teknik, utan också ett alternativ till fosterdiagnostik och selektiv abort. *PGD* får *bara* användas vid *mycket svåra sjukdomar*.¹⁷⁷

PGD-HLA är en utveckling av användningen av *PGD*, och här är inte syftet längre att bara få fram ett embryo som kan ge upphov till ett friskt barn i sig. Genom att göra en *PGD*-undersökning kombinerad med så kallad *HLA*-

¹⁷² European Society of Human Reproduction and Embryology , www.eshre.eu

¹⁷³ SOU 2014:29 s. 49-50, 104, -105, 128ff.

¹⁷⁴ Hermerén, Göran ”*Designade barn?*” Sydsvenskan, 14 feb.2009.

Emilsson, Malin ”*Saviour siblings – en ny möjlighet att bota svårt sjuka barn eller ett steg för långt inom den biomedicinska utvecklingen?* JT 2005/06 s. 951

¹⁷⁵ Prop. 2005/06:64. s. 94.

¹⁷⁶ Blennow, a.a

¹⁷⁷ Prop. 1994/95:142 s. 28-29; Prop. 2005/06:64 s. 94, 97, 103-104; Nilsson a.a s. 109-110; Tännsjö ”*Välja barn...*” s. 35-37, 43-44, 50-65 samt kap. 4 (s. 89-117)

typning väljer man ut ett embryo som är en *perfekt genetisk matchning till ett redan existerande svårt sjukt syskon*.¹⁷⁸ Med hjälp av en donation av företrädesvis blodstamceller från det nyfödda barnets navelsträng, eller av benmärg, hoppas man kunna rädda livet på och förhoppningsvis bota det sjuka syskonet. För användning av metoden krävs särskilt tillstånd av Socialstyrelsen, och för ett beviljande av ansökan skall *synnerliga skäl* föreligga.¹⁷⁹

Som vi sett ovan, innebär människovärdesprincipen att alla människor tillmäts ett *eget och lika värde*, och att *ingen människa får användas som medel för någon annans mål och behov*. Det sistnämnda argumentet, Kants imperativ, har som nämnts bland annat varit en av lagstiftarens främsta deviser när man motiverat förbudet av surrogatmödraskap. Att barnet inte får bli ett medel för någon annan, inte ens för sina föräldrar, utan skall utgöra ett mål i sig, fastslogs uttryckligen redan på 1980-talet av inseminations-utredningen.¹⁸⁰

Vid *PGD-HLA* är det dock helt ostridigt att *just* det aktuella barnet *inte* tillkommer *endast* för sin egen skull, utan att det skapas med ett uttalat syfte att hjälpa någon annan. Barnet som tillkommit med hjälp av tekniken är *dels* ett medel för föräldrarnas *psykologiska behov och önskan* av att rädda sitt redan existerande barn, *dels* ett medel för det sjuka barnets *fysiska behov* av stamceller eller vävnad. Skillnaden mellan att utföra den snävare *PGD*-undersökningen, och att utföra en fullskalig *PGD-HLA*-diagnosticering, är således att i det första fallet sker urvalet för *det blivande barnets bästa*. Man försöker enkelt uttryckt skapa goda förutsättningar för att barnets själv skall födas friskt. I fallet med *PGD-HLA* sker selektionen av embryo med det sjuka syskonets och föräldrarnas behov för ögonen – urvalet sker således för *någon annans bästa*.

Kan detta förhållande rimligen sägas stå i överensstämmelse med någon av de grundläggande rättsprinciperna som styr lagstiftningen – i synnerhet principerna om *barnets bästa* och *människovärdesprincipen*? I utredningen som föregick införandet av GenL, visade både lagstiftaren och Smer prov på en icke-föraktlig skicklighet i att undvika frågan. Människovärdesprincipen berördes, men främst i hänseende av huruvida fara förelåg för att människovärdet skulle kunna urholkas. Man befarade att risk för urholkning förelåg om *PGD* började användas för embryoselektering på andra grunder än sjukdomsrelaterade sådana – exempelvis könsselektering, eller bortval av

¹⁷⁸ Prop. 2005/06:64 s. 94-95, 99

Ne.se, sökord *HLA*.

HLA står för *human leukocyte antigen*, och är en antigen som återfinns på kromosom 6. Antigenerna påverkar dels förekomsterna av vissa immunologiska och autoimmuna sjukdomar, såsom sickle-cell anemi och talassemi, men är också en del av vårt immunsystem. För att inte det mottagande syskonet skall stöta bort stamcellerna måste det donerande syskonets *HLA*-vävnad stämma överens med det sjuka barnets, och det är detta som vävnadsmatchningen, eller *HLA-typningen*, syftar till.

¹⁷⁹ Blennow a.a. För att tillstånd skall beviljas måste bland annat sjukdomen i sig vara en *PGD*-indikator, dvs det skall föreligga en självständig risk för att barnet drabbas av samma sjukdom, och därför skulle gynnas av *PGD*-analysen *även för sin egen skull*.

¹⁸⁰ SOU 1983:42 s. 195-196

icke önskvärda egenskaper. I övrigt anfördes inte mycket om de etiska betänkligheter som rör metoden. Rådet manade visserligen till försiktighet vid användningen av tekniken, men pekade i övrigt på den osäkerhet som fortfarande kringgärdade metoden, och efterfrågade bättre forskningsunderlag innan man tog ställning.¹⁸¹

Bland remissinstanserna uppmärksammade endast två det etiska dilemma som utgörs av att det nya barnet behandlas som ett medel för det sjuka syskonets behov. *Centrum för etik vid Linköpings universitets* invändning utgjorde en direkt hänvisning till det kantianska argumentet. *Sahlgrenska sjukhusets* anmärkning var, ur samma argumentationsvinkel, på ytan av ett mer indirekt slag. Vid en mer ingående granskning visar sig dock *Sahlgrenska sjukhusets* fråga uppställa ett belysande argument för att PGD-HLA med all sannolikhet sker med utgångspunkt *endast* i det sjuka barnets bästa. Sjukhuset anförde tvivel om hur den situation ska hanteras, då embryot som *PGD-HLA*-testas är fritt från sjukdomsanlaget, men inte är *HLA*-kompatibelt. Om barnet har rätt att bli till för sin egen skull, borde ett sådant embryo kunna användas, även om det ej duger för att skapa ett *saviour sibling*. Invändningarna passerade dock relativt obemärkt, och tillmättes ingen större hänsyn i det slutgiltiga ställningstagandet.¹⁸²

Som synes är *saviour siblings* som begrepp intressant att granska i förevarande framställning. Företeelsen illustrerar tydligt de svåra etiska avvägande som lagstiftaren tvingas till när flera rättsprinciper och dess respektive grupper av intressenter kolliderar. I fallet med *PGD-HLA* intensifieras värdepågången, då det är två *enskilda barns* intressen som ställs mot varandra. Lagstiftaren har i fallet således ingen given prioriteringsordning att gå efter, vilken kan träda in och avgöra konflikten.¹⁸³

Redan de anförda argumenten beträffande människovärdet gör *saviour siblings* och *PGD-HLA* till kontroversiella, och etiskt komplexa företeelser. Just i dagarna då förevarande uppsats skrivs, har därtill nya forskningsrön publicerats av en svensk forskargrupp vid Uppsala universitet. Forskningsgruppen har undersökt betydelsen, och effekten, av att låta navelsträngsblodet flöda tillbaka in i det nyfödda barnet innan navelsträngen klipps av. Tillförseln av blodet har i studien visat sig ha stor betydelse bland annat för pojkar utveckling av finmotoriken. Just i navelsträngsblodet återfinns dock i fallen med *saviour siblings*, de för det sjuka barnet

¹⁸¹ SOU 2004:20 s. 298, 301-305; prop. 2005/06:64 s. 99, 106-107

Brommesson, Douglas. "Reservdelsbarnen och det sluttande planet" Kristianstadsbladet 25 maj 2007.

¹⁸² Prop. 2005/06:64 s. 102-103.

Emilsson a.a, refererar det engelska rättsfallet *R (on ythe application of Quintvalle) vs. Human Fertilisation and Embryology Authority (2005) UKHL 28*. Käranden i målet anförde samma argument som Sahlgrenska sjukhuset, men talan lämnades utan bifall. Domstolen i det aktuella fallet ansåg att just passandebedömningen av embryot skulle utgöras med utgångspunkt i vad avsikten med *PGD-HLA*-analysen var.

¹⁸³ Smer 2013:1 s. 70, 106, 108, 113; Peczenik a.a s. 45

livsviktiga stamcellerna – men det är också *just dessa stamceller* som visat sig förbättra det nyfödda barnets färdigheter.¹⁸⁴

Hur skall lagen och vården förhålla sig till de nya rönen? Bör forskningsresultaten läggas till grund för att beröva det sjuka barnet dess chans att överleva, med hänvisning till det nyfödda barnets eget behov av blodcellerna? Eller kommer föräldrar och lagstiftare argumentera för att blodet skall tillfalla det sjuka barnet, med hänvisning till att syskonet tillkommit just för detta ändamål? Det skulle i så fall en gång för alla fastslå att det nyfödda barnet inte alls skapats för sin egen skull, utan enbart som ett medel för föräldrarna och det sjuka barnet. Ett sådant resonemangsutslag kommer sannolikt leda till djupa etiska konflikter inom både vård och lagstiftning. Problemet kan spetsas till ytterligare genom en – än så länge – hypotetisk fråga. Pondera att man redan nu – med de nya rönen tillgängliga – *ändå* premierar det sjuka barnets behov av det friska syskonets stamceller framför barnets eget behov av blodet. Vad händer då om forskningen i framtiden påvisar ännu fler, ännu viktigare effekter av stamcellerna för det nyfödda barnets räkning? Stamcellsforskningen är ännu i sin linda, och det enda man egentligen vet säkert, är att stamcellerna är unika och livsviktiga – och att de ger upphov till svåra, och mycket känsliga, etiska och moraliska avvägningar.

4.5 Mater semper certa est

4.5.1 Principen om den kända modern – *mater semper certa est*

I takt med att utvecklingen inom reproduktionsteknik gått framåt, har, utöver en mängd etiska frågeställningar, också diverse rättsliga frågor aktualiserats. En del är helt nya för lagstiftaren, andra endast förgreningar, eller nya varianter av redan existerande spörsmål. Något provocerande uttryckt, och dragit till sin spets, handlar verksamheten med assisterad befruktning lika mycket om att skapa ett hett efterlängtat föräldraskap, som om att skapa ett barn. Redan i denna laddade önskan har dock det första rättsliga dilemmat aktualiserats – vem är förälder till ett barn? Osäkerheten kring frågan skapade ett behov av fler definitioner av föräldraskap, och för att reda ut problemet bröts begreppet ned i sina beståndsdelar. Man talar idag om fyra olika huvudtyper av föräldraskap, nämligen det *rättsliga* eller *legala*, det *sociala*, det *genetiska* och det *biologiska* föräldraskapet.¹⁸⁵ Ett barn som tillkommer genom en traditionell, icke-assisterad befruktning, föds med *en* uppsättning föräldrar, där samtliga fyra föräldraskapstyper är i

¹⁸⁴ Svens, Karin ”Snabb avnavling kan påverka finmotorisk utveckling” Dagens Medicin, 26 maj 2015.

¹⁸⁵ Singer a.a ”Föräldraskap i rättslig belysning”, s.42-44. Det sociala föräldraskapet grenar ut sig till att omfatta ytterligare varianter av föräldrar, exempelvis styvföräldrar, och fosterföräldrar. Dessa är dock inte relevanta för förevarande framställning.

överensstämmelse.¹⁸⁶ Ett barn som föds genom assisterad befruktning kan däremot vid sin födelse ha så många som *fem* föräldragestalter, enligt den ovan nämnda definierade kretsen. Med hänsyn till den aktuella lagstiftningen torde det i Sverige vanligaste antalet föräldrattyper vid assisterad befruktning dock uppgå till tre personer, där den ”*utomstående*” föräldern utgörs av en sperma- eller äggdonator.¹⁸⁷

Den typ av föräldraskap som vållar mest huvudbry för lagstiftaren är det *rättsliga*. Den genetiska modern och fadern utgörs av de personer som bidragit till barnets tillkomst med varsin könscell. Med dagens teknik vållar, vid påtalad osäkerhet, fastställandet av det genetiska föräldraskapet inga större problem.¹⁸⁸ Emedan det genetiska faderskapet ännu alltid är i överensstämmelse med det biologiska faderskapet, kan dock den genetiska modern vara en annan än den biologiska, exempelvis som i fallet med äggdonation.¹⁸⁹ Som regel vållar dock inte heller fastställandet av det biologiska moderskapet några större svårigheter, då det fortfarande fastställs enligt maximen *mater est quam gestatio demonstrat*, dvs. moderskapet påvisas genom förlossningen.¹⁹⁰ Det *rättsliga* föräldraskapet är betydligt mer komplicerat. Vid en assisterad befruktning konstituerar nämligen inte nödvändigtvis det genetiska släktskapet det rättsliga, vilket blir särskilt tydligt i fallet med surrogatmödrar.¹⁹¹

4.5.2 Mater semper certa est i svensk rätt

I Sverige gäller *moderskapspresumtionen*, vilken uttrycks genom den latinska satsen *mater semper certa est*. Denna grundas i sin tur i den ovan nämnda maximen *mater est quam gestatio demonstrat*.¹⁹² I anledning av förevarande grundsatser har lagstiftaren inte ansett det nödvändigt att i lag uttryckligen fastställa en allmän moderskapspresumtion. Den närmaste direkta lagregel som uttrycker presumtionen återfinns i FB 1 kap §7, vilken lyder som följer:¹⁹³

¹⁸⁶ Förutsatt att konceptionen skett vid samlag mellan parterna, och inte vid otrohet.

¹⁸⁷ I den juridiska världen har dock framförts vissa försiktiga antydningar om att det kanske ligger i tiden att börja se över möjligheten att ett barn kan tillerkännas mer än två vårdnadshavare. Se bland annat Saldéen a.a. ”*Faderskap-moderskap-föräldraskap*” s. 242-246, och Singer a.a. ”*Barns rätt till två föräldrar...*” s.425; SOU 2007:3 s. 84

¹⁸⁸ Fastställandet kan dock försvåras av att man inte vet *vem* som kan tänkas vara kandidat som genetisk fader, men i denna situation kan åtminstone tekniken hjälpa till att *utesluta* den eller de som *inte* är genetiskt förälder.

¹⁸⁹ Se dock avsnitt 6.3.2, angående manlig graviditet/livmoderstransplantationer till män.

¹⁹⁰ Saldéen a.a. ”*Barnets rätt till sitt ursprung*” s. 251 f.

Det finns dock situationer där det biologiska moderskapet är svårbestämt, vilket Saldéen påpekar i ovan a.a s. 251-258. Som exempel kan anföras fallen med hittebarn, vilket visserligen var vanligare historiskt sett, men som ändå förekommer fram i våra dagar. Man kan dock teoretiskt tänka sig en mer närliggande situation där fastställandet av det biologiska moderskapet försvåras – exempelvis vid ett surrogatarrangemang med hemmafödelse, där de sociala föräldrarna vägrar ange vem som burit och fött barnet.

¹⁹¹ Se bland annat fallet NJA 2006 s. 505 i nästkommande stycke, kap. 4.5.3

¹⁹² Saldéen a.a. ”*Faderskap- moderskap-föräldraskap*” s. 232

¹⁹³ Stoll, a.a 110-114, 118-119

”Om en kvinna föder ett barn som tillkommit genom att ett ägg från en annan kvinna efter befruktning utanför kroppen har förts in i hennes kropp, skall hon anses som barnets moder”¹⁹⁴

Enligt FB 1:7 grundas således fortfarande moderns rättsliga föräldraskap i det biologiska moderskapet.¹⁹⁵ Det rättsliga faderskapet däremot, grundas istället i maximen *pater est quem nuptiæ demonstrat* (fadern är den som äktenskapet utvisar). Grundsatsen innebär att den som är gift med den biologiska modern också presumeras vara den *rätta genetiska*, och därmed den *rätta legala*, fadern.¹⁹⁶ Faderskapet kan också fastställas genom en faderskapsbekräftelse, eller genom dom. Någon motsvarande *moderskapsbekräftelse* står dock idag inte till buds för andra än en lesbisk kvinnas partner.¹⁹⁷ Detta har, i reproduktionsteknikens spår, lett till en livlig debatt angående moder- och faderskapspresumtionernas vara eller icke-¹⁹⁸vara.

Historiskt sett har, som nämnts tidigare, fastställande av moderskapet inte vållat några problem av mer betydande slag. Detta är helt avhängigt det enkla faktum att det först i vårt århundrade har utvecklats teknik som kunnat ställa moderskapspresumtionen på huvudet. Då *mater semper certa est*-maximen varit just den *oskrivna* regeln som styr det rättsliga moderskapet, finns heller inte mycket lagstiftningshänvisningar innan förarbetena rörande införandet av FB 1:7.¹⁹⁹

Den exponentiella teknikutvecklingen kan möjligen också förklara lagstiftarens något långsamma agerande, och bitvis naiva inställning till att åtgärda bristen på nödvändig reglering rörande denna historiskt sett okomplicerade rättsprincip med hänvisning till att det inte rör sig om ett allmänt behov:²⁰⁰

”Inte heller i svensk lag har det hittills funnits någon bestämmelse som angett kriterier för moderskap. När det nu föreslås att en sådan bestämmelse skall införas i föräldrabalken är, som redan sagts, skälet inte att det uppkommit ett allmänt behov av en sådan lagreglering, utan att man velat lösa ett specifikt problem...”

Argumentet ter sig dock tämligen obegripligt, då – sett i en vidare kontext - de flesta problem som löses genom lagar och förordningar är mer eller

¹⁹⁴ Införd genom ändring 2002, lag (2002:251)

¹⁹⁵ Stoll, a.a s. 119

¹⁹⁶ Faderskapspresumtionen kommer till uttryck i FB kap.1 §1; Saldéen a.a ”*Faderskap-moderskap-föräldraskap*” s. 211; Ryrstedt a.a s. 562

¹⁹⁷ FB 1 kap. 3-5§§ reglerar fastställande av faderskap genom dom och faderskapsbekräftelse. FB 1 kap. 9§ reglerar motsvarande *moderskapsbekräftelse* för lesbiska makar.

¹⁹⁸ Saldéen a.a ”*Faderskap-moderskap-föräldraskap*” s. 216-219, 232, 236-238; Bogdan a.a s.746-747; Singer a.a ”*Barns rätt till två föräldrar*” s. 424-425; Singer a.a ”*Mater semper certa est?*” s. 429-420; Stoll a.a 110-114, 119-132

¹⁹⁹ Prop. 2001/02:89 s. 38, 40-41, 83-84; Stoll a.a s. 324-327.

²⁰⁰ Prop 2001/02:89 s. 83, bilaga 4 (Lagrådets yttrande). Not avser även nedansående citat.

mindre specifika, om än allmänt utformade i lag.²⁰¹ En enkel tillbakablick på den vid tiden för uttalandet redan galopperande teknikutvecklingen borde också rimligen givit vid handen att det ”specifika problemet” undan för undan sannolikt skulle komma att omfatta en allt större grupp barnlösa, allteftersom nya tekniker för assisterad befruktning utvecklas. Därmed skulle behovet också efter hand få karaktär av att vara allmänt. I nästa avsnitt, 4.5.3, skall jag med hjälp av rättsfallet NJA 2006 s. 505 exemplifiera den problematik som bristen på bland annat moderskapsreglering kan medföra för den enskilda individen.

Surrogatmödrskapet är, vilket vid sidan av ägg- och embryodonation är den metod av assisterad befruktning som träffas hårdast av oklarheterna som idag omgärdar moderskapspresumtionen. Arrangemanget har dock en säregen plats i det svenska rättsystemet.²⁰² Metoden är idag inte tillåten i någon form, men den är ej heller uttryckligen förbjuden.²⁰³ Förbudet uppstår istället till följd av en triangelsamverkan mellan olika regler – nämligen moderskapspresumtionen så som den kommer till uttryck i FB 1:7, regeln i GenL 7:4 att inga andra än statligt finansierade sjukhus, eller institutioner som godkänts av Inspektionen för vård och omsorg, får utföra behandlingar som omfattas av GenL, och slutligen förbudet mot att vanemässigt eller i vinstsyfte utföra insemination eller IVF-behandlingar, vilket återfinns i GenL 8:4-6.²⁰⁴

Lagstiftaren har således, parallellt med sin uttalat avvisande inställning till företeelsen, dragit sig både för att explicit förbjuda arrangementet, och för att kriminalisera det. Man frågade sig i propositionen från år 2002 om det i realiteten skulle gå att motverka vad man hänvisade till som ett ”*icke önskvärt beteende*” genom en straffsanktion, men fann det lämpligare att nöja sig med ovan hänvisade förbudsregler.²⁰⁵ Man uttalade dock också att surrogatmödrskapet, trots förbudet, gjort det angeläget att det fastställs vem som är modern vid äggdonation.²⁰⁶

I anledning av dagens reglering, eller brist därpå, och utvecklingen på genteknikens område, står vi idag inför en situation som historiskt sett är unik. Mot bakgrund av den diskussion som förts i juridisk media, och vad som anförs i rättsfallet NJA 2006 s. 505, kan det, beträffande situationen vid surrogatmödrskap, idag argumenteras för att *faderskapspresumtionen, är*

²⁰¹ Se ex. Trafikförordningen (1998:1276) 4 kap 10b§ angående hur rullstolsburna skall färdas i bil när de sitter i rullstol, vilken får anses rikta sig till en relativt avgränsad grupp.

²⁰² Man kan säkerligen med lite god vilja hitta fler exempel på denna situation i lagen. Det unika med surrogatmödrskapets rättsliga limbo är dock, att det svårligen går att återställa eller ”rätta till” ett trotsande av förbudet då resultatet av det ju är en ny människa, vilken blott genom sin existens tillerkänns vissa rättigheter.

²⁰³ Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödrskapet*” s. 65-66; Smer 2013:1 s. 156

²⁰⁴ Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödrskapet*” s. 66. GenL ersatte 2006 den gamla InsemL. Reglerna om förbud mot vinstsyfte och vanemässigt utförande återfanns tidigare i InsemL §7, och påbudet om att insemination endast fick utföras vid statligt finansierade sjukhus stipulerades i InsemL §3. Bestämmelserna föreslogs av inseminationsutredningen i prop. 1984/85:2 s. 49 (bilaga 1)

²⁰⁵ Med ”*icke-önskvärt beteende*” avsåg man alltså att ofrivilligt barnlösa arrangerar surrogatmödrskap.

²⁰⁶ Prop 2001/02:89. s. 55

starkare än moderskapspresumtionen.²⁰⁷ I sin utförliga kommentar till rättsfallet, påtalar dessutom Anna Singer²⁰⁸ att det idag är barnens skyddsintresse som får stå tillbaka för lagstiftarens ovilja att verka för att nå en överensstämmelse mellan det rättsliga, sociala och/eller genetiska föräldraskapet vid surrogatmoderskap, och dennes lönlösa försök att lagstifta bort företeelsen utan att för den saken explicit förbjuda metoden.²⁰⁹

Mot bakgrund av det ovan anförda, är det nu inte bara på sin plats, utan också nödvändigt, att se över vilka premisser som fortsättningsvis skall gälla för fastställande av inte bara faderskap, utan även moderskapet. Fram tills dess att en ny lagregel är på plats, fortsätter dock de redan existerande, och nya, surrogatbarnen och deras familjer att leva i ett rättsligt limbo.²¹⁰

4.5.3 NJA 2006 s. 505

Det enda prejudicerande HD-fallet i Sverige som rör surrogatmoderskap är tätt sammanvävt med problemet med såväl reglerna om styvbarnsadoption, som med en moderskapspresumtion som inte hängt med i tidens gång. Rättsfrågan i fallet rörde i sig en *närståendeadoption*²¹¹ enligt FB 4kap §3, där omständigheterna var som följer:

Kvinnan i ett gift par kunde inte genomgå en graviditet, och makarna vände sig därför till mannens syster som gick med på att agera surrogatmor. Ett av den gifta kvinnans ägg befruktades in vitro med mannens spermier på en klinik i Finland, och embryot implanterades därefter i mannens systers livmoder. Efter en fullgången graviditet föddes år 2002 en flicka, och det gifta paret övertog genast vårdnaden om barnet. Faderns rättsliga faderskap fastställdes genom en faderskapsbekräftelse, och ett år senare ansökte kvinnan om att få adoptera flickan. Mannen, som var ensam rättslig vårdnadshavare, samtyckte, liksom system – barnets biologiska mor – till adoptionsansökan, och tingsrätten biföll den. Efter TR:s dom ändrade sig dock både mannen och system. Samtyckena återkallades, och beslutet överklagades till HovR, vilken avslag kvinnans ansökan om att få adoptera sin dotter. Kvinnan anförde då i sin tur besvär i HD. Hon yrkade att domstolen i första hand skulle bifalla hennes adoptionsansökan, och i andra hand förklara henne för flickans mor, då hon var den genetiska modern till barnet. HD avslag kvinnans talan efter konstaterande om att moderskapspresumtion föreligger i Sverige, att surrogatmoderskap är otillåtet enligt svensk rätt, och att adoption enligt FB kap 4 §3 kräver samtycke av den andra maken. Man hänvisade härvid till NJA 1973 s. 62, enligt vilket fastslogs att samtycket måste föreligga vid tiden för adoptionen.

Beslutet i HD var emellertid inte enhälligt, och de två skiljaktiga justitieråden anförde flera viktiga synpunkter. Man påpekade bland annat att

²⁰⁷ Se bland annat de tidigare anförda texterna under not 123; Saldéen a.a. ”Faderskap-moderskap-föräldraskap”; Bogdan a.a.; Singer a.a. ”Barns rätt till två föräldrar”; Singer a.a. ”Mater semper certa est?” JT 2006-07; Stoll a.a. 110-132

²⁰⁸ Professor i civilrätt, med särskild inriktning mot familjerätt, vid Uppsala universitet.

²⁰⁹ Singer a.a. ”Mater semper certa est” s. 430

²¹⁰ Singer a.a. ”Barnets bästa” s. 83-84; Stoll a.a. s. 346

²¹¹ Sörgjerd a.a. s. 696-697

det återkallade samtycket från systemen i sig inte utgjorde hinder för adoption då hon inte var vårdnadshavare till barnet. Det förelåg dessutom flera viktiga skillnader mellan det aktuella fallet och NJA 1973 s. 62. Bland annat skulle modern i det äldre rättsfallet tappat all rättslig koppling till barnet, vilket inte var fallet i NJA 2006 s. 505, då fadern skulle behållit sin ställning som rättslig förälder. Minoriteten anlade också ett pragmatiskt barnperspektiv med utgångspunkt i vad som ansågs vara till barnets bästa. Skulle kvinnan som agerat som barnets sociala moder inte erhålla rättsligt föräldraskap, saknade hon också reell möjlighet att få vårdnadsansvar för flickan. Därmed var hennes utsikter att erhålla ens umgängesrätt kraftigt begränsade.

Som rättsfallet tydligt visar, är det således inte bara en positiv, i bemärkelsen existerande, rättslig reglering som kan påverka den enskilde. Genom att låta en rättsfråga stå utan reglering kan det oklara rättsläget orsaka stor olägenhet för den enskilde. Man kan naturligtvis hävda att man, liksom makarna i rättsfallet, får skylla sig själv när man ger sig in i den rättsliga gråzonen surrogatmodraskapet ännu utgör i Sverige. Då bristen på reglering i förevarande fall även drabbar ett barn, som på intet sätt kan hållas ansvarig för de omständigheter under vilka det tillkommit, saknar dock argumentet bärkraft. Barnets bästa torde i förevarande fall vara att få sin sociala och genetiska moders rättsliga ställning som förälder fastställd, och därmed tillförsäkras familjerelationens bestånd och stabilitet. Genom att istället låta tidigare praxis, vilken på flera väsentliga punkter skiljde sig från förevarande fall, gå före vad som rimligen kan anses vara i enlighet med barnets bästa kan domstolen knappast säga verka i enlighet med Sveriges åtagande enligt Barnkonventionens artiklar 3,8 och 9.²¹² Mot bakgrund av det anförda höjdes tungt vägande familjerättsliga auktoriteters kritiska röster. Man påpekade att på grund av den bristande regleringen kom enskilda barn att bli offer för oklara principer. En översyn av moderskapspresumtionens ställning och fortsatta form efterfrågades, och anfördes vara på sin plats när biomedicinen och dess genteknologiska följeslagare nu en gång för alla kommit för att stanna.²¹³

4.6 Slutpunkter

Man kan, med det facit som vi till dags dato har att tillgå i hand, se att lagstiftaren under den assisterade befruktningens snabba utveckling ställts inför svåra avväganden av såväl etisk som medicinsk, ekonomisk och politisk karaktär. Dessa avväganden har sedermera omvandlats till rättsliga regleringar, och i stor utsträckning har frågorna avgjorts i ljuset av principen om barnets bästa. Detta tillvägagångssätt har i flera fall medfört att

²¹² Artikel 9 i Barnkonventionen stipulerar att staterna skall säkerställa att ett barn inte skiljs från sina föräldrar mot föräldrarnas vilja. Enda undantaget är då myndigheter anser att ett avvikande agerande är i enlighet med barnets bästa, något som här ej torde vara för handen. SOU 2014:29 s. 66-67

²¹³ Singer a.a. "*Mater semper certa est?*" s. 428-431; Saldén a.a. "*Faderskap- moderskap- föräldraskap*" s. 236-238; Stoll, a.a. s. 113-114

lagstiftningen också har utfallit med störst hänsyn tagen till barnets bästa, på bekostnad av andra rättsprinciper. Det blir vid en betraktelse av ämnet tydligt hur tungt principen tillåts väga i förhållande till andra rättsintressen, vilka alltså får träda åt sidan till förmån för det ännu ej avlade barnets bästa.²¹⁴

Tillämpningen av principen är dock inte så oproblematiske som lagstiftaren gärna vill göra sken av. I likhet med människovärdesprincipen bär *barnets bästa* status av överordnad princip. Därtill – eller kanske därmed - tillmäts principen egenskapen av att *i sig* vara en ”god och sann” rättsgrundsats. I anledning därav tillåts mycket lite utrymme för opponering mot dess utslagsrätt. All kritik av principen likställs med att ta ställning *mot* barnet. Detta har i stor utsträckning bidragit till att assisterad befruktning av lagstiftaren setts som en medicinsk *behandling*, men inte en medicinsk, utan etisk *fråga*. Denna något märklige konstruktion möjliggör ett enkelt avfärdande av de argument som av lagstiftaren anses uttrycka oetiska värderingar.²¹⁵

Att principen om barnets bästa skall vara den allennärådande är dock inte en absolut sanning. Synsättet har fått – om än mild - kritik av Johanna Schiratzki²¹⁶. Schiratzki menar att det är beklagligt att man vid den svenska översättningen av Barnkonventionen frångick den engelska ursprungstextens lydelse. Enligt originaltexten skall nämligen barnets bästa vara *en* primär utgångspunkt, dock inte *den enda*.²¹⁷

Man kan slutligen också ställa sig frågan om övervägandena inte också i vissa fall skett på bekostnad av de barn, som man i så stor utsträckning faktiskt försökt skydda. Problemet med bristande rättslig reglering på området, med hänsyn till barnets bästa, uppmärksammades redan av inseminationsutredningen år 1983.²¹⁸ I takt med reproduktionsteknikens nya uttryck, och lagstiftarens ovilja att godkänna dessa metoder i ett lönlöst försök att hindra dem från att tillämpas, har bland annat *surrogatbarnens* rättsliga skydd fortsatt vara osäkert ända in i våra dagar. Barnens bräckliga rättssituation beror i mångt och mycket på att deras skydd i detta avseende inte är helt autonomt, utan avhängigt föräldrarnas rättsliga ställning.²¹⁹ Liknande bristande reglering är fallet för de barn till föräldrar, eller ensamstående kvinnor, där modern inseminerats utomlands.²²⁰

²¹⁴ Jonsson Malm a.a, s. 181

²¹⁵ Ibid s. 174-175, 178; Sörgjerd a.a s. 676

²¹⁶ Professor i välfärdsrätt vid Ersta Sköndal högskola. Forskar om barn och välfärdsrätt.

²¹⁷ Schiratzki ”*Barnrättens grunder*” s. 30-31. ”a primary consideration”, inte ”the primary consideration”; SOU 1997:116 s. 128-129

²¹⁸ SOU 1983:42 *Barn genom insemination* s.57-59

²¹⁹ Saldéen ”*Faderskap- moderskap-föräldraskap*” s. 233; prop. 2001/02:89 s. 82-84; Schiratzki ”*Barnrättens grunder*” s. 41-46; Singer ”*Barnets bästa*” s. 83-84;

²²⁰ Motion 2011/12:So667 *Underlättande för barnlösa att bilda familj* och motion 2011/12:So462 *Assisterad befruktning för alla kvinnor*, med vidare hänvisning till beslut av Norrköpings tingsrätt 2006.

Hur förenliga dessa förhållanden rimligen kan sägas vara med principen om barnets bästa har lagstiftaren hittills misslyckats med att ge tillfredställande svar på, men en ljusning syns idag. Med tanke på den till lagrådet lämnade nämnda remissen, synes det i princip råda politisk konsensus i frågan att ensamstående kvinnor skall tillåtas insemineras. Godkänns förslaget kommer den rättsliga ställningen för de barn som blir frukten av dessa kvinnors insemination regleras inom kort. Vidare kommer i december år 2015 förhoppningsvis ett svar ges på frågan om huruvida surrogatmoderskap skall tillåtas i Sverige, eller om vi får vänta ännu ett tag på att tiden skall bli mogen för detta arrangemangs officiella godkännande.²²¹

²²¹Lagradsremiss, "Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor", s. 10

5 Debatten om surrogatmödraskap i Sverige

5.1 Inledning

Att *surrogatmödraskap* engagerar råder det ingen tvekan om. En enkel sökning på Google med orden *surrogatmoderskap* och *artikel* ger över 7300 träffar. Dess konstruktion med en *surrogerande* moder, vilken efter födseln lämnar ifrån sig barnets som just fötts till de väntande föräldrarna – ett barn som hon inte ens innan graviditeten inletts, haft för avsikt att behålla - berör och upprör.

Där lagstiftaren i de flesta fall visserligen uttalat sig kortfattat, men icke-desto mindre konsekvent intagit en avvisande hållning till surrogatmödraskapet, råder i den offentliga debatten motsatt förhållande. Från såväl politiskt och akademiskt, som medialt håll förs en livlig diskussion om surrogatmödraskapets vara eller icke-vara. Argumenten såväl för, som emot, metoden är många och varierande i sina slag. Såväl moraliska, socioekonomiska, politiska, juridiska och etiska skäl anförs från båda sidor av lägret. Motståndarna anför bland annat att arrangemanget är exploaterande för den födande kvinnan, att det finns fara för barnets psykologiska väl och ve och att kvinnor och barn riskerar att behandlas som varor – inte som människor. Andra slår helt enkelt fast att man anser surrogatmödraskapet vara oetiskt, utan att därefter närmare förklara *exakt vari* det oetiska består.²²² Bland förespråkarnas argument återfinns kvinnans rätt till självbestämmande, likheten med adoptionsinstitutet och att barnen som kommer till är innerligt efterlängtrade. Strävan efter en köns- och relationsneutral familjepolitik nämns ofta, liksom påpekandet att inte alla har möjlighet att skaffa barn genom de metoder som den svenska lagstiftaren idag ställer till buds.²²³

Jag kommer i detta kapitel göra en schematisk och översiktlig genomgång av några av de i den offentliga debatten vanligast förekommande argumenten för och emot surrogatmödraskapet. Ämnet är nära besläktat med diskussionerna som förts om såväl homosexuellas, som ensamstående kvinnors behov av, och möjligheter till assisterad befruktning. Genomgången kommer därför också granska de argument som generellt nämns beträffande dessa gruppers intressen på området. Undersökningen

²²²Bet 2005/06:SoU16 *Genetisk integritet m.m* s. 30; Hägg, Carina "Surrogatmödrar är människohandel" SvD 31 maj 2010; Fahlén, Mia och Åström, Gertrud "Kvinnors kroppar är inte bara en behållare" SvD 28 februari 2013

²²³ Motion 2009/10:So474 *Värdmödraskap (likt adoption)*; Motion 2014/15:402 (efterlängtrade); Jönsson, Kutte "Erkänn kvinnors beslutsförmåga" Sydsvenskan 5 oktober 2010; Motion 2011/12:So575 *Relationsneutral lagstiftning när det gäller assisterad befruktning*; Smer 2013:1 s. 170

inleds med en kort redogörelse för allmänna utgångspunkter i debatten, och hur diskussionen utvecklats dels i media och facklitteratur, dels inom politiken. Därefter utvecklas några utvalda huvudargument djupare var för sig under egna rubriker.

5.2 Surrogatmödraskap i media och politik

5.2.1 Debatten i media och facklitteratur

Den mediala debatten om surrogatmoderskap präglas i jämförelse med exempelvis Smer:s rapporter mindre av djupgående etiska överväganden, och mer av debattören eller artikelförfattarens egen uppfattning i frågan.²²⁴ Detta i sig gör naturligtvis inte debatten mindre intressant, men man bör hålla i åtanke, att viss kunskap trots allt kommer från erfarenhet och utbildning i ämnet. Vissa tidningar strävar också till synes medvetet efter att skapa en sensationslysten stämning, med rubriker som avser att väcka läsarens känslor snarare än eftertanke.²²⁵ Vidare utgörs en icke-föraktlig del av debatten i media av intervjuer med föräldrar som fått barn genom att använda sig av en surrogatmamma. Många av dessa föräldrar har också skrivit egna krönikor om sin upplevelse.²²⁶ Utmärkande för flertalet av de artiklar jag gått igenom är också en utpräglad känsla av ”för- eller emot”. Relativt få reportage intar en uppriktigt neutral hållning, eller gör ett allvarligt försök till att ge en nyanserad bild av surrogatmödraskapet och verksamheten runt det. Generellt lyckas de tidningar bäst där man gjort en reportageserie, och arrangemanget kan granskas från både parternas, och inblandade biaktörers, sida.²²⁷

Utan att göra en grundlig empirisk studie av samtliga artiklar som publicerats i dagspress, går det inte att med säkerhet uttala sig om hur medieopinionen ställer sig till surrogatmödraskapet. Baserat på min egen, något ytligare jämförelse, vilken ligger till grund för förevarande kapitel, är trots allt min uppfattning att förespråkarna för surrogatmödraskap är i majoritet, må vara en svag sådan. Man får dock betänka att de som uttalar sig om surrogatmödraskap i media, eller bemödar sig om att skriva en artikel eller ett debattinlägg, också är de med starkast engagemang i frågan. Vad gemene man har för inställning till metoden förtäljer inte någon av de tidningsartiklar jag undersökt.

²²⁴ Sörelius, Lotti ”Vad är det vi medverkar till?” SvD 30 oktober 2010

²²⁵ Ex. Ekman, Kajsa Ekis ”Stoppa all handel med babyfabriker” Expressen 28 februari 2011; Åström, Gertrud och Fahlén, Mia ”Vi vill inte ha handel med människors kroppar” Aftonbladet 25 juni 2012.

²²⁶ Bengtsson, Andreas ”Sveriges kvinnolobby ignorerar forskningen” Aftonbladet 25 juni 2012; Holmgren, Mia ”Ett barn blir till” DN 8 mars 2014.

²²⁷ Se exempelvis SvD:s reportage i *Idag-serien* ”Barn utan sex” av Anna Lagerblad samt Västerbottens-Kurirens serie om barnlöshet av Patrick Krainer.

En mindre polemisk bild ges i de juridiska artiklar som i någon mån behandlar ämnet. De tar också större hänsyn till de juridiska aspekter som följer med den bristande rättsliga regleringen av surrogatmoderskapet – framförallt svårigheten att få till en överensstämmelse mellan det sociala och rättsliga föräldraskapet. Även inom den akademiska världen är opinionen i viss mån splittrad, men invändningarna är färre. De argument som anförs mot metoden är i mångt och mycket en upprepning av vad lagstiftaren framhållit i förarbetena. Det finns därav möjligen anledning att misstänka att man - utöver att undersöka vad förbudet får för effekt på föräldra- och medborgarskapet - ej djupare satt sig in i frågan.²²⁸

Överlag är det svenska litterära underlaget som behandlar surrogatmödraskapet magert. Arrangemanget omnämns visserligen i såväl juridisk kurslitteratur som idéhistoriska avhandlingar, men endast tre böcker behandlar ämnet direkt.²²⁹ Samtliga författare till dessa böcker intar ett eget förhållningssätt, och en egen syn på surrogatmödraskapet.

Filosofen Kutte Jönsson, vars avhandling *”Det förbjudna mödraskapet”* är den första och mest välkända svenska boken i ämnet, är genomgående positiv till arrangemanget. Jönsson försvarar surrogatmödraskapet utifrån tankar om kvinnans självbestämmande och frigörelse från patriarkatet. Han förankrar sitt ställningstagande och resonemang bland annat i klassiska filosofers idéer, och amerikanska studier om surrogatmödraskapet och dess aktörer.²³⁰

Jönsson får dock utstå hård kritik i journalisten och debattören Kajsa Ekis Ekman's bok *”Varat och varan”*. Ekman går i sin bok till närmast rasande attack mot såväl de filosofer som försvarar surrogatmödraskapet, däribland Jönsson och Torbjörn Tännsjö, som surrogatmödraskapet som fenomen. Arrangemanget likställs med en reproduktiv prostitution, och Ekman menar att det inte går att göra skillnad på de altruistiska och kommersiella varianterna – båda exploaterar kvinnan och barnet.²³¹

Den tredje boken, *”Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood. Swedish Law in a Comparative Context”* är en avhandling skriven av jur.dr Jane Stoll. Boken undersöker det rättsliga föräldraskapet som följer ett surrogatarrangemang. Författaren jämför de svenska reglerna med israeliska, walesiska och engelska, och intar en förhållandevis neutral inställning till arrangemanget. Då det idag finns en verksamhet med surrogatmödrar, konstaterar Stoll att vare sig barnet, föräldrarna eller surrogatmodern gynnas av en bristande reglering. Studien utgår dock från antagandet om barnets direkta behov av föräldrar, och Stoll betonar vikten

²²⁸ Sörgjerd a.a *”Rätten att bli förälder...”*; Bogdan a.a. *”Internationellt privaträttsliga aspekter...”*; Singer a.a *”En, två, ett par...”*

²²⁹ Ex. Singer a.a *Barnets bästa* s. 82-84; Jonsson Malm a.a ex. s 153f.

²³⁰ Jönsson a.a *”Det förbjudna mödraskapet”* ex. s. 21ff, 77-110, 170, 187ff

²³¹ Ekman a.a *”Varat och varan”* s. 141-147, 150, 163-165

av att inte fortsätta låta frågan sakna rättslig förankring. För barnets skull är det av stor betydelse att en reglering *de facto* kommer på plats.²³²

5.2.2 Rättspolitiska ställningstaganden – de politiska partiernas syn och ståndpunkter

”Etiken är det önskvärda konst, politiken det möjliga”²³³
Erwin Bischoffsberger

Om etiken är det önskvärda och politiken det möjliga, så är juridiken det medel genom vilket de båda kanaliseras, och sammanförs. Juridiken är med andra ord verktyget som behövs för att omvandla såväl etik som politik till något handfast – en rättighet eller skyldighet, påbud eller förbud. Som illustrerande exempel kan idén om *människovärdet* anföras. Principen är den *teoretiska* och *etiska* grundtanken om alla människors lika värde. De *mänskliga rättigheterna* är det *juridiska* redskapet som förkroppsligar principen.²³⁴ Uppfattningen om hur skattetrycket skall fördelas genom avdrag, marginal- eller punktskatter ger uttryck för en *politisk* åsikt. Skattelagarna är det *juridiska* instrument som sedan används för att implementera politiken.

Lagstiftningsprocessen i sig är densamma oaktat vilken regering som styr landet. De utredningar och lagar som initieras färgas dock obönhörligen av den politik som förs, och förändras i takt med politiska maktskiften. Redan genom att regeringen väljer vilka statliga utredningar som skall tillsättas, har ett val gjorts, vilket påverkar rättsläget i landet.²³⁵ Genom att, när beslutet om att tillsätta viss utredning väl är fattat, omsorgsfullt välja ut vem eller vilka som skall ingå i den, kan i viss mån *utfallet* av lagstiftningsprocessen påverkas ytterligare.²³⁶

Under Alliansens regeringstid (år 2006-2014) satt Kristdemokraternas partiledare Göran Hägglund, i egenskap av socialminister, som chef för Socialdepartementet.²³⁷ Man kan spekulera i huruvida KD:s uttalat värdekonservativa ideologi påverkade eller ej, men oavsett orsak flammade den politiska debatten om surrogatmödraskap upp efter Alliansens makt tillträde. Frågan blev slutligen något av en familjepolitisk vattendelare mellan Alliansens partier, och år 2012 fick regeringen i uppdrag att utreda

²³² Stoll a.a s. 340, 345-347

²³³ Nilsson a.a. s. 82

²³⁴ Smer “*Det svärfångade människovärdet...*” s. 7-15

²³⁵ Ne.se. Sökord *lagstiftning*.

²³⁶ Jonsson Malm s. 174

²³⁷ Det kan möjligen vara berättigat att i sig framföra viss tveksamhet inför det lämpliga i att utse ledaren för ett minoritetsparti med religiöst betonad ideologisk grund, till ett sekulariserat lands socialminister. Därmed föll huvudansvaret för familjepolitiken, och därtill hörande sakfrågor, i händerna på ett parti som tydligt representerar värdekonservativa åsikter på området. Det är dock en diskussion som platsar i en annan uppsats.

surrogatmödraskapet.²³⁸ Socialministern avsåg dock ansvaret för utredningen, som istället för att sortera under socialdepartementet - normalt ansvarigt för familjepolitiska frågor - fick underställas justitieminister Beatrice Ask.²³⁹

Sedan år 2006 har minst tjugosex motioner - flertalet enskilda - som direkt eller indirekt berör surrogat- eller *vårdmödraskap* inkommit. Av dessa är klart övervägande andel (18 st) i varierande grad positiva till surrogatarrangemanget, medan endast fem motioner är uttalat negativa. Tre motioner är neutralt uttryckta i frågan. Med undantag för två motioner, efterfrågar samtliga en statlig utredning angående surrogatmödraskapet.²⁴⁰

Med de undersökta motionerna som enda utgångspunkt, synes de mest aktiva politiska förespråkarna för en legalisering av surrogatmödraskap återfinns hos Folkpartiet och Miljöpartiet. Riksdagsledamöter från de två partierna har i totalt tolv motioner uppmanat regeringen att utreda frågan, i syfte att undersöka och förbättra möjligheterna till familjebildning för fler grupper.²⁴¹ Mest negativa till surrogatmödraskapet är de motioner som inkommit till riksdagen från företrädare för KD och Socialdemokraterna.²⁴² De första motionerna som inkom från Vänsterpartiets riksdagsföreträdare ställde sig uttryckligen positiva till arrangemanget, men har under det senaste decenniet dock generellt intagit ett mer neutralt förhållningssätt. Man konstaterar från partiföreträdarens sida endast att ett behov av att undersöka frågan närmare föreligger, och uppmanar regeringen att tillsätta en utredning.²⁴³

Gemensamt för de motioner som ställer sig negativa till surrogatmödraskap, är att de nämner att det inte kan ses som en mänsklig rättighet att få barn. Tillsammans med argumenten att kvinnor och barn inte får göras till handelsvaror, och att surrogatmödraskap riskerar att exploatera fattiga kvinnor i tredje världen, är detta det vanligaste rättspolitiska argumentet mot metoden. Flertalet av argumenten har, som nämnts tidigare i uppsatsen, också anförts av lagstiftaren vid upprepade tillfällen.²⁴⁴

Bland de riksdagsledamöter som ställer sig positiva till surrogatmödraskapet, stämmer de anförda argumenten inte sällan överens

²³⁸ Hägglund, Göran "Gör inte barnen till accessoarer" Expressen 29 mars 2012. ; Avellan, Heidi "Storken ställer till det i alliansen" Sydsvenskan, 17 mars 2012; Gad, Magda "Riksdagen säger nej till insemination för ensamstående kvinnor", Aftonbladet 6 april 2011; Ne.se, sökord kristdemokraterna

²³⁹ Bratt, a.a "I väntans tid på rätten att föda andras barn".

²⁴⁰ Riksdagens hemsida. <http://www.riksdagen.se> - Sökord; Motion + surrogatmödraskap/surrogatmödrar/surrogatmoderskap/surrogatmamma/surrogatmor/surrogatmammor/vårdmor/vårdmoderskap/vårdmödraskap/vårdmamma/vårdmammor/²⁴¹ Se ex. Motion 2014/15:2316 *Insatser för hbt-personers rättigheter och möjligheter* (FP); Motion 2011/12:So620 *Vårdmödraskap* (MP)

²⁴² Se ex. Motion 2014/15:2438 *Surrogatmödraskap* (KD); Motion 2008/09:So322 *Surrogatmödrar* (S)

²⁴³ Se ex. Motion 2004/05:So439 *Surrogatmoderskap* (V); Motion 2011/12:So490 *Vårdmoderskap* (V)

²⁴⁴ Motion 2014/15:2438; Motion 2008/09:So322; Prop 2001/02:89 s. 23; Prop. 1987/88:160 s. 38

med vad som anförs beträffande ensamståendes och homosexuellas behov av, och möjligheter till assisterad befruktning. Flera av de riksdagsledamöter som lämnat in motioner om surrogatmödraskap, är också aktiva motionärer beträffande närliggande områden. Som exempel kan embryodonation nämnas, där samma företrädare för såväl MP, FP och S, som lämnat in motioner om värdmödraskap, också motionerat direkt eller indirekt om embryodonation.²⁴⁵ Bland de av förespråkarna för surrogatmödraskap anförda argumenten för arrangemanget, nämns att all lagstiftning, oavsett politiskt område, skall vara könsneutral och jämlik. Man påpekar också att det är surrogatbarnen som lider mest skada av att befruktningsformen inte är rättsligt reglerad, och några ifrågasätter i vad det oetiska består, att en kvinna vill dela med sig av glädjen i att bli förälder.²⁴⁶

Värt att notera är att flertalet av de politiker som är positiva till surrogatmödraskapet benämner arrangemanget *värdmödraskap*, då man menar ordet *surrogat* vara negativt och nedvärderande.²⁴⁷

5.3 Argumenten

5.3.1 Samhället, staten och den assisterade befruktningen.

5.3.1.1 Rättighet eller skydd?

I såväl lagstiftning som i juridiska artiklar, dagspress, och från politiskt håll, framhålls att det inte är en mänsklig rättighet att få barn - och i synnerhet inte att till varje pris få föda ett eget barn.²⁴⁸ Likväl ser man i den mediala och politiska debatten allt som oftast en sammanblandning av åsikter och faktiska rättigheter. Många är de motioner och artiklar där författaren hävdar sin, en viss grupp, eller allas *rätt till familj* i betydelsen *rätt att få barn*.²⁴⁹ Genom att ständigt matas med samma upprepning kan man till sist förledas

²⁴⁵ Motion 2014/15:412 *Tillåt embryodonation* (FP); Motion 2009/10:So293 *Embryodonation* (MP); Motion 2013/14:So 643 *Samkönade kvinnliga par och barnlöshet* (S). Embryodonation är som metod användbar för såväl dubbelt infertila heterosexuella par, som för ensamstående kvinnor och lesbiska par

²⁴⁶ Motion 2011/12:So598 *Värdmödraskap*; Motion 2011/12:So667; Motion 2011/12:So620

²⁴⁷ Ex. motion 2008/09:So222 (FP); Motion 2011/12:So490 (V); Motion 2009/10:So474 (MP)

²⁴⁸ Ex. Smer 2013:1 s. 174; SOU 1985:5 s. 37-38; prop. 2001/02:89 s. 23; SOU 2014:29 s. 105; Prop. 1987/88:160 s. 8; Motion 2014/15:2428); Sörgjerd a.a s. 679f; Motion 2007/08:So340 *Insemination för ensamstående*; Aylward och Alvelin, a.a; Fahlén och Åström a.a.

²⁴⁹ Motion 2011/12:So596 *Ensamståendes tillgång till assisterad befruktning*; Abrahamsson, Maria och Lavesson, Olov "Vi måste ta Göran Hägglund på orden" Expressen 31 oktober 2010; Juvas, Sören och Westerlund, Ulrika "Tillåt surrogatmödrar i Sverige – annars åker folk utomlands" Expressen 17 juli 2008; Motion 2011/12:So598;

att tro, att det *de facto finns* en rättighet för individen att erhålla hjälp med familjebildningen från samhällets sida. Någon sådan självklar rätt att få *aktiv* hjälp finns dock inte.²⁵⁰

Den politiska och mediala debatten kring assisterad befruktning och surrogatmoderskap domineras i mångt och mycket av en rättighets- och likabehandlings- eller diskrimineringsdiskurs. Ämnet har en mängd parametrar, och kan inte göras rättvisa under ett enda avsnitt. Jag kommer dock nedan redogöra för några av de grundläggande utgångspunkterna i argumenten som tar avstamp i nämnda jämställdhets- och likabehandlingsdiskurs.

En central fråga som figurerat flitigt i såväl lagstiftningsprocessen, som i de allmänna och politiska diskussionerna, är ensamstående kvinnors och homosexuellas situation i familjebildningshänseende. Sett i relation till heterosexuella par, har dessa grupper ofta mer inskränkta möjligheter att få samhällets hjälp för att rätta till sin ofrivilligt barnlösa situation. I anslutning till debatten om bland annat lesbiska pars möjlighet att insemineras, har barnlöshetens status av *medicinsk åkomma* också aktualiserats.²⁵¹ Frågan om samhällets skyldigheter gentemot det blivande barnet har likaså getts en framskjuten ställning i debatten.²⁵² Som ett sammansmält resultat av dessa frågor, uppkommer också diskussioner om individens reproduktiva frihet, och hur mycket makt och inflytande samhället skall ha över den.²⁵³

Att det inte är en självklar rättighet att vare sig få egna barn, eller få tillgång till offentligt finansierad assisterad befruktning, fastslås som nämnts i ett flertal av lagstiftarens förarbeten.²⁵⁴ Då det under riksdagsåret 1996/97 fattades beslut om att barnlöshet skall betraktas som en sjukdom, blev dock den assisterade befruktningen i viss mån, och för utvalda grupper, en skattefinansierad form av vård. Lagstiftningen tillät vid denna tid endast att *heterosexuella par* fick tillgång till behandlingen vid statligt finansierade sjukhus. Genom förbudet mot att vanemässigt och för vinnings skull utföra inseminationer och IVF, förhindrades bland annat ensamstående kvinnor och homosexuella par att få hjälp via privata vårdgivare. Först år 2005 medgavs lesbiska par samma rätt till assisterad befruktning som heterosexuella.²⁵⁵ I samband med utredningen om lesbiska pars möjlighet till assisterad befruktning, berörde Justitiedepartementet frågan om prioritering inom vården. Departementet menade att det för lesbiska par sällan torde röra sig om ett medicinskt problem, och föreslog att paren skulle sorteras in i en lägre prioriteringsgrupp än ofrivilligt barnlösa

²⁵⁰ DS 2000:51 s. 21-22; Sörgerd a.a s. 675-677

²⁵¹ Jonsson Malma a.a s. 141-151, 280-283; Motion 2010/11:So396 *Barnlösas möjligheter att bilda familj*; Tännsjö a.a "Göra barn..." s. 54-62, 75-78; Smer 2013:1 s. 22

²⁵² Prop. 2004/05:137 s. 85; SOU 2014:29 s. 93, 106; Kazmierska, Natalia "Bebisen som väckt debatten om att få hyra en livmoder" Expressen 6 april 2009 ; Singer a.a "Barnets bästa..." s. 73; Prop. 2001/02:89 s. 22-23; Granström, Helena "Surrogatavel. Barnet kommer i skymundan" DN 8 mars 2013.

²⁵³ Jönsson a.a "Det förbjudna mödrskapet" s. 94-95, 108-118

²⁵⁴ SOU 1985:42 s. 70-71; SOU 2014:29 s. 99-101; prop. 2004/05:137 s. 40-41.

²⁵⁵ Jonsson Malm a.a s. 279-283; DS 2004:19 s. 39-42

heterosexuella par.²⁵⁶ Förslaget mötte massivt motstånd från regeringens remissinstanser, och i regeringens proposition framhölls att vård skall ges med respekt för alla människors lika värde.²⁵⁷

När ofrivillig barnlöshet klassades som en sjukdom var det ett utslag av ett rättspolitiskt ställningstagande. Genom att erkänna barnlösheten som ett medicinskt problem medgavs större möjligheter för hjälp inom vården. Det symboliska i att infertiliteten klassades som sjukdom, även i de fall ingen medicinsk orsak kan hittas, kan dock ha medfört en förändrad syn vad man som barnlös har ”rätt” att kräva av samhället. Röster som höjdes i debatten visade på en viss ovilja mot att medelst skatter tvingas finansiera *andras* behandlingar mot barnlöshet, men själv inte ha rätten därtill, exempelvis genom surrogatmödrar. Att kunna få samhällets hjälp med befruktning, liksom möjligheten att få barn har således - felaktigt - alltmer kommit att uppfattas som en *rätt* för varje enskild medborgare.²⁵⁸

5.3.1.2 Jämställdhet och diskriminering - debatten om ensamstående kvinnor och homosexuella män.

Då lesbiska par år 2005 slutligen gavs möjlighet till offentligt finansierad assisterad befruktning, flyttades fokus över till ensamstående kvinnor och manliga homosexuella par. Av rent biologiska skäl har en ensamstående kvinna som önskar sig ett barn -förutsatt att hennes kropp fungerar normalt - alltid haft betydligt större möjligheter att på egen hand uppfylla sin önskan, än en man i samma situation haft. Detsamma gäller naturligtvis även för homosexuella par, där ett manligt samkönat par inte har samma möjligheter att på eget bevåg skaffa sig familj som ett lesbiskt par.²⁵⁹ I Sverige är visserligen adoptionsinstitutet könsneutralt, och även ensamstående tillåts adoptera. Då de flesta länder vägrar låta ”sina” barn adopteras av andra än heterosexuella par, är adoption dock i praktiken en omöjlig väg till familjebildning för dessa grupper.²⁶⁰ Möjligheterna för ensamstående kvinnor och homosexuella manliga par att bilda familj skiljer sig således åt, men då även ensamstående kvinnor tvingats söka sig utomlands för att med läkarhjälp insemineras hamnar de båda grupperna i förhållande till staten i samma sits. Båda har av lagstiftaren, i brist på bättre ord, *förnekats*

²⁵⁶ DS 2004:19 s. 75.

²⁵⁷ Prop 2004/05:137 s. 40-41. I SOU 2014:29 s. 99 påtalas att den grundläggande idén i den svensk vårdpolitik är vård på lika villkor – lika fall skall behandlas lika.

²⁵⁸ Johansson och Holmström a.a; Juvas och Westerlund a.a; Abrahamsson och Lavesson a.a; Jonsson Malm a.a s. 280-281; Nilsson a.a s. 90, 105-107; Motion 2011/12:So575; Motion 2011/12:So667 *Underlättande för barnlösa att bilda familj.*; Singer, Anna *”Barns rätt till två föräldrar”* JT 2009-10 s. 415-418

²⁵⁹ Sen 2005 tillåts lesbiska kvinnor insemineras vid svenska sjukhus, även om många fortfarande åker utomlands på grund av långa köer. I sin artikel, *”Tillåt kvinnor bli surrogatmödrar”* i Svenska Dagbladet 2010 menar dock Urban Johansson och Sten Holmström att detta lett till att arrangemanget med två gaypar som tillsammans skaffar barn och därefter delar vårdsnaden, näst intill upphört, varför detta försvårat ytterligare för homosexuella manliga par att skaffa barn.

²⁶⁰ Lagerblad, Anna *”Surrogatmamman gjorde det möjligt för oss att bilda familj”* SvD 31 december 2012.

möjligheten att med samhällets hjälp bli föräldrar. I anledning av detta förs ofta ett *diskriminerings-* eller *jämställdhetsargument* fram, när utökade möjligheter till hjälp för ensamstående kvinnor och homosexuella att bilda familj diskuteras.²⁶¹

Sett ur ett genusperspektiv menar forskaren Carolina Jonsson Malm, att kvinnans rätt som jämställdhetssubjekt är bortglömd hos lagstiftaren gällande ämnet assisterad befruktning. Att äggdonation blev tillåtet långt efter spermiedonation är ett exempel på detta. Även när äggdonation väl tilläts, så var det till syvende och sist frånvaron av medicinska hinder för barnets skull som vägde tyngst. Att även kvinnans könsceller skulle få doneras, och därmed jämnas med mannens var av underordnad betydelse. Redan i propositionen grundad i inseminationsutredningens förslag i slutet av 1980-talet, påpekade visserligen Smer att det var principiellt riktigt att jämställa ägg- och spermiedonation. Av etiska skäl menade man dock att en restriktiv hållning mot äggdonation var att rekommendera. Vilka dessa skäl var framgår aldrig klart. Några av rådets medlemmar uttalar dock, att en graviditet där det råder brist på genetisk koppling mellan barn och kvinna avviker så mycket från den naturliga livsprocessen att det sannolikt skulle få psykologiska konsekvenser för både mor och barn. Ur ett genusperspektiv är distinktionen i argumenten till *varför* äggdonation slutligen tilläts intressant. För de par som idag brottas med, och också har tillgång till äggdonation är de fina distinktionerna i lagstiftarens slutliga bevekelsegrunder för att tillåta äggdonation dock sannolikt tämligen ointressanta.²⁶²

Med lagrådsremissens förslag till godkännande av insemination för ensamstående kvinnor har lagstiftaren tagit ytterligare ett steg på vägen mot en jämställd familjepolitik. I förslaget finns dock kvar en besvärande inkonsekvens. I den nuvarande lagstiftningen finns ett krav om att en genetisk koppling måste föreligga mellan barnet och minst en förälder. Därmed kvarstår problemet med ofrivillig barnlöshet för de ensamstående kvinnor som lider av *infertilitet*. Deras barnlöshet avhjälpas inte nödvändigtvis endast genom insemination, eller genom IVF med egna äggceller. Avhjälpandet av deras barnlöshet kräver donation av ett ägg.²⁶³ Genom kravet på genetisk koppling till en av de rättsliga föräldrarna omöjliggörs äggdonation till en ensamstående kvinna, som ju – om det av lagrådet lagda lagförslaget godkänns – är den *enda rättsliga föräldern* till barnet. Kravet på genetisk koppling till en av föräldrarna *i kombination* med det rådande förbudet mot såväl embryodonation, som separat kombinerad ägg- och spermiedonation, är också besvärande för lesbiska par. Ett lesbiskt par som vill skaffa barn, skulle kunna bilda familj genom att den fertila

²⁶¹ Mozghan Jalali ”Rätten till insemination handlar om jämställd vård” Dagens Samhälle 22 augusti 2014; Motion 2011/12:So667; Motion 2011/12:So596; Motion 2013/14:So301 *Grön politik för alla familjer*; Bet. 2011/12:SoU26 *Assisterad befruktning* s. 1; Abrahamsson och Lavesson a.a; Johansson och Holmström a.a

²⁶² Jonsson Malm a.a s. 280-281; Ds 2000:51 s. 40; Prop. 1987/88:160 s. 11-12

²⁶³ Exempelvis kvinnor med *Turners syndrom*, vilka inte producerar ägg och därför inte kan bli gravida med hjälp av sina egna celler. Med hjälp av äggdonation kan de dock genomgå en graviditet. Källa: 1177 Vårdguiden. Red. Ahlqvist, Linda ”*Turners syndrom*” senast uppdaterad 2012-03-20.

<http://www.1177.se/Skane/Fakta-och-rad/Sjukdomar/Turners-syndrom/>

kvinnan donerar ett ägg till sin partner. Då paret är i behov av en spermadonator, förhindras dock denna konstruktion genom förbudet mot samtidig donation av ägg- och spermier – *trots* att detta skulle innebära att ett genetiskt samband mellan barnet och en av föräldrarna bibehålls. Den märkliga konsekvensen av förevarande regler, innebär att ett lesbiskt par, där båda kvinnorna vill ha ett genetiskt och/eller biologiskt band till barnet (eller där den ena kvinnan ej producerar ägg, men kan bära ett barn, och den andra inte kan bära barnet, men väl producera ägg) istället nödgas vända sig till utländska kliniker för hjälp. De argument som av lagstiftaren använts, nämligen att embryodonation är ett alltför långtgående sätt att försöka kompensera kroppens och livets ofullständighet, slår här, om inte blint, så åtminstone med ena ögat förbundet. Resultatet blir sett ur jämställdhetsperspektiv beklagligt. I just förevarande situation gynnas nämligen det tvåkönade paret framför det samkönade, just på grund av att det tvåkönade paret kan tillhandahålla en manlig könscell, *spermien*, där det samkönade paret endast kan tillhandahålla en kvinnlig könscell, *ägget*. Likväl tillhandahåller ju det barnlösa paret - *såsom par sett* - lika stor mängd genetisk koppling till barnet som det heterosexuella paret. En sådan särbehandling av homosexuella par kan rimligen inte vara önskvärd av lagstiftaren, och liksom grupper av företrädare för såväl MP som V påpekade redan riksdagsåret 2011/12, bör detta omvända kryphål täppas till av lagstiftaren.²⁶⁴

Ensamstående (och lesbiska) särbehandlas således fortfarande, då, om de i enlighet med förslaget bara får använda sina egna ägg. Om kvinnan är infertil kommer hon inte tillåtas IVF med donerade ägg, och hon särbehandlas alltså i egenskap av *den kombinerade civilstatusen och infertiliteten*. Konsekvensen av utredningens förslag blir således att en kvinna ej skall tillåtas få föda ett barn om hon är *både infertil och singel*. Det rimmar illa både med det faktum att adoption för ensamstående kvinnor är tillåtet (genetisk koppling saknas), och att Smer påpekat att embryodonation kan anses vara etiskt godtagbart. Att lagrådsremissens ingress stipulerar att ensamstående kvinnor skall få *samma* möjlighet till assisterad befruktning som ett par har, ekar, mot bakgrund av det ovan anförda, också tomt. Eftersom en infertil *ensamstående* kvinna inte får rätt till äggdonation ges hon inte samma möjlighet till assisterad befruktning som en infertil kvinna *i en parrelation* – vilken *har* rätt till äggdonation – ges. Den ensamstående kvinnan särbehandlas således på grund av sin status som singel. Genetiskt och biologiskt kommer vid en äggdonation, sett i förhållande till barnet, *hennes* relation till barnet vara detsamma som *kvinnan i parförhållandets* relation till det. I fallet med den ensamstående kvinnan *finns* inte alls någon närvarande fader, och det ter sig märkligt att denna omständighet skall missgynna den barnlängtande kvinnan vid

²⁶⁴ SOU 2014:29 s. 11, 46, 199; Motion 2010/11:So324 *Insemination och äggdonation för ensamstående*; Motion 2011/12:So242; Motion 2011/12:So462: "Ja till surrogatmammor i Sverige" SvD 28 februari 2013, <http://www.svd.se/ja-till-surrogatmammor-i-sverige>
Författare saknas (anges endast TT)

möjligheterna till assisterad befruktning. Diskrepansen blir än märkligare då bristen på genetiskt samband mellan henne och barnet inte utgör hinder för henne att bli mor genom adoption.²⁶⁵

Oaktat de ovan nämnda påpekade konsekvenserna av den gällande lagstiftningen, och den nu lagda lagrådsremissen, har förslag om insemination av ensamstående kvinnor även tidigare stött på hinder. I såväl socialutskottets betänkanden från såväl riksdagsåret 2008/09 som 2009/10, angavs att riksdagen inte borde ta något initiativ i frågan. Som grund angavs att frågan redan utreddes av regeringen, med ”*särskilt fokus på barnets rätt att få kännedom om sitt biologiska ursprung*”.²⁶⁶ Varför just barn till ensamstående kvinnor som inseminerats skulle ha särskilt svårt att få kännedom om sitt ursprung framgår inte, och uttalandena har ifrågasatts av såväl företrädare för Miljöpartiet som av Anna Singer.²⁶⁷ Barn tillkomna genom befruktning utomlands, eller genom privat insemination, har generellt inte möjlighet att få tillgång till uppgifter om donatorn. Den gängse uppfattningen bland förespråkarna för insemination för ensamstående har därför varit att barnets rättigheter snarast skulle *stärkas* genom att ensamstående tilläts insemineras i Sverige. Insemination för ensamstående skulle således bli ett steg i rätt riktning för barnets bästa.²⁶⁸

Det nu lagda lagförslaget passerade inte heller okritiserat förbi i pressen. Kritik har framförts mot att den vuxna individens barnlängtan få gå före vad man anser vara barnets *behov* av två föräldrar. En ensamstående kvinna har dock i praktiken alltid haft möjlighet att välja bort sitt barns far, helt enkelt genom att inte låta honom få reda på att han givit upphov till ett barn. Att hon genom kontrollerad insemination via vården ges rätt till samma sak, men nu med statens goda minne, faller dock inte i god jord hos alla.²⁶⁹

Att inte heller homosexuellas väg till att genom assisterad befruktning få samhällets hjälp med att bilda familj varit spikrak torde inte förvåna många. Som argument *mot* att tillåta lesbiska att insemineras anfördes från lagstiftarens sida bland annat attityden i samhället.²⁷⁰ Vidare menade man att inseminationen skulle *ersätta samlaget*, då avsikten med inseminationen var att den skulle utgöra ett *botemedel*. Det inseminationen syftade till att åtgärda, var den omständighet som förelåg då en man och en kvinna inte kunde få barn naturligt. Hos ensamstående kvinnor och lesbiska par saknades, enligt inseminationsutredningen, redan från början naturliga förutsättningar för barnavel. Därmed dikterade logiken att både lesbiska och ensamstående undantogs från de grupper som tilläts assisterad

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Bet. 2008/09:SoU13 *Hälso- och sjukvårdsfrågor* s. 49; Bet. 2009/10:SoU11 *Hälso- och sjukvårdsfrågor*.

²⁶⁷ Motion 2011/12:So242; Singer a.a. ”*Barns rätt...*” s. 421

²⁶⁸ Prop 2004/05:137 s. 39; SOU 2014:29 s. 94; SOU 2007:3 s. 98-99; Singer a.a. ”*Barns rätt...*” s. 421

²⁶⁹ Teodorescu a.a.; Skånberg, Tuve ”*Insemineringsförslag strider mot Barnkonventionen*” Svt Opinion, 26 maj 2015.

²⁷⁰ SOU 1984:63 *Homosexuella och samhället* s. 78-80; SOU 1993:98 *Partnerskap* s. 106; Jonsson Malm a.a s. 283-287

befruktning.²⁷¹ Först med utredningen om föräldraskap vid assisterad befruktning år 2007 börjar på allvar trenden med lagstiftarens särbehandling av homosexuella föräldrar att vända.²⁷² Som nämnts tidigare i uppsatsen (se ex. avsnitt 4.4.2) har principen om att barnets bästa alltid skall tillgodoses, ibland lett till att andra rättsprinciper och intressen fått stå tillbaka. Historieforskaren Carolina Jonsson Malm och filosofen Torbjörn Tännsjö menar att den extensiva tolkningen Sverige gjort av hänsynstagande till barnets bästa-principen bland annat lett till en åsidosatt jämställdhet inom familjepolitiken. Genom den valda prioriteringsordningen möjliggjordes för lagstiftaren vid de tidigare utredningarna en fortsatt diskriminering av homosexuella och ensamstående genom ett hävdande av barnets bästa.²⁷³

I debatten som förts under flera år inom både media och politik, har det vid ett flertal tillfällen förts fram, att ur jämställdhetsperspektiv skulle surrogatmödrskapet tjäna ett syfte. Sett som en jämställdhetsfråga hänger också legaliseringen av surrogatmödrskap samman med ensamstående kvinnors rätt till insemination. Skulle ensamstående kvinnor tillåtas insemination i Sverige, delvis med hänvisning till att man ej skall särbehandlas just på grund av sitt civilstånd, ligger det nära till hands att argumentera för att även ensamstående män, oavsett sexuell läggning, skall kunna få bli fäder av samma anledning. Surrogatmoderskap skulle då kunna tjäna detta syfte, då det tillåter familjebildning utanför den heteronormativa tvåsamhetstanken som, med få undantag, i huvudsak präglat lagstiftningen fram till idag.²⁷⁴ Liknande tankegångar framfördes av Anna Singer redan år 2002 beträffande rättsligt faderskap för en spermadonator. Hon påpekade att ett slopande av kravet på äktenskapsliknande samlevnad, i kombination med en möjlighet för donatorn att vid insemination erhålla rättsligt faderskap, skulle kunna leda till att ensamstående homosexuella män kunde bli föräldrar.²⁷⁵

5.3.1.3 Statens och samhällets ansvar

Barnet har rätt till föräldrar – föräldrar har inte rätt till ett barn. Devisen kan sägas vara utgångspunkten för mycket av den lagstiftning som berörts i uppsatsen. Det är också ett av de starkaste argumenten som förs fram i media, då assisterad befruktning och surrogatmödrskap diskuteras.²⁷⁶

²⁷¹ SOU 1983:42 s. 41,

²⁷² SOU 2007:3 s. 77, 83; Jonsson Malm s. 285

²⁷³ Jonsson Malm a.a s. 283-286; Tännsjö, Torbjörn "Låt även ensamstående få rätt att inseminera" DN 5 juli 2007.

²⁷⁴ Motion 2011/12:So242 *Ensamståendes rätt till insemination*; Motion 2010/11:So323; Motion 2011/12:So596; Motion 2013/14:So301; Motion 2011/12:So598; Motion 2014/15:2316; Zettergren, Sofie a.a intervju med Ulrika Westerlund.

Argumentationen bygger då på samma resonemang som remissinstansen *Hovrätten över Skåne* förde i prop. 2004/05:137 s.38; "...utvidga möjligheten till kvinnor som lever i en relation där barn inte kan alstras. Öppnas denna möjlighet, är det också svårt att motivera varför ensamstående kvinnor skall vägras insemination."

²⁷⁵ Singer a.a "En, två, ett par eller flera?..." s. 381

²⁷⁶ Stoll a.a s. 38-41; Jonsson Malm a.a s. 150f; SOU 1985:5 s. 37-38; Singer a.a "En, två, ett par eller flera?..." s. 388; Motion 2013/14:So517 *Barns rätt till sina föräldrar*; Hägglund a.a; Hägg a.a.

Normalt lägger sig samhället inte i sina medborgares barnalstring. Familjebildningen anses höra till den enskildes privata sfär, och när familjen väl är etablerad, skyddas den som sådan också av artiklarna 8 och 12 i EKMR.²⁷⁷ När det gäller assisterad befruktning har dock samhället ansett sig ha både en skyldighet och en rättighet att gripa in direkt i de barnlösas reproduktionsprocess. Man talar om *samhällets ansvar* då det medverkar till ett barns tillblivelse. Socialdepartementet uttalade i sin promemoria år 2000, att samhället har ett *särskilt* ansvar för att tillse att de barn som tillkommer genom IVF inte utsätts för större risker än andra barn.²⁷⁸

Vid all assisterad befruktning utövas i Sverige viss statlig kontroll genom att själva ingreppen endast får ske på av staten utvalda sjukhus och institutioner.²⁷⁹ Kontrollen ökar dock i takt med hur avancerad tekniken är. Vid insemination med egna könsceller görs, utöver en medicinsk undersökning, ingen särskild prövning av de blivande föräldrarnas lämplighet. Vid assisterad befruktning med donerade celler skall dock den behandlande läkaren göra en bedömning av om paret anses lämpliga som föräldrar. Diskrepansen i statens självpåtagna ansvar, och hur ingående ett pars lämplighet bedöms beroende på om man använder egna eller donerade könsceller, har kritiserats av jur.dr Caroline Sörgjerd. Hon menar att samhället inte bör göra någon skillnad i bedömningsgraden av föräldrarna beroende av om det är donerade eller egna celler – oaktat metod bör endast ”lämpliga” föräldrar få samhällets hjälp att skaffa barn.²⁸⁰

De flesta kan sannolikt hålla med om att det vore av godo om endast den som är ”lämplig” får bli förälder – men frågan som då obestriddligen måste ställas är: Vem skall anses vara ”lämplig”? Är det rimligt att ett missbrukande par tillåts sätta ett barn till världen på egen hand och bli föräldrar, medan ett annat, skötsamt, par riskerar att nekas av samhället? Skall endast barn som kommer till världen genom donerade könsceller, eller adoption, tillförsäkras ”lämpliga” föräldrar? Att staten skulle lägga sig i enskilda personer samliv skulle vara en djup kränkning av den personliga integriteten. Att begränsa den traditionella familjebildningen är vare sig önskvärt, eller tillåtet enligt EKMR. Att enskilda stater uppställer villkor för vem som skall erhålla hjälp genom samhällets försorg, har dock av Europadomstolen bedömts förenligt med artikel 8 i EKMR. Enligt fallet *S.H m.fl. mot Österrike*, har enskilda stater rätt att inskränka möjligheterna att skaffa barn med viss metod för assisterad befruktning. Domstolen menade att frågan om familjebildning genom assisterad befruktning visserligen föll inom ramen för art. 8 – men hänvisade till att eftersom det inte råder konsensus hos medlemsstaterna i frågan om assisterad befruktning, så har en medlemsstat rätt att besluta själv i dessa frågor.²⁸¹

²⁷⁷ Smer 2013:1 s. 91-93; SOU 2007:3 s. 64-65; Sörgjerd a.a s. 687

²⁷⁸ SOU 1983:42 s. 93-97; Prop. 2001/02:89 s. 22-23; DS 2000:51 s. 21; SOU 2014:29 s. 93, 106; Singer a.a ”*Barnets bästa...*” s. 73;

²⁷⁹ Undantaget är naturligtvis *privat insemination*.

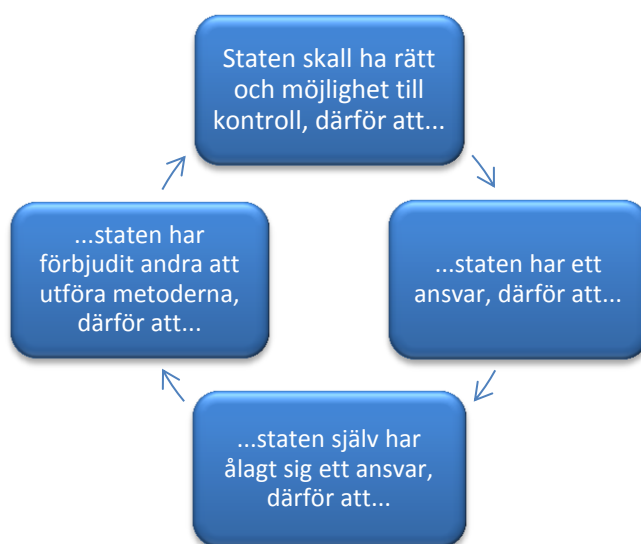
²⁸⁰ Sörgjerd688-693

²⁸¹ Danelius, Hans ”*Europadomstolens domar – andra kvartalet 2010.*” SvJT.org Fallet *S.H. m.fl. mot Österrike (dom 1.4.2010)*. <http://svjt.org/svjt/2010/634>

Skulle således konsensus uppnås, eller mer enhetlig lagstiftning följa i takt med att samhällets acceptansglidning fortsätter, är det därför inte uteslutet att ett annat utfall kan ges i nästa rättsfall.

Att samhället påtagit sig ett eget ansvar för att tillförsäkra barn tillkomna genom assisterad befruktning en bra start i livet är således klart. Huruvida det faktum att medlemsstaterna av *Europadomstolen* getts rätt att enligt artikel 8 begränsa vissa gruppers möjlighet till reproduktionshjälp från samhället, också är liktydigt med att begränsningen är *rätt* att göra är inte lika ostridigt. Tveksamheten grundas i tanken om positiv och negativ reproduktiv frihet, och nedan redogörs för problemet.²⁸²

Som nämnts ovan är det ingen mänsklig rättighet att få barn. En person har dock en *negativ rätt* att bilda familj, dvs. staten får inte förbjuda en individ möjligheten att själv skaffa barn coitalt. Samhället har dock ingen skyldighet att erbjuda assisterad befruktning till vem som helst. Som nämnts ovan har det slagits fast att artikel 8 ger enskilda stater rätt att exkludera eller inkludera vissa grupper vad gäller rätt till samhällets hjälp. Frågan är dock om staten – förutom att den inte har en *skyldighet* att *erbjuda* assisterad befruktning – också har en rätt att aktivt *beröva* någon möjligheten därtill. I Sverige har samhället begränsat enskildas möjligheter att på egen hand tillgodogöra sig IVF (exempelvis genom privata inseminations- och IVF-kliniker). Detta sker dels genom att staten har monopol på att ge godkännande till vem som får driva verksamheten, dels genom förbudet om egen vinning. Samma argument som anförs vid lämplighetsutredningen av föräldrar som får assisterad befruktning – att samhället har ett ansvar för att tillgodose barnets bästa – anförs vid uteslutandet av valda gruppers möjlighet till hjälp.²⁸³ Själv ställer jag mig frågande till riktigheten i det anförda, då det bygger på ett cirkelresonemang:

²⁸² Jönsson a.a "Det förbjudna mödraskapet" s. 94-95 och kap. 5.

²⁸³ Jönsson a.a "Det förbjudna mödraskapet" s. 94-95, 97-124 (kap.5); Singer a.a "Barns rätt..." s. 417

Idag begränsar således staten inte bara den *positiva reproduktionsfriheten*, utan även den *negativa*, när den tillhandahålls av annan än samhället. Om samhället skall betala för den assisterade befruktningen är det rimligt att det ställs krav på vem som skall ges tillgång till den assisterade befruktningen. Vid privat bekostade försök vid icke-statliga vårdinstitutoner eller kliniker, synes det mer oklart om kontrollen, och samhällets krav på rätt att ha synpunkter på vem som ska godkännas som förälder, skall vara lika strikt.²⁸⁴ Smer har också uttalat att samhället så långt det är möjligt bör erbjuda ofrivilligt barnlösa möjlighet att bli föräldrar.²⁸⁵

5.3.2 Det feministiska argumentet

Carolina Jonsson Malm konstaterar i sin avhandling att lagstiftaren i mångt och mycket konstruerat frågan om assisterad befruktning som enbart en barnrättsfråga. Detta har inneburit att bland annat kvinnorrättsaspekten fallit i skymundan vid lagstiftningen.²⁸⁶ I mediedebatten rörande surrogatmödraskap, och bland de mest nitiska politiska motionärerna, har dock det feministiska perspektivet uppmärsmats. Åsikterna om vad den nya reproduktionstekniken betyder för kvinnor som grupp går dock isär, och den feministiska rörelsen delas av frågan upp i två läger. Den ena gruppen sjunger den nya teknikens lov, såsom ett led i kvinnans frigörelse och rätt till jämställdhet. Den andra gruppen ser tvärtom tekniken som ett hot mot kvinnans självbestämmande, säkerhet och rätt till likabehandling.²⁸⁷ Till skillnad från andra intressegrupper som engagerat sig i surrogatmödraskapet, har man i feministiska kretsar generellt intagit en negativ hållning gentemot arrangemanget. Någon samsyn på vilken betydelse reproduktionstekniken har för kvinnan som grupp föreligger dock som nämnts inte. De två ringhörnorna representeras i media av varsin frontkvinna – RFSL:s förbundsordförande Ulrika Westerlund och journalisten och författaren Kajsa Ekis Ekman.²⁸⁸

Ulrika Westerlund ser, i likhet med filosofen Kutte Jönsson, inget hinder mot surrogatmödraskapet ur ett feministiskt perspektiv. Kvinnans rätt, och förmåga, att själv bestämma över sin kropp väger tyngre än argumentet om exploatering av kvinnor och att surrogatmodern endast reduceras till en

²⁸⁴ Inffikas bör dock, att Caroline Sörgjerd redogjort för ett eget försök att söka utreda hur vanligt förekommande det är att läkare nekar ett par assisterad befruktning. Baserat på hennes egna efterforskningar är det ovanligt att läkare nekar sökande assisterad befruktning (hon dock medger dock att undersökningen har vissa brister då den endast baseras på hur många par som *överklagar* en avslagen ansökan, inte hur många som *de facto* får sin ansökan avslagen). Sörgjerd a.a s. 689-692 ; Se även SOU 2014:29 s. 115

²⁸⁵ Jönsson a.a 94-95, 108-111, Smer 2013:1 s. 222

²⁸⁶ Jonsson Malm a.a s. 154, 177

²⁸⁷ Ibid s. 177; Ekman, "Varat och varan" s. 127ff som ser surrogatmödraskapet som ett hot mot kvinnor; Wiklund, Lotten "Surrogatmödraskap har blivit en global industri" DN 10 december 2010; Jönsson s. 179-186, 227-229; Bengtsson, Andreas "Vad är det för fel på att vara surrogatmamma?" Aftonbladet 15 juni 2012; Hägg a.a "Surrogatmödrar är människohandel"

²⁸⁸ Bratt a.a "I väntans tid..."

vara.²⁸⁹ Kajsa Ekis Ekman å sin sida, jämställer som nämnts surrogatmödraskap med reproduktiv prostitution, och menar att surrogatmodern berövas sitt mänskliga värde och sin självständighet. I Ekmans värld reduceras surrogatmodern till att endast bli leverantör av en graviditet – ett medel för att uppfylla någon annans önsknings.²⁹⁰

Där Westerlund och Ekman intar varsin ytterflank i debatten, är forskaren Amrita Pande mer nyanserad i sina argument. Hon är sociolog, och skrev sin avhandling om surrogatmoderskapsverksamheten i Indien. Pande menar att surrogatmödraskap inte bara är en juridisk gråzon, utan att arrangemanget också rör sig längs en etisk gråskala. När västvärlden anlägger ett svart/vitt synsätt, och pekar med ett moraliskt fördömande finger på verksamheten, är man enligt Pande alltför världsfrånvärd och ideologisk. Verkligheten ser för kvinnorna i Indien annorlunda ut än för kvinnor i västvärlden, och även om en del kvinnor blir utnyttjade, är det inte hela sanningen. Många ser surrogatmödraskapet som en väg ut ur fattigdomen, och en chans att ge sina barn en bättre framtid. Att förbjuda surrogatmödraskapet, menar Pande, får inte reproduktionsturismen till Indien att försvinna. Den dyker bara under ytan, undan myndigheternas kontroll, och lämnar kvinnorna som de stora förlorarna. Istället för förbud bör det verkliga problemet, fattigdomen, angripas. Då detta inte låter sig göras i en handvändning, föreslår Pande en tvåstegslösning. I det första steget skyddas kvinnorna som agerar surrogatmödrar genom lagstiftning, och i det andra begränsar man på sikt de kommersiella surrogatmoderskapen genom internationella överenskommelser. I väntan på att denna, eller någon annan, lösning genomförs uppmanar dock Pande västvärlden att börja betrakta surrogatmödraskapet som ett arbete. Om än stigmatiserande, och i olyckliga fall exploaterande, menar hon ändå, att sett ur ett historiskt perspektiv har kvinnors rättigheter och ställning alltid stärkts då synen på deras jobbinsatser svängt från ”kvinnoarbete” till ”arbete”.²⁹¹

Som avslutning kan nämnas, att sett ur det feministiska argumentets perspektiv, backas såväl motståndarsidan som förespråkarna för surrogatmödraskapet upp av tunga remissinstanser. Sveriges Kvinnolobby och Sveriges Kvinnliga Läkares Förening motsätter sig starkt surrogatmoderskapet och hänvisar till att riskerna vid en graviditet alltid är stora för kvinnan. Man menar också att en legalisering av surrogatmoderskapet riskerar att leda till en handel med kvinnors kroppar, och kan medverka till en syn på kvinnor såsom medel eller varor.²⁹² Statens

²⁸⁹ Zettergren, Sofie a.a intervju med Ulrika Westerlund; Bratt, Anna a.a ”*I väntans tid...*”; Jönsson a.a ”*Erkänn kvinnors beslutsförmåga*”;

Att kvinnan själv har rätt att bestämma över sin kropp i samband med surrogatmödraskap, och reproduktion i allmänhet, överensstämmer också väl med synen på kvinnans rätt till självbestämmande vid abort. Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödraskapet*” s. 180-181.

²⁹⁰ Ekman Ekis, Kajsa ”*Vi är inte maskiner, vi är inte naturresurser*” Bang.se 2 september 2010; Ekman ”*Varat och varan*” se ex. s. 141-144 156-161

²⁹¹ Lagerblad a.a ”*Föda barn åt andra...*”; Pande, Amrita ”*Men vad är det som är så jobbigt?*” Sydsvenskan 19 oktober 2012.; Lerner, Thomas ”*Bebisfabriker – ingen enkel fråga*” DN 12 oktober 2012.

²⁹² Fahlén och Åström a.a; Nordgren, Malin ”*Surrogatmödraskap het fråga på kvinnokonferens*” DN 13 juni 2014

Medicinsk-Etiska Råd ställer sig å sin sida positiva till en altruistisk variant av arrangemanget. Då Smer gjort ett grundligt övervägande av frågan framför de även andra argument för sitt ställningstagande, men kvinnans rätt till självbestämmande hävdas som ett av dem.²⁹³

5.3.3 Det sluttande planet och det naturliga urvalet.

Det sluttande planet, eller *the slippery slope*, är en term som används inom retorik och argumentationsanalys. Begreppet har flera olika tolkningar, där samtliga går ut på att händelsen X sätter igång ett förlopp Y, vilket slutligen oundvikligen mynnar ut i någons slags ände med förskräckelse.²⁹⁴ I det här avsnittet kommer jag använda mig av begreppet i betydelsen ”värdemässig normförskjutning som när den väl påbörjats inte kan stoppas, och som i slutänden leder till reella företeelser, vilka devalverar de värden samhället och lagstiftaren önskar skydda”.

Det sluttande planet används således generellt som argument för att söka motverka en önskad utveckling. Med hjälp av metaforen vill man frammana en bild av, att den som väl tagit det första steget ut på planet inte kan vända om, utan måste kana hela vägen ner till slutet.²⁹⁵ Inom ämnet för förevarande uppsats utgörs slutet av ett omänskligt, teknifierat samhälle, där människan frikopplats helt från barnalstringsprocessen. Enligt ett hårddraget *sluttande planet*-synsätt kommer surrogatmoderskapet tillsammans med nya avancerade metoder för fortplantning slutligen leda till att människovärdet helt urholkats. Den mänskliga kroppen och dess delar kommer endast ses som varor, fria att brukas för valfritt syfte av den som kan betala. Barn kan skapas, eller snarare *designas*, efter föräldrarnas önskemål genom *positiv embryoselektering*²⁹⁶, och bäras av *avelskvinnor*²⁹⁷ i fattiga delar av världen. Än värre ter sig scenariot vilket en del ser som den naturliga följden av *PGD-HLA* – att foster skapas blott och bart i syfte att blir organdonatorer, inte människor.²⁹⁸

²⁹³ Smer 2013:1 s. 21-23, 168. 171-175

²⁹⁴ Brommesson a.a; Wikipedia. Sökord ”*Sluttande planet*” och ”*Argumentationsfel*” Hægerström, Glenn ”*Det sluttande planet och en flytande värdegrund*” Respekt. Katolsk rörelse för livet. 2009, nr. 9. Begreppsdefinition av det sluttande planet. http://www.respektlivet.nu/dolda_sidor/signum/det_sluttande_planet_och_en_flytande_vardegrund?UsePrintableVersion=true

²⁹⁵ Tännsjö a.a ”*Göra barn...*” s. 23-24, 64-66 ; Tiozzo, Marco ”*Inledning till praktisk filosofi – Den värderande analysen*” Göteborgs Universitet. Bild nr. 25.

²⁹⁶ *Positiv embryoselektering* är idag egentligen endast tillåtet vid *PGD-HLA*. Man letar då aktivt efter en *önskad* egenskap. Detta skiljer *HLA-typningen* från den *negativa embryoselektion* som övrig *PGD* och *PGS* syftar till. Vid dessa selekterar man *bort* de embryon som bär på sjukdomsanlag, men man letar inte aktivt efter andra önskvärda egenskaper. SOU 2004:20 s. 289-293, Blennow a.a; Smer:s hemsida, sökord *PGD-HLA*. <http://www.smer.se/teman/preimplantatorisk-genetisk-diagnostik/>

²⁹⁷ Ekman a.a ”*Varat och varan*” s. 133ff.

²⁹⁸ Lagerblad, Anna ”*Framtidens jungfruförälder är en man*” SvD 23 december 2012; Granström, Helena a.a ; Frost, Britt-Marie ”*Lagligt att tillverka barn enbart för*

Sett ur ett så hårddraget *slippery slope*-perspektiv ter sig naturligtvis utvecklingen av den assisterade befruktningen fruktansvärd. Vem vill leva i en värld där respekten för liv och livprocesser helt försvunnit? Nu är dock *det sluttande planet* en gång för alla en *retorisk fallasi* - det vill säga, ett argument där det finns ett inbyggt fel. Argumenten kan te sig övertygande, men det rör sig det här fallet i själva verket om en bedrägligt gömd brist i konsekvenslinjen.²⁹⁹ Av en legalisering av *saviour siblings* och surrogatmödraskap, följer *inte nödvändigtvis* att hela mänskligheten i allmänhet och kvinnor och barn i synnerhet, omvandlas till varor och produkter. Torbjörn Tännsjö påpekar också att det faktiskt rör sig om en metafor – att det inte finns någon punkt i tiden eller utvecklingen där det finns en *särskild* anledning för oss att sätta ner foten och dämpa farten, innebär inte att vi inte faktiskt *har* en möjlighet därtill. Svårigheten enligt Tännsjö rör snarast *vart* gränsen skall dras – inte *om* vi kan.³⁰⁰ Att värdeglidningen sker, och inte verkar bromsas nämnvärt av vare sig teknikmotståndarnas eller lagstiftarens strävan, synes dock rent faktiskt vara ostridigt.³⁰¹ Huruvida detta skall betraktas som något positivt, eller negativt beror naturligtvis på vilken sida man står. Det faktum att lagstiftarens och Smer:s inställning till bland annat äggdonation och surrogatmoderskap ändrats så pass snabbt, tyder dock på att etiska avgränsningar och trösklar aldrig helt kan stoppa en utveckling, utan endast hejda den.³⁰² Vem som skall ha rätt att avgöra när och var gränsen skall dras, blir en fråga som lagstiftaren och samhället måste förhålla sig till. För de som ställs bakom den dragna linjen kan lagstiftarens val kännas orättvist. Varför skall just deras situation inte tillåtas avhjälpas om tekniken ändå finns?

Uttalade eller indirekta sluttande planet-argument framförs ofta parallellt med farhågor om ett urvattnat människovärde och bristen på *det naturliga urvalet*.³⁰³ De två betänkligheterna kan ses som olika sidor av samma mynt, och rör bland annat människans och teknikens makt över livets uppkomst. Om föräldrars preferenser tillåts läggas till grund för ett urval av embryon som inte längre är slumpmässigt, utan högst medvetet och tekniskt – vad händer då med *det naturliga urvalet*?³⁰⁴

Till viss del har det naturliga urvalet redan begränsats. IVF medger att läkarvetenskapen hjälper naturen på traven genom att låta konceptionen ske under övervakning i petriskålar. De avancerade metoderna med mikroinjektion (ICSI och IMSI) går steget längre. Laboratorieteknikern väljer ut vilken spermie som skall injiceras i det ägg som valts ut efter hur livsdugligt det bedöms vara. Genom *PGD* och dess varianter *PGS* och *PGD-HLA*, begränsas urvalet än mer. Metoderna möjliggör en

organdonation” DN 20 mars 2007; Tännsjö a.a. ”Göra barn...” s. 169-174; Bommesson a.a; Nilsson a.a s. 124

²⁹⁹ Tiozzo a.a, bild 14-16,25,27, 31;

³⁰⁰ Tännsjö a.a. ”Göra barn...” s. 64-66

³⁰¹ Hermerén a.a; Smer 2013:1 s. 34-37; Nilsson a.a s. 124; SOU 2014:29 s. 89

³⁰² Än så länge är det dock endast Smer som ändrat inställning till surrogatmoderskap. Som nämnts utreds dock frågan av regeringen i skrivande stund.

³⁰³ Prop. 2005/06:64 s. 97.

³⁰⁴ Ibid s. 104

bortselektering av sjuka anlag, och i vissa fall positivt val av egenskap (*HLA-typning*).³⁰⁵ Fosterdiagnostik på en redan inledd graviditet tjänar i praktiken samma syfte – en selektiv abort kan komma till stånd om fostret exempelvis uppvisar tecken på kromosomavvikelse.³⁰⁶

Då IVF sker på grund av svårigheter för ett par könsceller att leda till en graviditet, kan dock ur evolutionsteoretiskt hänseende en något obekvämt fråga ställas. Borde inte donation av könsceller, sett ur ett rent kvalitativt perspektiv alltid vara att föredra framför avancerade metoder som mikroinjektion (ICSI och IMSI)? Det naturliga urvalet syftar till att låta de celler som bäst är lämpade för ett liv, att faktiskt lyckas med befruktningen, och därefter utvecklas till en fullgången individ. Kanske man i själva ska utgå från att de ägg och spermier som upprepade gånger misslyckas faktiskt *har* något fel, och att en donation av celler är att föredra? De forskningsstudier som publicerats visar dock att det inte förekommer några större skillnader mellan ”vanliga” IVF-barn och ICSI-barn. Med tanke på att det till dags dato är minst fem miljoner barn som tillkommit genom IVF, är dock frågan naturligtvis oerhört känslig.³⁰⁷

Även om IVF generellt är av godo, *finns* dock vissa outredda följder av att åsidosätta det naturliga urvalet. Att selektera bort sjuka anlag opponerar sig få mot – men inte heller detta är helt oproblematiskt. Läkarvetenskapen har ännu inte fullständigt klarlagt hur det mänskliga genomet fungerar, och samverkar med olika delar av sig själv. Att välja bort ett *sjukt* anlag, kan kanske leda till att ett *gott* anlag försvinner på köpet. Som exempel kan nämnas *sickle-cell anemi*. Sjukdomen är allvarlig och kan leda till döden om man får dubbla anlag (dvs om anlaget ärvt från båda föräldrarna). Om man endast är bärare av *ett* anlag, utvecklas dock inte sjukdomen – och man erhåller dessutom förbättrad malariaresistens. Att vid exempelvis *PGD* plocka bort de sjuka anlagen skulle alltså kunna leda till att barnets risk att drabbas av en annan, mycket dödlig sjukdom ökar.³⁰⁸ Det naturliga urvalet har således inte helt spelat ut sin roll ännu, och frågan om dess (o)betydelse är inte självklar.

³⁰⁵ Granström a.a; Prop. 2005/06:64 s. 104; Tännsjö a.a ”Välja barn...” s. 35-36

³⁰⁶ Tännsjö a.a ”Välja barn...” s.30-35, 39-44

³⁰⁷ Nilsson a.a s. 62-65; Bratt, Anna ”Så många provrörsbarn föds i Sverige varje år” DN 2 juli 2012; Jenny Fuxe ”Svårare graviditet på konstgjord väg” SvD 20 augusti 2006; SBU Rapport 147 ”Barn födda efter konstgjord befruktning (IVF)” Stockholm 2000. s. 45-57. 61-69, 75, 77-81.

³⁰⁸ Tännsjö a.a ”Välja barn...”s. 131

5.4 Sammanfattning

Debatten i media, i den akademiska världen, och enskilda politikernas motioner och debattinlägg präglas - som nämndes i inledningen av detta kapitel - ofta av personliga åsikter och inställningar. Detta gör att en granskning av debatten bör ske med kritiska glasögon på. I dagens snabba informationssamhälle sker inte heller faktagranskning av dagspressens artiklar i den grad man kunnat önska sig. Rena juridiska (och övriga) faktafel föreligger inte sällan, och även personer man som lekman bör kunna lita på, uttalar sig om sina egna fantasifoster som om de vore sanning.³⁰⁹ Som exempel kan nämnas dåvarande socialministern Göran Hägglunds debattartikel från år 2012, i vilken han uttalar följande angående den nyss tillsatta utredningen om surrogatmödraskap och ensamstående kvinnors rätt till insemination:³¹⁰

*”Insemination av ensamstående kvinnor innebär att barnet berövas sin pappa. **Barnet får inte ens rätten att efterforska faderns identitet. Det är en allvarlig kränkning av barnets rättigheter, och absolut inte något som bör få äga rum inom den svenska sjukvårdens hägn.**”*

Inte bara tar sig Hägglund rätten, och friheten, att fastslå att ensamstående kvinnor som får barn genom insemination kommer beröva dessa barn möjligheten att eftersöka sitt ursprung. Han spår också in i framtiden och föregriper lagstiftningen, då han konstaterar att barnen vid en legalisering av ensamstående kvinnors rätt till insemination *inte ens får rätt att efterforska faderns identitet*. Då samtliga barn som tillkommit genom insemination och IVF i Sverige alltsedan slutet av 1980-talet innehaft just *rätten att efterforska sitt ursprung*, är det alltså ingen liten avvikelse från den fastslagna lagnormen Hägglund förutspår. Med facit i hand kan mycket riktigt också konstateras att uttalandet skedde helt utan förankring i verkligheten. Delbetänkandet från nämnda utredning, SOU 2014:29, utredde frågan grundligt, och även denna utredning fastslår att inseminationsbarn har rätt till kännedom om sitt ursprung.³¹¹

Att innehållet i *en* artikel inte rakt av kan tas för sanningen, blir också tydligt då man undersöker hur olika journalister *tolkat* samma händelse eller situation. Forskaren Amrita Pande är också skådespelerska, och medverkade under hösten år 2012 i en teaterföreställning om surrogatmödraskapsverksamheten i Indien.³¹² Två journalister skrev om föreställningen och ämnet för den, surrogatmoderskapet. Den ena journalisten, Ingegärd Waaranperä, kom, baserat endast på sin upplevelse av föreställningen, fram till att Pande *”otvetydigt”* motsatte sig verksamheten med

³⁰⁹ Beträffande faktafel, se exempelvis Wiklund, Lotten *”Surrogatmödraskap har blivit en global industri”* DN 10 december 2010. Wiklund skriver i artikeln att surrogatmödraskap är *olagliga* i svensk rätt. Surrogatmödraskap är förvisso inte tillåta, men inte heller explicit förbjudna.

³¹⁰ Hägglund a.a *”Gör inte barnen till accessoarer”*

³¹¹ SOU 2014:29 s. 49f, 128f.

³¹² Föreställningen *Made in India*.

surrogatmödrar.³¹³ Den andra artikelförfattaren, Thomas Lerner, bemödade sig dock om att intervjua Pande själv. Härvid framkom att hon inte alls hade någon ambition att i föreställningen vare sig ta ställning för eller emot verksamheten.³¹⁴ I sin egen debattartikel, publicerad en knapp vecka senare, klargör dock Pande själv sin egen ståndpunkt – frågan är inte svartvit, och ett förbud surrogatmödraskap är inte ur hennes synvinkel önskvärt.³¹⁵

Slutligen vill jag nämna det urval jag själv gjort i kapitlet. Trots att just Amrita Pande själv uttalat att hon under arbetet med sin avhandling reviderat sin tidigare genomgående negativa bild av surrogatmoderskapet, utnyttjas hennes studie av surrogatmödraskapsmotståndarna. Kajsa Ekis Ekman använder Pandes forskningsresultat för att stödja sin egen tes om att surrogatmödrar *alltid* utnyttjas.³¹⁶ Denna tämligen uppenbara och medvetna förvrängning av Pandes forskning, har gjort att jag även i övrigt blivit tveksam till huruvida Ekman alltid har grund för sina kategoriska uttalanden. I förevarande uppsats har jag därför medvetet avhållit mig från att hänvisa till henne i någon större uträkning, trots hennes stora inflytande över den svenska debatten kring surrogatmödraskapet.

Det finns alltså all anledning att vara försiktig med att dra alltför snabba slutsatser baserade på innehållet i framförallt debattinlägg och tidningsartiklar – inte ens om artiklarna återfinns i vad som uppfattas som seriösa tidningar kan dess innehåll tas för någon absolut sanning.

³¹³ Waaranperä, Ingegärd "Skillnaderna skaver i synen på surrogatmamman" DN 14 oktober 2012.

³¹⁴ Lerner a.a "Bebisfabriker - ingen enkel fråga".

³¹⁵ Pande a.a "Men vad är det som är så jobbigt?"

³¹⁶ Pande a.a. I sin artikel i Sydsvenskan skriver Pande bland annat "Jag anser att ett förbud varken är realistiskt eller önskvärt – åtminstone inte i ett land som Indien" och i Lagerblad "Föda barn åt andra..." citeras Pande "När jag påbörjade min forskning hade jag en väldigt svartvit bild, och kände att surrogatmödrar var världens största offer för den globala kapitalismen och patriarkatet. Och det finns exempel på kvinnor som blivit extremt utnyttjade. Men på plats i Indien insåg jag att det fanns fler nyanser i bilden av surrogatmödraskap"; Ekman a.a "Vi är inte maskiner, vi är inte naturresurser".

6 Analys och sammanfattning

6.1 Inledning

Två huvudlinjer kan urskiljas i de diskussioner som förs rörande de etiska betänkligheterna vid assisterad befruktning, och det går en relativt klar gräns mellan dessa. Dels förs diskussionen om vad *effekterna* blir av assisterad befruktning - här grenar debatten ut sig i rättighetsdiskussioner; Vad som är rätt sett till barnets bästa, vad som är rätt sett ur donatorns och/eller surrogatmammans perspektiv eller sett till de barnlösas intressen, och i frågor kring om det finns ökade risker för missbildningar, kromosomrubbingar eller nedsatt mental förmåga hos barn som tillkommit genom IVF, och så vidare. Den andra huvudlinjen rör *teknikerna* och *metoderna* i sig själva – var går gränsen för vad som faktiskt är lämpligt att göra på området? Hur mycket skall människan tillåtas gripa in i processen vid livets uppkomst, och när har vi nått den absoluta, yttersta gränsen för vad som är etiskt försvarbart? Finns ens någon yttersta gräns - och om den finns, passerades den redan när den första assisterade befruktningen genomfördes?³¹⁷

Hur frågorna besvaras, om de ens kan besvaras, beror inte bara på vem som svarar, utan också på vart i världen man ställer frågan – och vid vilken tidpunkt i historien som frågan ställs. Idag tillåts metoder för assisterad befruktning som för bara några decennier sedan inte ens fanns, annat än i forskarnas, och en och annan science fiction-författares, fantasi. I detta kapitel sammanfattar jag svaret på uppsatsens inledande frågeställning genom att närmare undersöka, och själv kommentera, några av de mest kritiska etiska aspekter som tagits upp tidigare i framställningen. Jag visar också med exempel på den värdemässiga acceptansförändring som skett på området hos lagstiftaren och, får man logisk sett anta, i samhället.

6.2 Surrogatmödraskap – rätt och etik.

*”När tekniken inte längre sätter gränser för människans makt över livet kommer etiken i fokus.”*³¹⁸

Motiven bakom förbudet mot surrogatmoderskap, dess grunder, synes som redogjorts för i uppsatsen i ovanligt stor utsträckning vara av etisk och moralisk karaktär, snarare än rent legala. *Effekterna* av dem blir dock i allra högsta grad rättsliga.³¹⁹ De första utredningarna om insemination och assisterad befruktning fastslog att surrogatmödraskapet var en ”högst

³¹⁷ Tännsjö ”Göra barn...” s.66

³¹⁸ Nilsson a.a s. 121

³¹⁹ Motion 2004/05:So439; Jönsson a.a ”Det förbjudna mödraskapet” s. 103.104; Motion 2014/15:402

tvivelaktig företeelse” som inte var etisk försvarbar. Som motiv angavs främst att verksamheten förutsatte ett köpslående av barn.³²⁰ Just detta presumtiva *köpslående* eller *handel*, med såväl barnet som kvinnan har genom åren följt motståndet mot surrogatmödrskapet som en röd tråd hos såväl lagstiftaren som den offentliga debattens aktörer. Ibland direkt formulerat som *handel*, ibland omskrivet som att surrogatmodern görs till ett *medel* för det beställande paret önsningar.³²¹

Som motargument till att surrogatmödrskapet skulle leda till handel med människors kroppar anförs ibland att man idag godkänner frivillig organ donation. Även i detta fall ”*används*” någons kropp som ett medel för någon annans behov. Sannolikt skulle dock få anklaga den som frivilligt donerar en njure till någon svårt sjuk i njursvikt för att göra sig till ett medel för någon annan, trots att donationen innebär ett permanent avskiljande av en del av den egna kroppen till förmån för någon annan. Det centrala är huruvida donationen sker *frivilligt*. Att kvinnor kan genomgå en surrogerande graviditet frivilligt vid såväl ideella som kommersiella surrogatmödrskap försvinner dock ofta i debatten. Istället fokuseras på det *utnyttjande* som den kommersiella varianten i ett oregrerat, och oövervakat, rättsligt läge kan leda till.³²²

Vid sidan av rädslan för att kvinnor och barn genom surrogatmödrskapet reduceras till produkter, och att arrangementet således strider mot människovärdesprincipen, har också ett *onaturlighetsargument* anförts.³²³ All assisterad befruktning innebär ett visst mått av ingripande i den mänskliga livs- och fortplantningsprocessen. Ju mer tekniskt avancerade lösningar som används, desto större avvikelse sker generellt från den naturliga befruktningen. Att genomföra ett *genuint* surrogatarrangemang innebär att upp till fem personer kan vara inblandade i barnets uppkomst.³²⁴ Därtill kommer den vårdpersonal som rent kliniskt utför ingreppet. Att reproduktionsprocessen i detta fall är oerhört teknifierad är tydligt. Farhågan som anförts är om denna teknifiering genom surrogatmoderskap och embryodonation går *för långt*, och därigenom riskerar att *skada människosynen*.³²⁵ Lagstiftarens tidiga formuleringar beträffande äggdonation och surrogatmoderskap visar dock att onaturlighetsargumentet inte bara grundas i en farhåga beträffande teknifieringen av reproduktionsprocessen. Även en psykologisk aspekt kan skönjas. Formuleringen i SOU 1985:5 visar på detta:

³²⁰ Prop. 1987/88:160 s. 28, 38

³²¹ Prop. 2001/02:89 s. 55; SOU 2014:29 s. 105; Hägglund, Göran och Andersson, Anders ”*Kvinnors kroppar är inte handelsvaror*” SvD 14 mars 2012; Gelotte, Gert ”*Barn är ingen handelsvara*” GP 18 mars 2012; Hägg a.a ”*Surrogatmödrar är människohandel*”; Smer 2013:1 s. 168-169.

³²² Tännsjö a.a ”*Göra barn...*” s. 96-97; Stoll a.a s. 69; Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödrskapet*” s. 147; Smer 2013:1 s. 172

³²³ Smer 2013:1 s. 156, 165-169; Jonsson Malm a.a s.292;

³²⁴ Om donerade könsceller från andra än det beställande paret används. Se avsnitt 3.2.1.

³²⁵ Smer 2013:1 s. 165; SOU 1985:5 s. 38-39.

”Som vi utvecklar närmare i avsnitten 8.4-8.6, anser vi att befruktning utanför kroppen med såväl en utomstående spermagivare som med en utomstående äggivare innebär en så omfattande manipulation med den mänskliga livsprocessen att den är ägnad att skada människosynen. Detsamma gäller i än högre grad när en kvinna lånar ut sin kropp för barnafödande åt ett ofruktsamt par”³²⁶

Att en kvinna kan tänka sig att låna ut sin kropp för barnafödande, och därmed inte bara låta den assisterade befruktningen ersätta samlaget verkar alltså - i än högre grad än äggdonation - bidra till lagstiftarens oro inför metoden. En kvinna som kan tänka sig att efter en överenskommelse om ett slags *barnafödandeuppdrag*, lämna ifrån sig ett barn bryter helt enkelt mot uppfattningen om det naturliga i livsprocessen och idén om en ”god mor”.³²⁷

I takt med att samhället utvecklas och förändras, och det allmänna medvetandet tar till sig ny teknologi, kan man dock historiskt sett se att det därur stiger en större acceptans för vad som tidigare ansågs oacceptabelt. Den värdeglidning som sker i samhället smittar småningom av sig också på lagstiftaren. Att regeringen år 2012 tillsatte en utredning för att förutsättningslöst utreda surrogatmödrskapet kan ses som ett tydligt exempel därpå. Smer:s uttalade stöd för altruistiska surrogatmödrskap och embryodonationer är ett annat. Smer menar till yttermera visso, att *endast fullständiga* surrogatmödrskap bör komma ifråga. Man har således alltså från rådets sida helt frångått onaturlighetsargumentet, och menar nu att det i själva verket är bättre att det vid en legalisering av surrogatmödrskapet fastslås att *inget genetiskt band skall föreligga* mellan surrogatmodern och barnet.³²⁸

Legaliseras surrogatmödrskapet i Sverige innebär detta dock på intet sätt slutet på de etiska och rättsliga dilemman som är behäftade med arrangemanget. Lagstiftaren kommer behöva ta ställning till en mängd frågor ur såväl etiskt som legalt hänseende. Bland frågorna som måste besvaras, kan nämnas vem som ska ha rätt till barnet om surrogatmodern ändrar sig och inte längre vill lämna bort barnet? Vad händer om det beställande paret ångrar sig, exempelvis på grund av att barnet uppvisar tecken på Downs syndrom? Vem skall i så fall få besluta om en eventuell abort?³²⁹ Vem skall stå risken om surrogatmodern drabbas av komplikationer till följd av graviditeten och därav får minskade

³²⁶ SOU 1985:5 s. 39

³²⁷ Jönsson a.a. ”*Det förbjudna mödrskapet*” s. 195

³²⁸ SOU 2014:29 s. 9-10; Smer s.21-23, 136-137, 167-168, 171

³²⁹ Just detta hände i ett tragiskt och uppmärksammat fall i Thailand 2013. En thailändsk surrogatmor födde tvillingar åt ett australiensiskt par, men relativt tidigt i graviditeten upptäcktes att det ena barnet, en pojke, hade Downs syndrom. Det beställande paret begärde att surrogatmodern aborterade fostret med kromosomavvikelsen. Kvinnan vägrade dock med hänvisning till sin tro, och då barnen fötts valde det beställande paret att endast ta med sig flickan som fötts utan handikapp. I skrivande stund har fortfarande bara surrogatmoderns version av händelsen nått svenska medier.
von Hall, Gunilla ”*Debatt om surrogatmödrskap efter att baby övergavs*” SvD 3 augusti 2014.

försörjningsmöjligheter i framtiden? Vid sidan av en mängd andra frågor måste slutligen inte minst frågan om huruvida såväl ideella som kommersiella surrogatmoderskap vid en eventuell legaliserings bör tillåtas. Lagstiftarens utgångspunkt har hittills varit, och är ännu idag, att endast den ideella arrangemangsformen kan vara acceptabel.³³⁰ Denna ståndpunkt delas dock inte av alla. Nedan följande framställning syftar till att klargöra såväl några av de mest välkända surrogatmoderskapsförespåkarnas inställning i frågan, som min egen.

6.3 Surrogatmodern och barnet – etiska betänkligheter

6.3.1 På andra sidan beställningsordern – den exploaterade kvinnan och handelsvaran?

När surrogatmoderskap diskuteras anförs ofta - som ovan nämnts ett flertal gånger - att arrangemanget är oetiskt av en eller annan anledning. Ett av de tyngre argumenten är, att surrogatmoderskapet rent av skulle bryta mot människovärdesprincipen. Genom att surrogatmodern endast utnyttjas som ett medel av det beställande paret, i syfte att tillgodose deras önskan om ett barn, kränks hennes värde som människa. Argumentet har dock inte stått oemotsagt, och bland annat Kutte Jönsson har fört fram att det orimligen kan anses vara att utnyttja någon som ett medel, om denna människa frivilligt utför handlingen. Jönsson menar också, att det vid ett kommersiellt surrogatmoderskap är alldeles ostridigt att arrangemanget tjänar även surrogatmodern, som då vinner ekonomiskt på sin insats. Kvinnan blir därigenom inte *enbart* ett medel, såsom framhålls av surrogatmoderskapsmotståndare.³³¹

År 2013 kom även Smer fram till att en surrogatmor vid ett ideellt surrogatmoderskap knappast kan sägas utnyttjas *enbart* som ett medel för någon annan. Av ideella skäl uppfyller hon även sina egna behov. Detta erkännande av ideella surrogatmoderskap som etiskt godtagbara skapade dock ett problem – hur kan det ideella surrogatmoderskapet sägas utnyttja kvinnan *mindre* som ett medel än det kommersiella - där hon ju faktiskt ersätts ekonomiskt för den tjänst hon tillhandahåller? Rådet löste dilemmat genom att helt sonika skifta fokus. Istället för att angripa det kommersiella surrogatmoderskapet med samma etiska ståndpunkter av det existentiella slaget som man tidigare använt för att avfärda samtliga varianter av surrogatmoderskap, bytte man till argument av socioekonomisk, och närmast rättspolitisk natur.³³²

³³⁰ SOU 2014:29 s. 195

³³¹ Smer s. 168-169; Jönsson s. 170-171

³³² Smer 2013:1 s. 168-169, Stoll a.a s. 57-58

Det första av dessa argumentet hävdar att det vid kommersiella surrogatarrangemang föreligger en överhängande risk för exploatering av kvinnor, framförallt av fattiga kvinnor i tredje världen. Att ett godkännande av kommersiella surrogatmödraskap i Sverige rimligtvis skulle medverka till att minska reproduktionsturismen från väst till öst och syd, valde man att inte kommentera. Det andra argumentet grundar sig i en något diffus moralisk rädsla om att det kommersiella surrogatmödraskapet blir en affärsuppgörelse, där inblandningen av monetär ersättning gör barnet till en handelsvara.³³³

Mot dessa argument har ett flertal författare och filosofer opponerat sig. Kutte Jönsson driver tesen att motståndet mot kommersiella surrogatmödraskap i själva verket inte botten i rädslan för exploatering av kvinnor, utan av *moderskapet*. Rädslan grundar sig i de i samhället rådande värderingarna och normerna avseende familj, kön och klass. Genom att tillåta kommersiella surrogatmödraskap, och därigenom ge det status av *arbete* eller *yrke*, hotar bilden av kvinnan som öm moder att ersättas av en bild på moderskapet som en affärstransaktion. Därmed hotas också själva fundamentet i familjebildningen – det idealistiska moderskapet. Ett hot mot moderskapet och familjen, blir sedermera i förlängningen ett hot också mot samhället självt, då familjen utgör det fundament som samhället vilar på.³³⁴ Torbjörn Tännsjö ansluter sig visserligen inte till uppfattningen att *kommersiella* surrogatmödraskap bör tillåtas, utan endast ideella sådana. Beträffande surrogatmödraskapet som fenomen rör han sig dock kring samma kärnargument som Jönsson gör. Tännsjö menar att arrangemanget som konstellation sett, gör idén om moderskapet oklar, och därigenom väcks ett en aversion mot det.³³⁵

Liksom Jönsson och Tännsjö anknuter Carolina Jonsson Malm till argumentet att surrogatmödraskapet hotar invanda normer och föreställningar. Hon visar genom en jämförelse med adoptionsinstitutet, att det i fallet med ersättning vid surrogatmoderskap snarare handlar om ett förlegat värdebaserat, eller moraliskt motstånd, än en faktisk överhängande risk för barnhandel. Även vid adoptioner förekommer ekonomiska transaktioner av relativt betydande storlek, även om dessa av adoptionsverksamheterna motiveras av att de ska täcka kostnaderna. Adoptioner betraktas dock knappast som handel med barn av denna anledning.³³⁶ Jane Stoll anlägger å sin sida ett mer pragmatiskt synsätt då hon i sin avhandling sammanställer flera motargument av juridiskt karaktär, med avstamp i ett sakrättsligt perspektiv. Kan en person *sälja* något som inte tillhör en själv? *Köper* man något om det i själva verket redan är en

³³³ Smer 2013:1 s. 166, 169; Stoll s. 58-60; Jonsson Malm s. 153

³³⁴ Jönsson a.a s. 161-167, 182, 184, 192-197; Jonsson Malm a.a s. 151-152

³³⁵ Tännsjö a. a. "Göra barn..." s. 147-148. Tännsjö citerar Gena Corea, som uttrycker hur surrogatmödraskapet ruckar på bilden av den enda modern "Jag bidrog bara med ägget. Jag är inte den verkliga modern. 'Jag lånade bara ut min livmoder. Jag är inte den verkliga modern.' 'Jag uppfostrade bara barnet. Jag är inte den verkliga modern'". Ur "Egg snatchers" i a.a Arditti.

³³⁶ Jonsson Malm a.a s. 153-154; Stoll s. 60-73

tillhörigt?³³⁷ Om man utgår från att barnet i själva verket *redan tillhör* det beställande paret, blir det inte *barnet* som de beställande föräldrarna kontrakterar surrogatmodern för, utan snarare upplåtandet av hennes livmoder.³³⁸ Utbytet mellan parterna är i så fall snarast ett *tjänsteutbyte*, inte en transaktion av en vara - i det här fallet barnet.³³⁹

Exploateringsargumentet har avslutningsvis också mött mothugg utifrån ytterligare en synvinkel. Det är inte bara surrogatmamman som kan lida risk att exploateras av beställarna eller förmedlare av tjänsten. Även det beställande paret kan riskera att drabbas. Deras barnlängtan kan komma att utnyttjas av samma skrupulösa förmedlare av arrangemanget som kan utnyttja den ekonomiskt sårbara kvinnan. Surrogatmodern själv kan också utpressa paret. Om obalans mellan tillgång och efterfrågan på surrogatmödrar råder, kan surrogatmodern exploatera det beställande paret situation för egen vinning innan samarbetet inleds. Har graviditeten påbörjats kan hon under densamma kräva att erhålla (ytterligare) ersättning, mot hot att annars avsluta havandeskapet, eller själv behålla barnet. Att surrogatmodern utnyttjar det beställande paret får dock anses höra till det mindre troliga scenariot då hon, trots allt, generellt torde befinna sig i en mer utsatt position än de presumtiva föräldrarna.³⁴⁰

Poängteras bör, att ingen av ovan nämnda författare förnekar att det *de facto* finns en risk för att en surrogatmoder kan exploateras, eller att det idag olyckligtvis sker. Att *riskan* för exploatering finns, innebär dock inte *med nödvändighet* att en surrogatmoder utnyttjas. För att undvika exploatering är det dock viktigt att en rättslig reglering skyddar såväl surrogatmodern som det beställande paret. Av samma anledning är det av vikt att surrogatmodern dels också måste vara införstådd med de omständigheter som är relevanta (avtal får exempelvis inte vara skrivna på ett främmande språk, eller utelämna information), dels antingen erhåller adekvat ersättning, eller ställer upp ideellt av egen fri vilja, helt fri från påverkan av andra.³⁴¹

³³⁷ Här bör tilläggas att bland annat Kutte Jönsson fört resonemang om huruvida man egentligen ens kan hävda att det handlar om *handel* eller *köp*, då en människa idag inte kan ägas - och därmed inte heller säljas - av någon. Denna diskussion förs dock på en nivå av existentiell filosofi som ej bör utforskas inom ramen för förevarande uppsats. Jönsson a.a 77-96, 108-112. För vidare läsning, se bland annat Torbjörn Tännsjö "*Privatliv*", Rebecca Albury "*Who owns the embryo?*" i "*Test-tube women. What future for motherhood?*" och Murray N. Rothbard "*The ethics of Liberty*".

³³⁸ Jag använder här inte ordet "*tillhör*" här i egenskap av att barnet *ägs* av föräldrarna, utan snarare tillhör dem i egenskap av att vara en medlem i deras familj.

³³⁹ Stoll a.a s. (60-61) 62-68; Jönsson a.a "*Det förbjudna mödraskapet*" s. 157-161

³⁴⁰ Jönsson a.a "*Det förbjudna mödraskapet*" s. 60-61, 128-129

³⁴¹ Ibid s. 139-149, 153

6.3.2 Ideellt arbete eller affärsuppgörelse? Surrogatmödraskap som kantiansk rättighet.

Som nämnts har det kantianska imperativet varit, om inte *det* mest använda argumentet mot surrogatmödraskap, så åtminstone *ett* av dem. Imperativet ligger till grund för människovärdesprincipen, enligt vilken ingen människa får användas endast som ett medel för någon annan. Genom att tolka surrogatmödraskapet som ett arrangemang där det beställande paret utnyttjar den födande kvinnan just som ett medel för att stilla sin egen barnlängtan och inget annat, kan surrogatmödraskapet framställas som oetiskt. I Smer:s debattskrift *"Det svårfångade människovärdet"* skriver dock Erwin Bischofberger och Helge Brattgård följande beträffande människovärdet:³⁴²

"Den kanske mest förkastliga kränkningen av människovärdet sker när man söker tvinga en människa att handla mot sin egen övertygelse"

"När vi alltså knyter människovärdet till en människas existens och inte till hennes funktionsduglighet – om vilket det torde råda stor enighet i vårt samhälle..."

Sett mot en sådan tolkning av det kantianska argumentet, torde det inte vara oförenligt med människovärdesprincipen att låta en kvinna själv bestämma om huruvida hon vill upplåta sin livmoder och kropp till någon annan, eller ej. I själva verket skulle det tvärtom kränka hennes människovärde *att förvägra* henne rätten att själv avgöra vad hon vill, och vad hon är övertygad om är rätt för henne. När författarna vidare påpekar att människovärdet är knutet till en människas existens, och inte till hennes funktion, borde detta i än högre grad indikera att en människa är fri att göra det hon vill med sin kropp. Så länge det sker frivilligt borde ett upplåtande av kroppen inte stå i något motsattningsförhållande till ett bevarande av hennes människovärde.

Kutte Jönsson menar för sin del att man genom att använda just det kantianska argumentet dessutom kan rättfärdiga det kommersiella surrogatmödraskapet. Jönsson menar att om alls någon kränkning av människovärdet förekommer vid surrogatarrangemang, så är det snarast i det ideella detta sker - inte vid det kommersiella. För surrogatmodern *inte* betalt för den service hon tillhandahåller det beställande paret, riskerar hon i högre grad att reduceras till just ett medel för någon annan. Om hon däremot *får* betalt, så ingår parterna en affärsöverenskommelse, där kvinnan får ersättning för sitt arbete. Därmed får också hon ut någonting rent mätbart av arrangemanget, utöver den eventuella emotionella tillfredsställelse hon kan få av att hjälpa det barnlösa paret. Vidare kan man argumentera för att kvinnan också skyddas genom ersättningen. Genom att investera i transaktionen inte bara i form av könsceller och förhoppningar om familjelycka, finns det vid en ekonomisk insats ytterligare incitament för beställarna att skydda sin

³⁴² Smer a.a. *"Det svårfångade människovärdet..."* s. 38-39

investering. Att värna om surrogatmodern ligger då inte bara ur familjebildningssynpunkt i de blivande föräldrarnas intresse, utan även ur en ekonomisk vinkel.³⁴³

Såsom även forskaren Amrita Pande varit inne på, kan erkännandet av surrogatmödraskapet som arbete också, utöver att den enskilda kvinnan kompenseras för sin tjänst, gynna surrogatmödrarna på en strukturell, normativ nivå. Genom att medge att den födande kvinnan bör ses som utförande ett *arbete*, erkänns hennes insats såsom något värt att erhålla lön för. Kvinnan tillerkänns således också ett ekonomiskt värde i sig, snarare än att hon endast utnyttjas för att hon är kvinna. Jämförs surrogatarrangemanget med situationen där någon är anställd som barnskötare, hushållerska och eller annat arbete där uppgifterna inte kan överlämnas till en maskin att sköta, blir det absurda i att inte erkänna kvinnors rätt att erhålla lön uppenbar. En dagmamma som tar hand om andras barn frigör tid för barnets föräldrar att exempelvis göra karriär. Att med hänvisning till att dagmaman, något tillspetsat, är *ett medel* för föräldrarnas möjlighet till frihet, karriär etc, vägra henne lön skulle för de flesta te sig främmande. Naturligtvis är det skillnad på att *ta hand om* någon annans barn och att *bära fram* det, men frågan kvarstår likväl. Varför skall inte också surrogatmoderns tjänst erkännas såsom värd att ersättas?³⁴⁴

Smer har i sin rapport från år 2013 som nämnts tillstyrkt en legalisering av det ideella, eller *altruistiska*, surrogatmödraskapet. Arrangemanget föreslås från Smer:s sida vidare endast tillåtas om det föreligger en nära relation mellan det beställande paret och surrogatmodern.

Som torde framgått tämligen tydligt av argumentationen i förevarande kapitel, ansluter jag mig dock till den filosofiska flanken i debatten. Jag menar att man i Sverige bör tillåta även kommersiella surrogatmödraskap. Jag vill dock *starkt* betona att min inställning i frågan på intet sätt innebär att jag förespråkar handel med surrogatbarn, där någon slags fri prissättning skall gälla. Min positiva inställning till det kommersiella surrogatmödraskapet *vid sidan av* – inte istället för – det ideella, grundar sig i en önskan om att arrangemanget skall vara tillgängligt även för de som inte har turen att ha en syster, kusin, vän eller liknande, som är beredd att låna ut sin livmoder gratis i nio månader. Ett arvode, där ett maxtak kan sättas - förslagsvis baserad på en svensk medelinkomst, ett visst antal prisbasbelopp eller liknande - skulle då kunna utgå som ersättning, utöver kompensation för inkomstbortfall och kostnader.

Min inställning till att även det kommersiella surrogatmoderskapet skall tillåtas vid sidan av det ideella, grundar sig vidare i uppfattningen att det inte nödvändigtvis är av godo att det föreligger en nära relation mellan surrogatmodern och det beställande paret. Jag ser i det upplägget istället en allvarlig risk för att familjer slits sönder av konflikter i arrangemangets spår. Denna uppfattning stöds också av bland annat RFSU.³⁴⁵ Surrogat-

³⁴³ Jönsson a.a "Det förbjudna mödraskapet" s. 60-61, 169-171;

³⁴⁴ Ibid s. 163; Pande a.a.

³⁴⁵ Gunnarsdotter, Sara "Surrogatmoderskap – för vems bästa? Läkartidningen 8 dec. 2013

arrangemanget är känsligt, det vore en lögn att försöka påstå något annat. Att bära ett barn måste rimligen betraktas som något av det mest personliga och mest uppoffrande en kvinna kan göra – i synnerhet om det sker ideellt. Skulle det röra sig om en närstående som ej får ersättning, ser jag en risk för att det beställande paret för en lång tid framåt, kanske för resten av livet, känner sig stå i tacksamhetsskuld till surrogatmamman. Surrogatmamman kan också drabbas av problem till följd av komplikationer under graviditeten. Som en följd kan surrogatmodern komma att skuldbelägga de beställande föräldrarna. Det finns heller inga garantier för att en ideell surrogatmamma inte känner en social press från familjen att ”ställa upp”.³⁴⁶ Skulle dessutom surrogatmodern ändra sig, och vilja behålla barnet, är det inte bara ur känslomässigt hänseende en katastrof för de väntande föräldrarna, vilka får se sina drömmar om en familj ryckas undan just som den finns inom räckhåll. Också ur ett utvidgat familjemässigt hänseende riskerar situationen i dessa fall att bli mycket besvärande, då släktrationerna mellan surrogatmodern och det beställande paret med all sannolikhet kommer trasas sönder i efterdyningarna av beslutet.

Slutligen är jag, efter otaliga timmar av efterforskningar vid författandet av förevarande uppsats, av uppfattningen att en legalisering även av kommersiella surrogatmödraskap skulle minska risken för fortsatt reproduktionsturism till fattiga länder.³⁴⁷ De par som inte kan hitta någon närstående som vill ställa upp som ideell surrogatmor, kommer sannolikt vid ett tillåtande endast av ideella arrangemang fortsätta åka till Indien eller andra ”surrogatparadis” och utnyttja de där givna möjligheterna att bilda familj. Vid en legalisering av endast ideella surrogatarrangemang föreligger också en risk för kringgående av reglerna i avsikt att åstadkomma den kommersiella varianten. Detta skedde i Grekland då landet godkände altruistiska surrogatmödraskap, med ett krav på att surrogatmodern skulle ha en nära relation till det beställande paret:

Vid en grekisk undersökning granskades hur reglerna för godkännande av surrogatmödrskapet efter legaliseringen av ideella arrangemang tillämpats. Vid undersökningen framkom att i endast fem av trettiotvå godkända fall hade surrogatmodern en släktration till de blivande föräldrarna. I samtliga övriga godkända fall uppgavs surrogatmodern vara den beställande kvinnans ”bästa vän”. Som yttermera besvärande omständighet framkom i undersökningen att den ”bästa vännen” i tjuogoett av de resterande tjugosex godkända fallen kom från Östeuropa. Endast fem av kvinnorna kom från Grekland. Även i de fallen framkom det dock att det i samtliga fall förelåg en ålderskillnad på minst tio, i vissa fall tjugo, år mellan surrogatmodern och hennes angivna ”bästa vän”, den beställande kvinnan. Några år senare, år 2010, gjordes undersökningen om. Denna gång undersöktes nittiotvå godkännanden, och i endast tretton fall förelåg ett faktiskt släktskap mellan parterna. Övriga surrogatmödrar angavs återigen vara ”bästa vännern”, med samma utfall beträffande ålderskillnader och geografiska ursprung som vid

³⁴⁶ Ekman a.a ”Varat och varan” s. 165.

³⁴⁷ Saldéen a.a ”Faderskap- moderskap-föräldraskap” s. 237.

den tidigare undersökningen. Slutsatsen utredningen drog var att det utan någon som helst tvekan förekom en mängd, enligt lagen otillåtna, kommersiella överenskommelser, vilka halvhjärtat doldes bakom den angivna ”nära vänskapen”.³⁴⁸

I mina ögon finns endast tre giltiga argumenten till varför man inte skulle tillåta noggrant reglerade och kontrollerade kommersiella surrogatmoderskap, utan endast ideella sådana. Dels riskerar man genom att tillåta att ersättning till surrogatmodern utgår, bidra till att *bilden* av att det rör sig om handel med kvinnor och barn cementeras. Dels, vilket anförts av Richard Titmuss³⁴⁹, riskerar man att, vid tillåtande av kommersiella arrangemang, antalet kvinnor som kan tänka sig att ställa upp som surrogatmödrar de facto *minskar*. Anledningen härför, menar Titmuss, är att på områden där människor tenderar att vilja hjälpa varandra av ideella eller altruistiska skäl, exempelvis vid donering av blod, *försvinner incitamentet* att göra detta om man får betalt. *Inte* för att man hellre vill få betalt än göra det gratis, utan för att man inte vill *sälja* sitt bidrag – man vill helt enkelt ge bidraget av altruistiska eller ideella skäl.³⁵⁰ Slutligen skulle också ett tillåtande av kommersiella surrogatmödraskap kunna leda till att kvinnor själva utsätter sig för risker. Utsikten att tjäna pengar på surrogatmödraskapet kan te sig så lockande, att en kvinna utsätter sig för en större risk än hon tagit om det rört sig om ett ideellt arrangemang.³⁵¹

6.3.3 Med vems bästa som ledstjärna?

Så. Med ovan anförda, och såväl lagstiftarens som den offentliga, politiska och akademiska debattens argumentation i bakhuvudet - vems intressen tillvaratas då egentligen genom att enbart det altruistiska surrogatmödraskapet legaliseras? Barnets? Knappast – det kommer bli lika älskat och omhuldat vare sig föräldrarna erhållit det genom ett kommersiellt eller ett ideellt surrogatmödraskap. Någon ökad ”handel” med barn skulle knappast heller förekomma – surrogatarrangemang *är* trots allt, i brist på bättre ord, en tämligen *specifik* beställningsvara. Själva tanken för föräldrarna är att de, till skillnad från vid adoption, får *just det barn* de går och väntar på – eller, mer provocerande uttryckt, beställt. Kommersiella surrogatmödraskap tillåts också redan i många länder, och kunskapen om tillgängligheten på arrangemanget sprider sig. Sannolikt är det därför inte heller rimligt att vänta sig en explosionsartad *ökning* av efterfrågan på surrogatmödraskap bara på den grund att kommersiella arrangemang skulle legaliseras även i Sverige. Legaliseras det kommersiella surrogatmödraskapet här, skulle arrangemanget komma att utnyttjas på hemmaplan. Samtidigt skulle dock också antalet par som sökte sig utomlands, för att genom en betald surrogatmoder skaffa sig barn, minska i motsvarande mån. Något tillspetsat kan saken uttryckas som så, att de som har råd att betala för ett kommersiellt arrangemang gör så redan idag.

³⁴⁸ Stoll a.a. s. 89-92

³⁴⁹ Brittisk socialpolitiker, socialvetenskapsman och filosof.

³⁵⁰ Tännsjö a.a ”Göra barn...” s. 99-101

³⁵¹ Jönsson a.a ”Det förbjudna mödraskapet” s. 104

Är det då surrogatmammans intressen som tillvaratas? Nej, min uppfattning är, som redogjorts för ovan, att surrogatmammans intressen bättre tillvaratas om hon tillerkänns ett värde för det arbete hon gör, i och med att hon kan tillåtas få lön. Genom rättslig reglering och kontroll motverkas exploateringen och reproduktionsturismen till de länder där kvinnor i högre grad riskerar att utnyttjas. Legaliseras endast ideella surrogatmödraskap riskerar reglerna att kringgås, vilket som nämnts skett i Grekland.³⁵² Denna uppfattning delas av såväl Kutte Jönsson som ett flertal debattörer, filosofer, jurister och forskare.³⁵³

Kanske är det då de blivande föräldrarnas intressen som värnas? Med all sannolikhet inte. De som är beredda att betala för att få ett barn gör det, som nämnts, redan idag. Legaliseras endast det ideella surrogatarrangemanget, kommer barnlösa par som inte kan skaka fram en syster, vän eller annan vänlig själ som av någon anledning är villig att upplåta sin kropp gratis i nio månader, fortsätta åka utomlands om de har råd. De som inte har råd, blir även fortsättningsvis utlämnade till andra metoder för assisterad befruktning, eller till de altruistiska surrogatmödraskapen.

Så vem är förbudet till för? Betraktat från min synvinkel synes inställningen mot kommersiella surrogatmödraskap endast grunda sig i en föreställning om ett slags högre godhet – en vag och ogreppbar idé om att det som inte är kommersialiserat, utan ideellt, är mer godtagbart ur ett etiskt perspektiv. Varför det skulle förhålla sig så, ges inget tydligt besked om, vare sig från lagstiftare, politiker eller debattörer. Grunden därför förefaller lika höljd i dunkel som det av lagstiftaren tidigare anförda skälet ”*det kan inte anses etiskt försvarbart att tillåta surrogatmoderskap*” – varför det ej skulle kunna anses vara etiskt försvarbart förklaras dock aldrig klart.³⁵⁴

En minoritet i Smer framför dock viss oro och osäkerhet inför hur ett barn påverkas psykologiskt av surrogatmödrskapet. Två linjer av farhågor utkristalliseras härvid. Dels är det inte helt klarlagt hur barnet påverkas av att skiljas från den biologiska modern. Dels frågar man sig hur barnet kan påverkas av att veta att det fötts av en annan kvinna än den sociala modern.³⁵⁵ Med respekt för att farhågorna framförs av omsorg om barnets bästa, ter de sig dock i en jämförelse med adoptionsinstitutet något märkliga. Även vid en adoption klipps banden mellan mor och barn av, de band som formats under barnets tid i livmodern. Häri finner man såldes ett starkt motargument för att kunna bemöta Smer:s minoritetsinvändning. Vill man fortsätta förbjuda surrogatmödraskap, med hänvisning till att man inte

³⁵² Stoll a.a s. 89-92

³⁵³ Jönsson a.a ”*Det förbjudna mödrskapet*” s. 33, 161-162, 170-171, 180-185 (vidare hänvisning till juristerna Carmel Shalev och Lori Andrews arbeten.) Shalev, Carmel ”*Birth Power. The Case of Surrogacy*” New Haven & London 1989; Andrews, Lori ”*Surrogat motherhood. Politics and privacy*” Bloomington och Indianapolis 1990), 229; Se även Ekman a.a ”*Varat och varan*” s. 142-147 för vidare hänvisning till ytterligare förespråkare (ex. filosoferna Christine T. Sistare, H.M Malm och Stephen Wilkinson); Aylward och Alvelin a.a.

³⁵⁴ Bet. 2005/06:SoU16 s. 30; Prop 1987/88:160 s. 28

³⁵⁵ Smer 2013:1 s. 169, 174

vet vilka effekter det får på ett barn att det tas från den moder som burit det, borde man rimligtvis också vilja förbjuda adoption av barn. Detta är dock sannolikt inte en idé som, åtminstone inom den närmsta framtiden, vinner gehör då adoption som institut är så djupt rotat i vår kultur.³⁵⁶

Motargumentet till motargumentet blir att det vid en adoption *redan finns* ett existerande barn, i vars intresse det ligger att få komma till den förälder som bäst kan ta hand om och älska det, medan det vid surrogatarrangemang handlar om att *skapa ett nytt barn*.³⁵⁷ Sett som en isolerad, nationell företeelse kan detta argument vinna visst bärkraft, men idag lever vi i en gränsöverskridande värld. Vi *vet* att redan idag åker de, som inte med i Sverige till buds givna medel kan skaffa ett barn här, utomlands för att skaffa sig familj, om de har ekonomisk möjlighet därtill. Denna reproduktionsturism kommer inte upphöra, utan snarare öka vid ett fortsatt förbud av surrogatmoderskap i Sverige. I sig går detta dåligt ihop med det etiskt sett tveksamt försvarbara i att låta andra länder tillhandahålla lösningen för svenska barnlösa pars önskan om familj. Med detta i minnet, blir argumentet närmast naivt i sin ståndaktighet, och leder endast till negativa följdverkningar. Dels kvarstår det rättsliga vakuumet för surrogatbarnen, dels tvingas andra länders regeringar och kvinnor ta hand om effekten av vår lagstiftares bristande vilja att ta ställning i en infekterad etisk reproduktionsrelaterad fråga. Slutligen uppstår det också en orättvisa grundad i ekonomiska förutsättningar av vilka som kan skaffa sig barn. Det kan förvisso debatteras hur stort samhällets ansvar skall vara i att bekosta surrogatmoderskap, om ens alls, men om metoden tilläts i Sverige, skulle åtminstone en del av de ekonomiska förutsättningarna för barnlösa par att bilda familj utjämnas.

Med detta i bakhuvudet, och sett i relation till de argument som förts fram om vikten av att inte exploatera kvinnor i fattiga länder och om surrogatmoderns känslor inför bortlämnandet av barnet (vilka torde vara lättare att hantera för henne, som redan från början bestämt sig för att lämna bort barnet, än för den kvinna som - kanske mot sin vilja, men som på grund av ekonomiska skäl måste - adopterar bort sitt barn)³⁵⁸ blir motståndarnas argument närmast att likna vid en värdekonservativ relik. Desperat försöker man hålla fast vid en världsbild i avsomnande. I mina ögon kan surrogatmoderskap närmast liknas vid en flodvåg – man kan bromsa dess framfart, men förr eller senare bryter den igenom skyddsvallarna. Sett ur det perspektivet torde även motståndarna till surrogatmödrskapet inta hållningen att det är att föredra att det finns ett rättsligt regelverk på plats. Hellre det än att, som idag, försöka åstadkomma en lösning med legala verktyg som är så bristfälliga att de närmast får liknas vid rättslig silvertejp och plastic padding.

³⁵⁶ Svensson och Sverne Arvill a.a s. 19-21

³⁵⁷ Jönsson a.a "Det förbjudna mödrskapet" s. 113-117

³⁵⁸ Jönsson a.a "Det förbjudna mödrskapet" s. 114

Innan jag går vidare, vill jag avslutningsvis peka på ytterligare en, ur de idag existerande surrogatbarnens synvinkel, besvärande effekt av att metoden med surrogatmödrar inte är tillåtet i Sverige. Det rättsligt oreglerade läget riskerar nämligen att orsaka en ojämlikhet sett ur barnets perspektiv.

Varje år åker uppskattningsvis cirka 800 ensamstående kvinnor utomlands, bland annat till Danmark, för att försöka skaffa barn genom assisterad befruktning.³⁵⁹ Bland dessa insemineras sannolikt de flesta endast med donerade spermier. Även den typ av reproduktionsturism som innebär att en ensamstående kvinna, eller ett barnlöst par, åker utomlands och låter kvinnan befruktas genom embryodonation förekommer dock. Även om man därmed *vet* att det fötts barn i Sverige vilka tillkommit efter embryodonation, är det inte utrett hur vanligt förekommande det är. Denna okunskap utgör också något av pudelns kärna i problemet.³⁶⁰

I Sverige gäller som bekant principen *mater semper certa est*.³⁶¹ Vidare föreligger ett krav på genetisk koppling mellan barnet och minst en av föräldrarna.³⁶² En kvinna som genomgått IVF med embryodonation utomlands, och sedermera föder barnet i Sverige kommer således betraktas som barnets mor, oavsett om det föreligger en genetisk koppling eller ej mellan henne och barnet. Detta gäller även vid den tillåtna metoden med äggdonation, varför en bristande genetisk koppling mellan barnet och modern inte behöver ifrågasättas av vårdpersonalen om den uppdragas.³⁶³ Faderskapspresumtionen i Sverige gör att om paret är gifta vid tidpunkten för barnets födelse, kommer kvinnans make att presumeras vara barnets far.³⁶⁴ I och med presumtionen görs ingen ytterligare utredning för att säkerställa det genetiska bandet till fadern. Om paret inte uppger att en embryodonation skett, kommer således tilltaget inte uppdragas - såvida inte barnet blir sjukt. Föräldrarna erhåller således rättsligt föräldraskap, grundat i de två föräldraskapspresumtionerna, trots att ingen genetisk koppling föreligger mellan dem och barnet.

När det gäller surrogatmödraskap, kan det mycket väl föreligga en fullständig genetisk koppling mellan barnet och de sociala föräldrarna, det vill säga det beställande paret. Trots detta kommer kvinnan i paret inte att erkännas som barnets moder, just på grund av moderskapspresumtionen. Istället tillerkänns av svensk lagstiftning *den födande kvinnan* det rättsliga moderskapet. Om surrogatmoderns hemland godkänner arrangemanget, erkänns dock *den beställande kvinnan* som barnets moder av *det landet*.³⁶⁵

³⁵⁹ SOU 2014:29 s. 166-173.

³⁶⁰ Krainer, Patrick "Ingen rättighet att bli förälder" Västerbottens-Kuriren, 14 maj 2012. I exempelvis Ukraina är surrogatmödraskap endast tillåtet om det saknas genetiskt samband mellan surrogatmodern och barnet. Därigenom omfattar den typen av reproduktionsturism som egentligen rör surrogatmödraskap, även indirekt även embryodonation. (Angiven författare saknas) "Får inte åka hem" Aftonbladet 30 mars 2009. <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article11732872.ab>

³⁶¹ Saldéen a.a "Faderskap- moderskap-föräldraskap" s. 232

³⁶² SOU 2014:29 s. 46

³⁶³ FB 1:7

³⁶⁴ FB kap.1 §1; Saldéen a.a "Faderskap- moderskap-föräldraskap" s. 211

³⁶⁵ Stoll a.a s. 158

Barnet hamnar således mellan de rättsliga stolarna, och försätts i en situation där ingen egentlig rättslig moder finns.

I båda fallen kringgår paren den svenska lagstiftningen, men endast det ena paret drabbas av rättssystemets konsekvenser. Om detta kan man naturligtvis ha synpunkter, och hävda att det ena parets nyttjande av lagens kryphål inte ursäktar det andra parets handlande. Det synes dock med hänsyn tagen dels till det enskilda barnet, dels mot principen om barnets bästa, djupt orättvist att barnet som fötts genom surrogatarrangemanget skall ges en sämre rättslig säkerhet än barnet som fötts efter en embryodonation. Beaktar man att, i fallet med surrogatbarnet, lagens krav om genetisk koppling mellan barnet och minst en förälder dessutom mycket väl kan vara uppfyllt, synes de olika utfallen vara än mer besvärande. Att den svenska lagstiftningen inte hängt med i utvecklingen kan inte ursäktas.

6.4 Bygga Lego med livets beståndsdelar – etiska gränsdragningsproblem.

6.4.1 Livmoderstransplantation

Allteftersom tekniken inom biomedicin, transplantation, fertilitet andra medicinska discipliner går framåt, kommer nya metoder utvecklas för att med vetenskapens hjälp avhjälpa ofrivillig barnlöshet. I takt med att dessa nya metoder presenteras kommer vi i följd därav också ställas inför såväl nya etiska problem och gränsdragningar, som gamla överväganden, vilka måste omtolkas i ljuset av den nya bakgrund de ställs mot.

Livmoderstransplantation, den nya medlemmen i reproduktionsfamiljen, är i sig en korsbefruktnings mellan organ donation och assisterad befruktning, vilket skapar ett helt nytt underlag för diskussion. Som vi tidigare i uppsatsen sett, har ett av de tyngst vägande etiska skälen som förts fram av motståndarna till surrogatmoderskap, varit att kvinnor inte är en handelsvara. Kvinnokroppen skall inte utnyttjas såsom ett medel för andra att skaffa barn, då motståndarna inte anser detta vara förenligt med människovärdesprincipen – inte ens i de fall där det rör sig om ett ideellt surrogatarrangemang. Man kan, mot bakgrund av de skäl surrogatmoderskapets motståndarna anfört, näppeligen dra annan slutsats än att de kommer anföra samma argument mot ett tillåtande av livmoderstransplantation. Här rör det sig visserligen ”endast” om ett organ, men likväl är det endast kvinnor som kan donera den aktuella komponenten - åtminstone tills dess tekniken kommit så långt att vi på konstgjord väg kan odla fram en livmoder. Att tillåta transplantationer av livmoder skulle då i sig reducera kvinnan till endast en handelsvara, där livmoder är en produkt.

Då det gäller surrogatmoderskapet i sin befintliga form, är jag, som nämnts, personligen positivt inställd till att arrangemanget tillåts i Sverige, både i ideell och kommersiell form. En legalisering av båda formerna förutsätter

dock att processen omgärdas av stränga, och eventuellt också straffrättsligt sanktionerade regler, med ett väl utbyggt kontrollsystem för att säkerställa att reglerna efterlevs. När det gäller livmoderstransplantationer är jag dock mer skeptisk - om än ej en övertygad motståndare. Skepsisen grundar sig främst i en oro för att man här på allvar skapar en marknad för handel med organ. Sannolikt kommer detta inte bli ett problem i Sverige, eller andra industriländer i västvärlden, där akut fattigdom inte är ett samhällsproblem i samma omfattning som i tredje världen. Likväl som man vet att det förekommer handel med organ från världens fattigaste länder, är det dock på intet sätt ett osannolikt scenario att en utvecklad teknik för livmoderstransplantationer kan leda till en handel med dessa delar av kvinnokroppen.³⁶⁶ Man kan leva utan en livmoder – tiotusentals kvinnor gör det redan till följd av medfödda fel, cancerbehandlingar eller operation på grund av andra sjukdomar. Man är inte beroende av livmodern för sin överlevnad på samma sätt som man är av en njure, av levern, av en lunga eller liknande. Detta faktum skulle lätt kunna leda till att fattiga kvinnors desperation utnyttjas av skrupulösa organhandlare. Eftersom livmodern är ett kvinnligt organ, skulle kvinnor också bli det enda könet som kan utnyttjas för, pressas till, eller i värsta fall tvingas till, en dylik handel. Transplantationerna riskerar då dessutom att bli ytterligare ett medel i ett patriarkalt förtryck av kvinnor.

Samma argument som används för surrogatmoderskap kan naturligtvis också användas *för* livmoderstransplantationer: en kvinna skall ha rätt att göra vad hon vill med sin kropp, var och en har ett fritt val och så vidare. Jag vidmakthåller dock ändå att det är en fundamental skillnad mellan att upplåta sin livmoder under en begränsad tidsperiod, och därefter få *behålla* sin kroppsdel, än att oåterkalleligen *avlägsna* livmodern till fördel för någon annan. Ett mer hållbart argument – om än ej i mina ögon tillräckligt - skulle då vara att livmoderstransplantationer kan komma att ersätta en del av efterfrågan på surrogatmödrar, och därmed bidra till ett nollsummespel ur möjlig exploateringssynpunkt. Kvinnor som har egna fungerande ägg, men saknar livmoder, kan genom en livmoderstransplantation få egna genetiska barn, och ”behöver” då inte vända sig till en surrogatmamma av den anledningen.

Ytterligare en dimension i den etiska debatt som oundvikligen kommer följa på just möjliggörandet av livmoderstransplantationer, är annan ny forskning på området. Forskare har nämligen nyligen kommit lösningen på gåtan om vad som styr kvinnors biologiska klocka på spåren. Dessa forskare tror att de, inom en så kort period som fem till tio år, kommer kunna förlänga kvinnors fertila ålder, även om man redan passerat sin mest fruktbara period i livet. Så länge kvinnan har äggceller kvar, menar forskarna att man i framtiden kommer kunna förlänga fertilitetsåldern, oaktat om kvinnan till och med kommit i klimakteriet.³⁶⁷ Detta leder också till att kvinnor dels kommer kunna ha längre tid på sig att skaffa barn – men också längre tid att *ångra sig* angående att *inte* skaffa barn. Det gör att man måste ställa sig

³⁶⁶ Socialstyrelsen, *Illegal organhandel*.

³⁶⁷ Göteborgs universitets webb-tv. Informationsprogram.

<https://www.youtube.com/watch?list=PLF9EB8295A10334D9&t=33&v=eob3wb5XMC8>

frågan om när det åldersmässigt skall vara acceptabelt att ge upp sin möjlighet att skaffa barn, till förmån för någon annan. Redan idag kan man naturligtvis frivilligt avbryta sin möjlighet till framtida barnalstring genom en hysterektomi. Att ge upp en del av sin kropp till någon annan, någon som inte behöver delen för sin överlevnad, utan endast vill ha den på grund av ett begär efter att få bära ett barn, är dock något annat. Risken är att donatorn känner sig pressad att ”ställa upp” – på grund av socialt tryck från närstående, ålder osv - men sedermera ångrar sig då hon kanske egentligen skulle velat skaffa fler egna barn. Smer uppmärksammade kort denna risk i sin rapport 2013, och konstaterade att den dock skulle kunna undvikas om man använder livmödrar från avlidna donatorer.³⁶⁸

6.4.2 Nya former av assisterad befruktning - framtidens reproduktionsteknik.

Som framgått av uppsatsen dras ämnet assisterad befruktning med en infekterad etisk debatt. En av kärnpunkterna rör det faktum att människan genom genteknikens utveckling tagit makten över livets uppkomst. Vi kan idag – än så länge bara till en viss gräns, men denna gräns flyttas dagligen framåt – *manipulera livets uppkomst*. Utvecklingen har sen 1970-talet tagit sjumilakliv framåt, och tekniker vi idag tar för givna, sågs för bara några decennier sedan som ren science fiction.³⁶⁹ På liknande sätt ser vi idag genombrott inom biomedicinen som forskarna tidigare bara kunde drömma om. De metoder som nu är under utveckling, kan komma att rita om hela den kulturella samhällsbild så som vi idag känner den. Manliga genetiska graviditeter är inom räckhåll, liksom reproduktiv kloning och invasiv genterapi, vilken kan ändra arvsmassan. Omprogrammering av kroppsceller, vilket i längden skulle eliminera behovet av könsceller för fortplantning är fortfarande långt borta, liksom *ektogenes*.³⁷⁰ Men forskningen närmar sig. Enstaka lyckade djurförsök har genomförts inom de flesta områden, och försök på mänskliga pre-embryon har gjorts med bland annat *ektogenes* och överföring av kärninnehållet från ett ägg till ett annat. Tekniken för fosterdiagnostik används redan för att välja bort embryon med oönskade sjukdomsanlag för att därigenom förhindra att vissa ärftliga sjukdomar förs vidare. Metoden används också, som behandlades under avsnitt 4.4.4, för att för att skapa *saviour siblings* - barn som utvecklas från embryon som valts ut för sina genetiska anlag för att hjälpa till att rädda ett redan existerande syskon.³⁷¹

Jag kommer i förevarande avsnitt mycket kort gå igenom några av de nya områden inom reproduktionsteknologin som man idag forskar på. Samtliga områden aktualiserar svåra, och intressanta, etiska överväganden. Jag kommer dock inte närmare gå in på dessa frågor. Anledningen därtill är dels

³⁶⁸ Smer 2013:1, s.179

³⁶⁹ Tännsjö a.a ”Göra barn...” s. 102-103

³⁷⁰ Med *ektogenes* avses artificiella livmödrar.

³⁷¹ Prop. 2005/06: 64 s. 94-99; Smer 2013:1 s. 237-245

att tekniken till stor del faktiskt ligger i framtiden och än så länge till viss del endast är teoretisk. Därmed blir de etiska aspekterna i dagsläget endast hypotetiska. I mångt och mycket är det dock också samma *typ* av betänkligheter som redan avhandlats i uppsatsen som aktualiseras, och det synes onödigt att upprepa dem. De nya teknikerna ställer visserligen flera av de etiska frågeställningarna på sin spets, men till stor del rör de fortfarande frågan om teknifiering av livprocessen och urholkning, eller kränkning, av människovärdet. Då framförallt ektogenes dock kan komma att inverka menligt på hur vi ser på abort, kommer just denna aspekt beröras i avsnittet, om än översiktligt.

Av de nya reproduktionsmetoder som nämnts ovan, är kanske *manlig graviditet* den som flest reagerar på. Metoden är tekniskt sett inte den mest avancerade, men idén om en gravid man bryter mot de etablerade normerna om moderskap och den födande kvinnan. Att manlig graviditet utmanar rådande könsroller har setts med oro av lagstiftaren, och ledde bland annat till införandet av - det nu upphävda - kravet på tvångssterilisering av transpersoner som genomgick könskorrigering.³⁷² Redan idag har dock flera män genomgått graviditeter, om än ingen av dem hemmahörande i Sverige. I samtliga fall rör det sig om kvinnor som genomgått ett partiellt könsbyte till män, men som behållit sina kvinnliga reproduktionsorgan.³⁷³ Genetiskt sett är dessa personer fortfarande kvinnor, och de har kvar sina egna livmodrar och förlossningskanaler. I och med livmodertransplantationernas utveckling, kommer dock med all sannolikhet tekniken i framtiden medge att även *genetiska män* kan bära ett barn. Då dessa män, även efter transplantationen av livmodern, troligtvis kommer sakna möjlighet att föda fram barnet vaginalt, kommer förlossningen ske genom kejsarsnitt.³⁷⁴

Kloning, och de fruktansvärda effekter som det kan leda till, är något vi matats med genom populärkulturens försorg alltsedan 1930-talet.³⁷⁵ I verkligheten är dock inte kloning ett fullt lika överhängande hot mot mänsklighetens heterogenitet. Kloning kan förekomma både naturligt och på konstgjord väg. Naturlig kloning ser vi i flerbörder som emanerar från ett enda ägg – enäggstvillingar, och det mer sällsynta fenomenet enäggstrillingar. Ett ägg har då inom de två första veckorna från befruktningen spontant delat sig i två, eller fler delar. Varje del är en exakt kopia av de andra, och kan utvecklas till fullgångna, genetiskt identiska individer.³⁷⁶

³⁷² Smer 2013:1 s. 244, med vidare hänvisning till SOU 2007:16 *Ändrad könstillhörighet – förslag till ny lag* och Bremer, S "Kroppslinjer. Kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering." Göteborg, 2011.

³⁷³ Författarangivelse saknas "Manlig graviditet utmanar" SvD, 27 juli 2011; Bjurman, Per "Pappa väntar barn" Aftonbladet, 27 januari 2010; Högström, Erik "Blev första mannen i Europa att föda barn" Expressen 10 september 2013.

³⁷⁴ Smer 2013:1 s. 243

³⁷⁵ Se exempelvis Huxley, Aldous "Du sköna nya värld", 1932, filmen "The Island" (2005) Regi: Michael Bay eller *Star Wars*-filmerna i regi av George Lucas.

³⁷⁶ Nationalencyklopedin. Sökord "Tvillingar".

Inom forskningsvärlden sker kloning främst på två olika sätt. Den första metoden sker genom klyvning, eller avskiljande av celler från ett befruktat ägg innan dag 14. Denna typ av kloning är egentligen bara ett sätt att på konstgjord väg åstadkomma en enäggstvilling.³⁷⁷ Tekniken används bland annat vid *PDG*, men de avskilda cellerna får inte återföras till kvinnans livmoder, och tillåts inte heller växa vidare efter dag 14.³⁷⁸

Den andra typen av kloning är mer kontroversiell. Det är också den som normalt sett brukar avses då begreppet *kloning* används. Vid denna metod skapas en *exakt genetisk kopia* av en redan existerande person. Metoden därför sker genom att ett obefruktat ägg töms på sitt innehåll, vilket därefter ersätts med kärninnehållet från en vanlig kroppscell, exempelvis en hud- eller hårcell. Genom överföringen av nytt kärninnehåll lurats kroppen att tro att ägget är befruktat, och en ny individ kan växa fram till fullgånget stadium. Tekniken är dock ännu inte förfinad nog för att kunna användas storskaligt, även om enstaka lyckade djurförsök, såsom det berömda fåret *Dolly* och musen *Kaguya*, genomförts. Många av försöksdjuren föds med svåra missbildningar, och dör strax efter födseln. Forskarna är oklara över anledningen därför, men en möjlig orsak kan vara att vissa gener under en människas utveckling helt enkelt oåterkalleligen stängs av, och därefter inte kan aktiveras igen.³⁷⁹

Fördelar med kloning ses främst inom bland annat vetenskapen rörande djur. Arter som hotas av utrotning skulle genom kloning kunna räddas åt eftervärlden. Inom djuraveln skulle särskilt eftertraktade egenskaper inte bara kunna föras vidare, utan direkt överföras till en ny uppsättning individer, snarare än en ny generation.³⁸⁰ Även inom den mänskliga reproduktionsverksamheten kan dock användningsområden teoretiskt sett skönjas. Det rör sig då främst om användningen av den mindre kontroversiella metoden med klyvning av embryon. Idag genomgår kvinnor påfrestande, och ibland riskfyllda, hormonbehandlingar för att stimulera äggproduktionen så att fler ägg kan plockas vid samma tillfälle. Därigenom ökar chanserna att något ägg befruktas vid IVF, och man kan också frysa ned övertaliga ägg för senare användning. Genom *klyvning* av ett embryo skulle dock behovet av att plocka ut fler ägg reduceras – och därmed också behovet av hormonstimulering. Samma enda ägg skulle i teorin kunna delas till flera kloner, vilka vid behov kunde återföras till livmodern. Varje barn skulle då bli en enäggstvilling av de andra, men eventuellt födas vid olika tidpunkter.³⁸¹

Kloning förväxlas ibland med *omprogrammering* av vanliga kroppsceller till könsceller. I detta fall sker ingen överföring av kärnmaterial, utan den ursprungliga cellens innehåll förblir intakt. Cellen omprogrammeras först till en stamcell, och förmås därefter att själv efterlikna en spermie eller ett

³⁷⁷ Tvillingsajten.se (angiven författare saknas) ”Typer av tvillingar”

<http://tvillingsajten.se/fakta/typer-av-tvillingar>.

³⁷⁸ Prop. 2005/06:64 s. 94-99, 127-128

³⁷⁹ Smer 2013:1 s. 204-214, Nilsson a.a s. 127

³⁸⁰ Smer 2013:1 s. 240

³⁸¹ Tännsjö a.a ”Göra barn...” s. 104, 143

ägg. Utvecklas tekniken till fullo skulle den innebära att män och kvinnor inte längre behöver varandra för att skaffa barn. Genom att omprogrammera exempelvis en av sina egna äggceller till en spermie, skulle en kvinna kunna befrukta sig själv.³⁸² Hade metoden redan varit tillgänglig, skulle den således undanröjt det problem lesbiska och ensamstående kvinnor idag ställs inför på grund av kombinationen av förbudet mot embryodonation och kravet på genetisk koppling till minst en av föräldrarna. Genom omprogrammering av sina egna celler, skulle behovet av en ägg- eller spermiedonator helt elimineras.

Omprogrammering av celler ligger nära genterapins område, vilket har flera användningsområden. Bland annat kan man genom att föra in friska celler hos en människa med en genetisk sjukdom kompensera för de effekter en defekt gen orsakar. Genterapi kan också användas för att ändra arvsmassan hos en människa, och därigenom styra vilka anlag som skall föras vidare till nästa generation. Härifrån, och från användningen av den närbesläktade preimplantatoriska genetiska diagnostiken, kommer farhågorna om *designade barn*. I teorin finns inget som hindrar att genetiskt ”perfekta” barn kan skapas, och såväl nationella lagstiftare som mellanstatliga organ menar att forskning på genterapins område är acceptabel i viss utsträckning. När man närmar sig anlagsselektering tangeras dock gränsen för vad som är etiskt acceptabelt.³⁸³ På senare tid har vissa spektakulära, men moraliskt tveksamma, försök till manipulation av arvsmassan hos hönsfoster gjorts i USA. Genom att blockera specifika proteiner, har forskare förmått ändra på anlagen som utvecklar fåglarnas näbb. Dessa proteiner är en del av vad som skiljer dagens fåglar från de små rovdinosaurier de utvecklats från under årmiljonerna. Experimentet resulterade i att kycklingarna inte kläcktes med en näbb, utan med reptilliknande nospartier.³⁸⁴ Vad liknande experiment med människans arvs massa kan leda till tål att reflekteras över.

Ektogenes, slutligen, innebär att ett foster växer i en artificiell livmoder utanför den mänskliga kroppen. Lyckade försök har i Australien gjorts med hajfoster, och i Japan har forskare under tre veckor ”odlat” getfoster i en slags livmoderstank. Försök på mänskliga embryon har enligt uppgift gjorts, men inga studier har ännu presenterats.³⁸⁵

Liksom manlig graviditet och kloning suddar ut gränsen för vad som tidigare ansetts biologiskt unikt för kvinnan, och därmed i teorin skulle kunna verka för ett mer jämställt samhälle, gör ektogenes detsamma. De artificiella livmödrarna skulle dock teoretiskt kunna ta steget längre, och ur ett rent reproduktionstekniskt hänseende helt låta de biologiska skillnaderna mellan könen förlora sin betydelse.³⁸⁶ Genom den artificiella livmodern föds

³⁸² Lagerblad a.a ”Framtidens jungfruförälder...”; Smer 2013:1 s. 239-240

³⁸³ Smer 2013:1 s. 237-239, 241; Prop. 2005/06:64 s. 97,127-131, 133

³⁸⁴ (författarangivelse saknas) TT ”Kyckling på väg bli dinosaurie” DI, 12 maj 2015.

<http://www.di.se/artiklar/2015/5/12/kyckling-pa-vag-bli-dinosaurie/>

³⁸⁵ Smer 2013:1 s. 241-243; Lagerblad a.a ”Framtidens jungfruförälder...”;

”Livmoderstransplantationer snart möjliga” Dagens vetenskap. Blogg om vetenskap och teknik. Publicerat 5 oktober 2010. <https://dagensvetenskap.wordpress.com/page/3/>

³⁸⁶ Lagerblad a.a ”Framtidens jungfruförälder...”

barnet inte längre av *någon* utan av *något*. Kvinnan skulle "*befrias*" från tvånget att vara gravid, och skulle inte längre utsättas för vare sig det obehag eller de risker en graviditet innebär. Fostret å sin sida skulle kunna övervakas och kontrollerat på ett helt nytt, och förbättrat, sätt.³⁸⁷

Även om användningen av en artificiell livmoder naturligtvis kan tänkas användas för att låta ett barn växa i den under hela graviditeten, är det dock inte det mest sannolika användningsområdet. Att *bära* ett barn är *i sig* en drift hos många kvinnor.³⁸⁸ Det faktum att möjligheten att inte *behöva* göra det ställs till förfogande, innebär inte att *viljan* att faktiskt vara gravid försvinner. Därtill kommer den tidigare i uppsatsen berörda problematiken med kunskapsluckor om betydelsen av den kroppsliga kontakten mellan moder och barn under graviditeten. Där jag tidigare i någon mån avfärdat denna problematik rörande surrogatbarn, är den mer graverande vid ektogenes. Vid surrogatmoderskap *får* trots allt barnet kontakt med den biologiska modern under graviditeten, även om barnet därefter överlämnas till en annan kvinna. Vid ektogenes ges barnet aldrig möjlighet att skapa detta band till *någon*.³⁸⁹

Det mer sannolika användningsområdet för ektogenes ligger, snarare än att erbjuda en fullskalig utomkroppslig graviditet, i utvecklingen av neonatalvården, det vill säga omhändertagandet av prematurt födda barn. Här uppstår dock svåra etiska gränsdragningsproblem, då det är i detta läge som abortfrågan korsar genteknikfrågan. Idag kan en kvinna välja att avbryta en graviditet utan någon angiven anledning fram till vecka 18. Finns synnerliga skäl, kan graviditeten efter tillstånd av Socialstyrelsen avbrytas fram till vecka 22.³⁹⁰ Samtidigt kan ett foster idag räddas till livet från vecka 23.³⁹¹ Vad händer när tekniken för neonatalvård, vilken i mycket liknar hur fostret får hjälp att överleva i en livmoder, möter abortgränsen? Och vad händer om fostret under hela graviditeten kan framleva i en artificiell livmoder? Är det rimligt att ett foster som väl påbörjat sin livsbana i en kvinnas livmoder skall kunna aborteras om det *kan* räddas genom att, istället för att aborteras, placeras i en artificiell livmoder, och därefter adopteras bort? Kommer i så fall kvinnans fria aborträtt att hotas? Vart skall gränsen dras för när ett foster anses ha uppnått fullständigt människovärde? Kanske kommer det som leder till den ultimata reproduktiva friheten också smula sönder kvinnans rätt till självbestämmande över sin kropp när det gäller rätten att *avstå från reproduktion* genom avbrytande av en graviditet. Kanske kommer utvecklingen i slutänden leda oss tillbaka dit där kampen om den reproduktiva friheten en gång började – till en framtid där aborter än en gång blir olagliga. Att i teorin befria kvinnan från "*reproduktionens och biologins tyranni*"³⁹² kanske i så fall leder till att kvinnor i praktiken

³⁸⁷ Smer 2013:1 s. 242; Tännsjö a.a. "*Göra barn...*" s. 119

³⁸⁸ Tännsjö a.a. "*Transpanterad livmoder...*"

³⁸⁹ Smer 2013:1 s. 243

³⁹⁰ Socialstyrelsen "*Aborter 2010*" s. 12, Sveriges officiella statistik. Publiceringsår 2011.

Artikel nr. 2011-6-1

³⁹¹ Tryggabarn, TryggHansa.se. Granskad av Stintzing, Gudmund "*För tidigt född – prematur*". Uppdaterad november 2014.

<http://www.tryggabarn.nu/gravid/forlossningen/for-tidigt-fodd-prematur>

³⁹² Tännsjö a.a. "*Göra barn...*" s. 151.

förlorar den frihet vi vann på 70-talet. I så fall har den feministiska falang som ställer sig avvaktande till reproduktionsteknologin rätt trots allt. Visserligen tar dessa feministers argumentation en annan väg dit än den ovan anförda, men de hamnar ändå till sist vid samma slutpunkt - utvecklingen av metoderna för assisterad befruktning gynnar i en sådan framtid inte kvinnans frigörelse, utan kedjar i än högre grad fast henne i gamla könsroller.

Ovanstående resonemang bygger dock på en mycket tillspetsad sluttande-planet-argumentation, och som påvisats tidigare i uppsatsen skall man vara försiktig med att förlita sig på den typen av slutledning – även när de anføres av uppsatsförfattaren själv.

Som avsnittet visat, är den nya tekniken på frammarsch. Metoderna, och de möjligheter och faror som följer av dem såväl fascinerar som skrämmer, och gör att bilden av hur mänskligheten ser ut, och vart vi är på väg, måste revideras. I den offentliga debatt som följer i den biomedicinska utvecklingens spår, missas dock ofta – kanske på grund av okunskap, kanske på grund av avsaknaden av sensationsvärde – något minst lika viktigt: Långt ifrån alla nya tekniker som utvecklats, eller är under utveckling, bygger på så tekniskt avancerade metoder som de ovan anförda, där man leker med livets byggstenar. Ovalutionsstimulering genom läkemedel är exempel på en ”enklare” form av assisterad befruktning. Genom hormonbehandling stimuleras äggproduktion och ägglossning, och metoden ger goda resultat för många. Spolning av äggledare, eller behandling med progesteron för att hjälpa ägget att fästa i livmodern är andra mindre ingripande behandlingar.³⁹³ Liksom i så många andra fall, är det på den assisterade befruktningens område dock inte de mer modesta forskningsresultaten och framstegen som får mest uppmärksamhet i press och offentlig debatt – även om det i själva verket är just de metoderna som utgör de *verkliga* medicinska genombrotten för den stora massan av ofrivilligt barnlösa.

6.5 Assisterad befruktning och normativ acceptansglidning

Jag lämnar nu de känsliga etiska aspekterna som surrogatmödraskapet implicerar, och övergår till att visa på hur uppfattningen om vad som är etiskt godtagbart faktiskt *ändras* över tiden.

Teknikerna för assisterad befruktning går som framställningen ovan konstaterat, ständigt framåt. Den betraktas med såväl iver och optimism, som med misstänksamhet av allmänhet, politiker, religiösa grupper och

³⁹³ Vårdguiden 1177. Nieminen, Katri ”Behandlingar vid ofrivillig barnlöshet” 23 februari 2015. <http://www.1177.se/Skane/Fakta-och-rad/Behandlingar/Behandlingar-vid-ofrivillig-barnloshet/>; SBU kommentar. Kontaktperson Pernilla Östlund ”Progesteronbehandling för att förhindra för tidig förlossning” 25 februari 2014.

intresseorganisationer. Farhågor om en reproduktionsmässig dystopi, där människan frikopplats från barnalstringen, och designade barn med perfekta genetiska anlag handplockats redan på embryostadiet, har alltid förts fram parallellt med att utveckling stormat framåt, påeldade av mörka framtidsskildringar i populärkulturen.³⁹⁴ I takt med att en efter en av dessa närmast science fiction-liknande metoder faktiskt blir verklighet, eller närmar sig ett förverkligande, sker emellertid också generellt sett en värdemässig normförskjutning i samhället. Denna normförskjutning innebär att det som tidigare betraktats som *onaturligt* undan för undan accepteras såsom normalt.³⁹⁵ För att illustrera hur denna värdemässiga acceptansglidning kan se ut hos lagstiftaren, skall jag använda mig av exemplet med äggdonation.

Som skäl för förbud mot äggdonation anfördes i prop. 1987/88:160 bland annat följande:

*”Utredningen framhåller att metoden att flytta ägg från en kvinna till en annan i så hög grad har karaktär av teknisk konstruktion för att lösa barnlöshetsproblemet att den är ägnad att skada människosynen. Utredningen anser därför att denna form av befruktning inte är etisk godtagbar”.*³⁹⁶

Utredningen hävdade vidare, att även om det i princip inte förelåg någon skillnad mellan äggdonation och givarinsemination med donerade spermier, stred äggdonation mot den mänskliga livsprocessen. Man hänvisade också till den norska propositionen, Ot.prp.nr 25, 1986-87, vilken menade att metoden med äggdonation bröt den naturliga gemenskap som finns mellan kvinnan och barnet. Befruktning, graviditet och förlossning kunde inte betraktas som från varandra isolerade företeelser, utan skulle enligt det norska förarbetet ses som en helhet. I lagen (1988:711) om befruktning utanför kroppen förbjöds således äggdonation, på grundval av att det ansågs alltför *onaturligt* att en kvinna bär ett barn till vilket hon saknar genetiska band.³⁹⁷

Fjorton år senare, i förarbetena till ändringen av lagen om befruktning utanför kroppen (2002:252), anför dock i fråga om äggdonation ingenting om att det skulle vara emot naturens ordning. Man framhåller istället att, eftersom spermien vid en äggdonation fortfarande måste komma från mannen i förhållandet, så bevaras ett tillräckligt genetiskt band mellan barnet och föräldrarna. De tidigare argumenten om vad som kan anses vara försvarbart med hänsyn till den naturliga livsprocessen, har istället ersatts av ett rättvise- och jämställdhetsresonemang, där man anser det vara etiskt godtagbart att samhället medverkar till en befruktning med hjälp av

³⁹⁴ Jonsson Malm a.a. s.131-133 ; Tännsjö, ”Göra barn...”, s.24. För exempel på populärkultur – se exempelvis filmerna ”Blade Runner”, ”Matrix”, ”Cloud Atlas” och ”The Island”, samt böckerna ”Tjänarinnans berättelse” av Margaret Atwood, 1987, och ”Du sköna nya värld” av Aldous Huxley, 1932.

³⁹⁵ Smer 2013:1 a.a, s. 34 f.

³⁹⁶ Prop. 1987/88:160 om befruktning utanför kroppen, s. 10

³⁹⁷ Prop. 1987/88:160 s.10-12

donerade ägg. De betänkligheter som framförs tar istället avstamp i att barnets behov av, och rätt till kännedom om, sitt genetiska ursprung måste säkerställas.³⁹⁸

Här har alltså en tydlig förskjutning av etiska värden skett, under en relativt kort tidsperiod. Tittar man på hur inställningen till embryodonation förändrats, kan man se en ytterligare utvidgning av acceptans av befruktningsmetoder:

I prop. 1987/88:160 nämns *adoption in vitro*, det vill säga embryodonation, som hastigast i bakgrundsmotiveringen till propositionen. Metoden berörs därefter inte i den fortsatta utredningen – då man redan motsatte sig äggdonation, var embryodonation sannolikt inte ens ett alternativ värt att utreda. Propositionen hänvisar i de av utredningen berörda frågorna till det relativt nyinrättade Medicinsk-etiska rådet, men inte heller rådet berör vid denna tidpunkt embryodonation i sina yttranden.³⁹⁹ I prop. 2001/02:89 togs frågan om IVF med både donerade ägg och spermier visserligen upp, men ett fortsatt förbud av metoden tillstyrktes av utredningen, och man hänvisade åter till Smer:s yttrande. Man menade fortfarande att en metod som tillät avsaknaden av allt genetiskt samband mellan barnet och föräldrarna riskerade att leda till en teknifierad människosyn. Utredningen utvecklade dock sin motivering, och det framkom då att oron för den teknifierade människosynen grundades i att embryot vid en sådan metod riskerade att objektifieras, och sedermera kunde komma att ses som en handelsvara. Det var alltså inte längre avsaknaden av genetiskt samband *i sig* som låg till grund för ståndpunkten i frågan, utan snarare oron för vad en sådan avsaknad kunde leda till, sett ur ett barn- och människovärdeshänseende.

År 2013 släpper Smer sin rapport *Assisterad befruktning – etiska aspekter*, och i denna blir det tydligt att det skett en drastisk ändring i rådets ståndpunkt vad gäller såväl embryodonation som surrogatmoderskap. Smer tillstyrker i rapporten att befruktning med hjälp av donerade befruktade ägg skall tillåtas, och hänvisar till ett flertal skäl, varav det främsta utgår från ett barnperspektiv - inget tyder på att barnets intressen inte väl kan tillvaratas även vid denna form av assisterad befruktning. Som motiv till rådets ändrade inställning i frågan antyds en förändring av värderingar i ett samhällsperspektiv, och man pekar också på de ekonomiska och tidsmässiga vinster som kan göras om metoden tillåts.⁴⁰⁰

Liknande acceptansförskjutning gällande vad som är etiskt godtagbart kan hos lagstiftaren iakttas beträffande flertalet av de idag medicinskt tillgängliga metoderna av assisterad befruktning. När utredningen om surrogatmödraskap redovisas i december, återstår att se om också surrogatmödraskapet hängt med i acceptansglidningen.

³⁹⁸ Prop. 2001/02:89 s. 35-49

³⁹⁹ Idag det som kallas Statens medicinsk-etiska Råd, Smer.

⁴⁰⁰ Smer 2013:1 s. 126-137

6.6 Avslutande ord

Att den mänskliga reproduktionsteknologins utvecklingsboll satts i rullning är tämligen ostridigt. Första sparken fick den redan av 1700-talsläkaren Hunter, som började med mänskliga inseminationer, kanske ännu tidigare. Den senaste tidens ställningstaganden från statens sida, och den intensifierade surrogatmödraskapsdebatten har endast gett den lite extra fart. Moståndarna till den assisterade befruktningens utveckling ser den nya tekniken som ett brant sluttande plan, vid vars slut ett dystopiskt, elitistiskt och kapitalistiskt framtidssamhälle väntar. Anhängarna ser en möjlighet till en god utveckling, med en framtid där barnlängtan stillats, svåra sjukdomar försvunnit genom anlagsslektering, och familjepolitiken jämställts.⁴⁰¹

I vilken mån det ens går att tala i termer av rätt eller fel när det gäller etik, eller om det blott och bart är en fråga om åsikter, beror på vilken livsåskådning man har. Det avgör om man ser de etiska värderingarna och de dilemman som följer av dem som en mänsklig konstruktion, eller som eviga värden, fristående från människan. Det är dock, oavsett vilken ståndpunkt man väljer, inte min sak att avgöra vem som har rätt. Jag är inte den som skall bedöma om vi rör oss på ett sluttande plan, färdas ståendes på en långsamt glidande värdegrund – eller befinner oss i fritt moraliskt fall. Det är vars och ett privilegium att avgöra vilket perspektiv man vill anlägga.

Jag har dock i min framställning redogjort för *ett urval* av de argument lagstiftaren använt sig av vid lagstiftningen. *Några* av de röster som hörts i den politiska, mediala och akademiska debatten har lyfts fram, och *några* av deras argument för och emot surrogatmödraskap har avhandlats. Slutligen har jag redogjort för delar av *min egen* syn på saken, och vilken *min* ståndpunkt är. Detta skall inte misstas för att jag gör anspråk på att sitta inne med sanningen.

Jag är dock av den uppfattningen – när jag nu ändå talar om ämnet med hjälp av metaforiska termer i form av rullande klot och *slippery slopes* - att det nog bara är att inse att vi står inför en snöbollslignande utveckling som inte går att stoppa. Vi kan sannolikt endast bromsa farten på den reproduktionsteknologiska biomedicinens närmast exponentiella utveckling. Man kan då invända att det i så fall kanske inte ens är lönt att fortsätta diskutera vart gränsen skall dras, eller vilka forskningsvallar som bör eller inte bör sprängas? Diskussionen kanske i slutändan endast blir en debatt för debattens egen, och syns, skull? Och kanske är det så, kanske är det bara att luta sig tillbaka, försöka njuta av färden och se vart vi hamnar. Jag tror dock ändå att diskussionen i sig är berikande. Även om utvecklingen inte kan hejdas, bör dess avancemang ändå värkas fram för att nå en förankring både i etiken, juridiken, politiken – och hos allmänheten. Det är så dess

⁴⁰¹ Lagerblad a.a "Framtidens jungfruförälder..."

legitimitet skapas. Om något efterfrågar jag *mer* diskussion – i synnerhet bland våra politiker, där debatten näst intill förts som en dialog mellan enstaka personers upprepade inlämning av snarlydande motioner, år efter år.

För övrigt kan jag ha fel. Jag gör som sagt inte anspråk på att sitta inne med sanningen. Kanske står vi fortfarande högst upp i backen med bollen framför oss, och det är *nu* vi fortfarande kan välja åt vilket håll vi vill låta den rulla. Oavsett i vilket läge vi befinner oss väljer jag dock nu att avsluta såväl min utbildning, som min uppsats med vad som nog ändå kan få lov att sägas vara *en* sanning:

Den som lever får se.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

- Prop. 1984/85:2 *om artificiella inseminationer*
Prop. 1987/88: 160 *om befruktning utanför kroppen*
Prop. 1994/95:142 *Fosterdiagnostik och abort*
Prop. 2001/02:89 *Behandling av ofrivillig barnlöshet*
Prop. 2005/06:64 *Genetisk integritet m.m.*
Prop. 2004/05:137 *Assisterad befruktning och föräldraskap*

Statens offentliga utredningar (SOU)

- SOU 1953:9 *Förslag till lagstiftning om insemination*
SOU 1983:42 *Barn genom insemination*
SOU 1984:63 *Homosexuella och samhället*
SOU 1985:5 *Barn genom befruktning utanför kroppen mm*
SOU 1993:98 *Partnerskap*
SOU 1995:5 *Vårdens svåra val*
SOU 1997:116 *Barnets Bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.*
SOU 2004:20 *Genetik, integritet och etik*
SOU 2007:3 *Föräldraskap vid assisterad befruktning*
SOU 2009:61 *Modernare adoptionsregler*
SOU 2014:29 *Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor*

Departementsserien

- Ds 2000:51 *Behandling av ofrivillig barnlöshet*
Ds 2004:19 *Föräldraskap vid assisterad befruktning för homosexuella*

Betänkanden och direktiv

- Bet. 2005/06:SoU16 *Genetisk integritet m.m*
Bet. 2008/09:SoU13 *Hälso- och sjukvårdsfrågor*
Bet. 2009/10:SoU11 *Hälso- och sjukvårdsfrågor.*
Bet. 2011/12:SoU26 *Assisterad befruktning*
Dir. 2013:70 *Utökade möjligheter till behandling av ofrivillig barnlöshet*

Motioner

- Motion 2001/02:So449 *Äggdonation och surrogatmoderskap*
Motion 2004/05:So439 *Surrogatmoderskap*
Motion 2007/08:So340 *Insemination för ensamstående*

Motion 2008/09:So222 *Utredning om värdmödraskap*
Motion 2008/09:So322 *Surrogatmödrar*
Motion 2009/10:So293 *Embryodonation*
Motion 2009/10:So474 *Värdmödraskap*
Motion 2010/11:So323 *Värdmödraskap*
Motion 2010/11:So324 *Insemination och äggdonation för ensamstående*
Motion 2010/11:So396 *Barnlösas möjligheter att bilda familj*
Motion 2011/12:So242 *Ensamståendes rätt till insemination*
Motion 2011/12:So462 *Assisterad befruktning för alla kvinnor*
Motion 2011/12:So490 *Värdmoderskap*
Motion 2011/12:So575 *Relationsneutral lagstiftning när det gäller
assisterad befruktning*
Motion 2011/12:So596 *Ensamståendes tillgång till assisterad befruktning*
Motion 2011/12:So598 *Värdmödraskap*
Motion 2011/12:So620 *Värdmödraskap*
Motion 2011/12:So667 *Underlättande för barnlösa att bilda familj*
Motion 2013/14:So301 *Grön politik för alla familjer*
Motion 2013/14:So517 *Barns rätt till sina föräldrar*
Motion 2014/15:402 *Trygghet för barn födda efter värdmödraskap*
Motion 2014/15:412 *Tillåt embryodonation*
Motion 2014/15:2316 *Insatser för hbt-personers rättigheter och möjligheter*
Motion 2014/15:2428 *Surrogatmödraskap*

Hänvisade lagar och konventioner

Abortlag (1974:595)
Lag (1917:378) om adoption.
Europarådskonvention om mänskliga rättigheter och biomedicin.
Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och
grundläggande friheterna
FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna
FN:s konvention om barnets rättigheter
Föräldrabalken (1949:381)
Lagen (2006:351) om genetisk integritet
Lag (1988:711) om befruktning utanför kroppen
Lag (1984:1140) om insemination
Äktenskapsbalk (1987:230)

Övrigt offentligt tryck (även elektroniska källor)

Directorate-general for internal policies, Policy Department, Citizen´s rights
and constitutional affairs, Legal and Parliamentary Affairs
“*A comparative study on the regime of surrogacy in EU
Member States*”, Bryssel 2013
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/474403/IP
OL-JURI_ET\(2013\)474403_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/474403/IP
OL-JURI_ET(2013)474403_EN.pdf)

MIA. ”Anlända barn genom adoptionsorganisationer” (vidarelinkning till rapporter). Hämtat 6 juni 2015.

<http://www.mia.eu/sv/Blanketter-och-Statistik/Statistiklista/Anlanda-barn/>

Mänskliga rättigheter. Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, hämtad 2015-05-27

<http://www.manskligarattigheter.se/sv/de-manskliga-rattigheterna/vilka-rattigheter-finns-det/barnets-rattigheter>

Regeringskansliets webbplats, Lagrådsremiss ”Assisterad befruktning för ensamstående kvinnor” hämtad 25 maj 2015.

<http://www.regeringen.se/contentassets/9f8b75e3541e4156b78ff13fbd6839a1/assisterad-befruktning-for-ensamstaende-kvinnor>

Region Skåne, Hälso- och sjukvårdsnämnden, beslutsförslag 29 februari 2012, dnr. nr. 1101944, ”Ersättning till ägg och spermadonatorer” Hämtad 29 maj 2015.

http://www.skane.se/globalassets/styrandedokument/ersattning_till_agg_och_spermadonatorer.pdf

Riksdagens hemsida. <http://www.riksdagen.se> Sökord;

Motion + surrogatmödraskap/surrogatmödrar/surrogatmoderskap/surrogatmamma/surrogatmor/surrogatmammor/värdmor/värdmoderskap/värdmödraskap/värdmamma/värdmammor/

SBU - ”Barn födda efter konstgjord befruktning (IVF)” Rapport nr. 147. Stockholm 2000

SBU kommentar. ”Progesteronbehandling för att förhindra för tidig förlossning” Publicerad 2013, ändrad 25 februari 2014. Hämtad 7 juni 2015.

<http://www.sbu.se/sv/Publicerat/Kommentar/Progesteronbehandling-for-att-forhindra-for-tidig-forlossning/>

SCB. ”Internationella adoptioner minskar” 15 september 2014. Nr 2014:50 Hämtad 6 juni 2015.

<http://www.scb.se/sv/Hitta-statistik/Artiklar/Internationella-adoptioner-minskar/>

SMER – ”Assisterad befruktning – etiska aspekter”, Stockholm 2013. Rapport från Statens medicinsk-etiska råd, Smer 2013:1 (finns även att tillgå via Smer.se)

SMER - "Etiska vägmarken 4. Det svårfångade människovärdet" 2 upl. (omarbetad), 2012. Hämtad 12 maj 2015.

http://www.smer.se/wp-content/uploads/2012/08/Det-svårfångade-människovärdet_WEBB.pdf

SMER - "Handel med ägg, njurar och kommersiella surrogatmoderskap", Smer kommentar 2014:1 s. 4-5, hämtad 29 maj 2015.

<http://www.smer.se/wp-content/uploads/2014/04/Smer-kommenterar-organhandel-rev.pdf>

SMER – "Juridiska frågor kring barn som tillkommit genom surrogatmoderskap i utlandet", Stockholm 2012. Skrivelse från Statens medicinsk-etiska råd, Dnr 92/12. Hämtad 21 maj 2015

<http://www.smer.se/wp-content/uploads/2012/09/juridiska-frågor-kring-barn-som-tillkommit-genom-surrogatmoderskap-i-utlandet1.pdf>

SMER – "Preimplantatorisk genetisk diagnostik". Hämtad 5 juni 2015

<http://www.smer.se/teman/preimplantatorisk-genetisk-diagnostik/>

Socialstyrelsen "Illegal organhandel". Hämtad 15 maj 2015

<http://www.socialstyrelsen.se/organ-ochvavnadsdonation/faktaomorgan-ochvavnadsdonation/illegalorganhandel>

Socialstyrelsen, rapport. "Aborter 2010" s. 12, Sveriges officiella statistik. Publiceringsår 2011. Artikel nr. 2011-6-1

Litteratur

Bibeln. Första Moseboken.

Ekman, Kajsa Ekis "Varat och varan", Stockholm 2010

Jonsson Malm, Carolina "Att plantera ett barn" Lund 2011

Jönsson, Kutte "Det förbjudna mödrskapet – en moralfilosofisk undersökning av surrogatmödrskap" Lund 2003

Häthén, Christian "Stat och straff" Lund 2014

Lundin, Susanne "Guldägget – föräldrskap i biomedicinens tid" Lund 1997

Nilsson, Annika för Kungliga vetenskapsakademien om assisterad befruktning "Barn till varje pris?" Femte skrften i Vetenskapsakademins serie om *Människan och den nya biologin*, Lund 1996

- Peczenik, Alexander *"Juridikens teori och metod"* Stockholm 1995
- Rosenberg, Göran *"Plikten, profiten och konsten att vara människa"*, Albert Bonniers förlag 2003
- Saldéen, Åke *"Faderskap- moderskap-föräldraskap"* i De Lege, *Eftersyn och eftertanke*, Uppsala 2007, red. Petter Asp
- Schiratzki, Johanna *"Barnrättens grunder"* Lund 2014
- Singer, Anna *"Barnets bästa. Om barns rättsliga ställning i familj och samhälle"* Stockholm 2012
- Singer, Anna *"Föräldraskap i rättslig belysning"* Uppsala 2000
- Stoll, Jane *"Surrogacy Arrangements and Legal Parenthood. Swedish Law in a Comparative Context"* Uppsala 2013
- Svensson, Agnetha och Sverne Arvill, Ebba *"Adoption"* Stockholm 2008
- Tännsjö, Torbjörn *"Göra barn – en studie i reproduktionsetik"* Borås 1991
- Tännsjö, Torbjörn *"Välja barn. Om fosterdiagnostik och selektiv abort"* Borås 1991

Artiklar, juridisk periodika

- Bogdan, Michael *"Internationellt privaträttsliga aspekter av äggdonation och surrogatmoderskap"*, SvJT 2002
- Danelius, Hans *"Europadomstolens domar – andra kvartalet 2010."*
SvJT.org Fallet *S..H. m.fl. mot Österrike (dom 1.4.2010)*.
Hämtad 7 juni 2015.
<http://svjt.org/svjt/2010/634>
- Emilsson, Malin *"Saviour siblings – en ny möjlighet att bota svårt sjuka barn eller ett steg för långt inom den biomedicinska utvecklingen?"* JT 2005-06
- Ryrstedt, Eva *"Den genetiska utvecklingens familjerättsliga implikationer"*
SvJT 2003
- Saldéen, Åke *"Barnets rätt till sitt ursprung"* De Lege, *Rättvetenskapliga studier tilläggande Carl Hemström av professorskolleger i Uppsala*, red. Nils Jareborg, Uppsala 1996

Schiratzki, Johanna *"Några reflektioner runt de legala konsekvenserna av privat insemination"*, SvJT 1995-96

Singer, Anna *"Barns rätt till två föräldrar"* JT 2009-10

Singer, Anna *"En, två, ett par eller flera? – Föräldraskap i det 21:a århundradet"* SvJT 2002

Singer, Anna *"Mater semper certa est?"* JT 2006-07

Sörgjerd, Caroline *"Rätten att bli förälder – en analys av reglerna om assisterad befruktning"*, SvJT 2012

Elektroniska källor

Artiklar, dagspress, via nätet

Abrahamsson, Maria och Lavesson, Olov *"Vi måste ta Göran Hägglund på orden"* Expressen 31 oktober 2010. Hämtad 5 juni 2015.

<http://www.expressen.se/debatt/vi-maste-ta-goran-hagglund-pa-orden/>

Avellan, Heidi *"Storken ställer till det i alliansen"* Sydsvenskan, 17 mars 2012. Hämtad 4 juni 2015.

<http://www.sydsvenskan.se/opinion/heidi-avellan/storken-staller-till-det-i-alliansen--/>

Aylwars, Angela och Alvelin, Christina *"Den som bär andras barn borde få betalt"*, Aftonbladet 2013-03-06. Hämtat 5 maj 2015.

<http://www.aftonbladet.se/debatt/debattamnen/familj/article16362486.ab>

Bengtsson, Andreas *"Sveriges kvinnolobby ignorerar forskningen"* Aftonbladet 25 juni 2012. Hämtad 7 maj 2015.

<http://www.aftonbladet.se/debatt/debattamnen/familj/article15025046.ab>

Bengtsson, Andreas *"Vad är det för fel på att vara surrogatmamma?"* Aftonbladet 15 juni 2012. Hämtad 5 juni 2015

<http://www.aftonbladet.se/debatt/debattamnen/familj/article14986697.ab>

Blennow, E; Hansson, C; Fridström, M *"Drygt tio år med preimplantatorisk genetisk diagnostik i Sverige - Ett alternativ vid stor risk att få barn med svåra ärftliga sjukdomar"* Läkartidningen 2008, nr 14, vol 105. Hämtad 15 maj 2015

<http://ww2.lakartidningen.se/ltarkiv/2008/temp/pda34867.pdf>

- Bjurman, Per *"Pappa väntar barn"* Aftonbladet, 27 januari 2010.
Hämtad 11 juni 2015.
<http://www.aftonbladet.se/wendela/familj/article12217855.ab>
- Bratt, Anna *"I väntans tid på rätten att föda andras barn"* DN 8 mars 2014
Hämtad 4 juni 2015.
<http://www.dn.se/livsstil/i-vantans-tid-pa-ratten-att-foda-andras-barn/>
- Bratt, Anna *"Så många provrörsbarn föds i Sverige varje år"* DN 2 juli 2012. Hämtad 5 juni 2015.
<http://www.dn.se/nyheter/sverige/sa-manga-provrorsbarn-fods-i-sverige-varje-ar/>
- Brommesson, Douglas *"Reservdelsbarnen och det sluttande planet"*
Kristianstadsbladet 25 maj 2007, hämtad 25 maj 2015
<http://www.kristianstadsbladet.se/opinion/reservdelsbarnen-och-det-sluttande-planet/>
- Ekman, Kajsa Ekis *"Det är inte så enkelt, Heberlein"* Sydsvenskan 5 april 2013, hämtad 15 maj 2015
<http://www.sydsvenskan.se/kultur--nojen/det-ar-inte-sa-enkelt-heberlein/>
- Ekman, Kajsa Ekis *"Stoppa all handel med babyfabriker"* Expressen 28 februari 2011. Hämtad 1 juni 2015.
<http://www.expressen.se/debatt/stoppa-all-handel-med-babyfabriker/>
- Ekman Ekis, Kajsa *"Vi är inte maskiner, vi är inte naturresurser"* Bang.se 2 september 2010. Hämtad 15 maj 2015.
<http://www.bang.se/vi-ar-inte-maskiner-vi-ar-inte-naturresurser/>
- Fahlén, Mia och Åström, Gertrud *"Kvinnors kroppar är inte bara en behållare"* SvD 28 februari 2013. Hämtad 15 maj 2015
<http://www.svd.se/kvinnors-kroppar-ar-inte-bara-en-behallare>
- Fahlén, Mia och Åström, Gertrud *"Vi vill inte ha handel med människors kroppar"* Aftonbladet 25 juni 2015. Hämtad 15 maj 2015
<http://www.aftonbladet.se/debatt/debattammen/familj/article15012684.ab>
- Frost, Britt-Marie *"Lagligt att tillverka barn enbart för organdonation"* DN 20 mars 2007. Hämtad 3 juni 2015.
<http://www.dn.se/debatt/lagligt-att-tillverka-barn-enbart-for-organdonation/>
- Granström, Helena *"Surrogatavel. Barnet kommer i skymundan"* DN 8 mars 2013. Hämtad 3 juni 2015.
<http://www.dn.se/arkiv/kultur/surrogatavel-barnet-kommer-i-skymundan>
- Gad, Magda *Riksdagen säger nej till insemination för ensamstående kvinnor*, Aftonbladet 6 april 2011. Hämtad 4 juni 2015
<http://www.aftonbladet.se/wendela/familj/article12840451.ab>

Gelotte, Gert *"Barn är ingen handelsvara"* GP 18 mars 2012. Hämtad 20 maj 2015.

<http://www.gp.se/nyheter/ledare/1.891517-gert-gelotte-barn-ar-ingen-handelsvara>

Gunnarsdotter, Sara *"Surrogatmoderskap – för vems bästa?"* Läkartidningen 8 dec. 2013. Hämtad 4 juni 2015.

<http://www.lakartidningen.se/Aktuellt/Nyheter/2013/12/Surrogatmoderskap--for-vems-basta/>

Gupta, Divya *"Barn till bästa pris"* Svenska Dagbladet, 26 sept. 2011. Hämtad 15 maj 2015.

<http://www.svd.se/barn-till-basta-pris/om/varlden>

Haldesten, Maria *"Barn ingen rättighet"* GP 11 oktober 2011, hämtad 15 maj 2015.

<https://www.gp.se/nyheter/ledare/1.746363-barn-ingen-rattighet?m=print>

Heberlein, Ann *"Bulle i annans ugn"* Sydsvenskan 28 mars 2013, hämtad 18 maj 2015.

<http://www.sydsvenskan.se/kultur--nojen/bulle-i-annans-ugn/>

Hermerén, Göran *"Designade barn?"* Sydsvenskan, 14 feb.2009. Hämtad 15 maj 2015.

<http://www.sydsvenskan.se/opinion/aktuella-fragor/designade-barn/>

Holmgren, Mia *"Ett barn blir till"* DN 8 mars 2014. Hämtad 5 juni 2015.

<http://www.dn.se/livsstil/ett-barn-blir-till/>

Hägg, Carina *"Surrogatmodrar är människohandel"* SvD 31 maj 2010. Hämtad 5 juni 2015.

http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/surrogatmodrar-ar-manniskohandel_4793921.svd;

Hägglund, Göran *"Gör inte barnen till accessoarer"* Expressen 29 mars 2012. Hämtad 4 juni 2015.

<http://www.expressen.se/debatt/gor-inte-barnen-till-accessoarer/>

Hägglund, Göran och Andersson, Anders *"Kvinnors kroppar är inte handelsvaror"*. SvD 14 mars 2012. Hämtad 20 maj 2015.

<http://www.svd.se/2856188>

Höglund, Jan *"Unik födseln efter livmoderstransplantation"*, Göteborgs Posten 2014-10-04. Hämtad 16 maj 2015.

<https://www.gp.se/nyheter/goteborg/1.2507916-unik-fodsel-efter-livmoderstransplantation>

Högström, Erik *"Blev första mannen i Europa att föda barn"* Expressen 10 september 2013. Hämtad 11 juni 2015.

<http://www.expressen.se/nyheter/blev-forsta-mannen-i-europa-att-foda-barn/>

Johansson, Urban och Holmström Sten *"Tillåt kvinnor bli surrogatmödrar"* Svenska Dagbladet 30 maj 2010. Hämtad 15 maj 2015.

http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/tillat-kvinnor-bli-surrogatmodrar_4786221.svd

Juvas, Sören och Westerlund, Ulrika *"Tillåt surrogatmödrar i Sverige – annars åker folk utomlands"* Expressen 17 juli 2008. Hämtad 5 juni 2015.

<http://www.expressen.se/debatt/tillat-surrogatmodrar-i-sverige---annars-aker-folk-utomlands/>

Jönsson, Kutte *"Erkänn kvinnors beslutsförmåga"*. Sydsvenskan 5 oktober 2010. Hämtad 5 juni 2015.

<http://www.sydsvenskan.se/opinion/erkann-kvinnors-beslutsformaga/>

Kazmierska, Natalia *"Bebisen som väckt debatten om att få hyra en livmoder"* Expressen 6 april 2009. Hämtad 6 juni 2015.

<http://www.expressen.se/sok/?q=bebisen%20som%20v%C3%A4ckt%20debatten%20om%20att%20f%C3%A5%20hyra>

Krainer, Patrick *"Ingen rättighet att bli förälder"* Västerbottens-Kuriren, 14 maj 2012. Hämtad 7 juni 2015.

<http://www.vk.se/613559/ingen-rattighet-att-bli-foralder?mobil>

Lagerblad, Anna *"Framtidens jungfruförälder är en man"* SvD 23 december 2012. Hämtad 20 maj 2015.

<http://www.svd.se/framtidens-jungfruforalderar-en-man>

Lagerblad, Anna *"Föda barn åt andra tufft kvinnoyrke"* Svenska Dagbladet 2 januari 2013. Hämtad 15 maj 2015.

http://www.svd.se/nyheter/idagsidan/foda-barn-at-andra-tufft-kvinnoyrke_7790706.svd

Lagerblad, Anna *"Surrogatmamman gjorde det möjligt för oss att bilda familj"* SvD 31 december 2012. Hämtad 25 maj 2015.

<http://www.svd.se/surrogatmamman-gjorde-detmojligt-for-oss-att-bilda-familj>

Larsson, Carl. *"Brist på spermadonatorer"*. SVT.se 6 juli 2011. Hämtad 29 maj 2015.

<http://www.svt.se/nyheter/inrikes/brist-pa-spermadonatorer>

Lerner, Thomas *"Bebisfabriker – ingen enkel fråga"* DN 12 oktober 2012. Hämtad 20 maj 2015

<http://www.dn.se/insidan/bebisfabriker-ingen-enkel-fraga/>

Lernfelt, Malin *"Kvinnor är inte maskiner"* Göteborgsposten 4 oktober 2010. Hämtad 20 maj 2015.

<http://www.gp.se/nyheter/ledare/1.461359-malin-lernfelt-kvinnor-ar-inte-maskiner>

McKie, Robi *"Men redundant? Now we don't need women either"* The Guardian, 10 februari 2002. Hämtad 5 maj 2015.

<http://www.theguardian.com/world/2002/feb/10/medicalsecience.research>

Mozhgan Jalali *"Rätten till insemination handlar om jämställd vård"* Dagens Samhälle 22 augusti 2014. Hämtad 7 juni 2015.

<http://www.dagenssamhalle.se/debatt/raetten-till-insemination-handlar-om-jaemstaellid-varid-10288>

Myhrén, Lotta *"Antalet adoptioner har minskat med 65 procent på tio år"* Sveriges Radio 2 december 2014. Hämtad 6 juni 2015.

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6033895>

Nordgren, Malin *"Surrogatmodraskap het fråga på kvinnokonferens"* DN 13 juni 2014. Hämtad 20 maj 2015.

<http://www.dn.se/livsstil/surrogatmodraskap-het-fraga-pa-kvinnokonferens/>

Nordlander, Jenny *"Födda genom surrogat av fasters ägg och pappas spermie"* DN 11 juni 2014. Hämtad 20 maj 2015.

<http://www.dn.se/insidan/fodda-genom-surrogat-av-fasters-agg-och-pappas-spermie/>

Pande, Amrita *"Men vad är det som är så jobbigt?"* Sydsvenskan 19 oktober 2012. Hämtad 5 juni 2015.

<http://www.sydsvenskan.se/opinion/aktuella-fragor/men-vad-ar-det-som-ar-sa-jobbigt/>

Skånberg, Tuve *"Insemineringsförslag strider mot Barnkonventionen"* SVT Opinion, 26 maj 2015. Hämtad 26 maj 2015.

<http://www.svt.se/opinion/article2964604.svt>

Svens, Karin *"Snabb avnavling kan påverka finmotorisk utveckling"* Dagens Medicin, 26 maj 2015. Hämtad 31 maj 2015.

<http://www.dagensmedicin.se/artiklar/2015/05/26/snabb-avnavling-kan-paverka-finmotorisk-utveckling/>

Sörelius, Lotti *"Vad är det vi medverkar till?"* SvD 30 oktober 2010. Hämtad 7 maj 2015.

<http://www.svd.se/vad-ar-det-vi-medverkar-till>

Teodorescu, Alice *"Ogenomtänkt kring inseminering av singelkvinnor"* Göteborgsposten 22 maj 2015. Hämtad 22 maj 2015.

<http://www.gp.se/nyheter/ledare/kronika/1.2723223-alice-teodorescu-ogenomtankt-kring-inseminering-av-singelkvinnor>

Tännsjö, Torbjörn *"Låt även ensamstående få rätt att inseminera"*
DN 5 juli 2007. Hämtad 15 maj 2015.

<http://www.dn.se/debatt/lat-aven-ensamstaende-fa-ratt-att-inseminera/>

Tännsjö, Torbjörn *"Transplanterad livmoder ett steg mot fullt könsbyte"*
Dagens Nyheter, 24 september 2009. Hämtad 10 maj 2015.

<http://www.dn.se/debatt/transplanterad-livmoder-ett-steg-mot-fullt-konsbyte/>

von Hall, Gunilla *"Debatt om surrogatmödraskap efter att baby övergavs"*
SvD 3 augusti 2014. Hämtad 7 juni 2015.

<http://www.svd.se/debatt-om-surrogatmodraskap-efter-att-baby-overgavs>

Waaranderä, Ingegärd *"Skillnaderna skaver i synen på surrogatmamman"*
DN 14 oktober 2012. Hämtad 20 maj 2015.

<http://www.dn.se/arkiv/kultur/skillnaderna-skaver-i-synen-pa-surrogatmamman>

Wallmark, Hans, *"Gravida kvinnor är inga handelsvaror"* Expressen 19 mars 2012, hämtad 18 maj 2015.

<http://www.expressen.se/debatt/gravida-kvinnor-ar-inga-handelsvaror/>

Wiklund, Lotten *"Surrogatmödraskap har blivit en global industri"* DN 10 december 2010. Hämtad 10 maj 2015.

<http://www.dn.se/insidan/surrogatmodraskap-har-blivit-en-global-industri/>

Zettergren, Sofie *"Kvinnor som vill hjälpa andra att bli föräldrar ska få göra det"* Aftonbladet 25 februari. 2011. Hämtad 5 juni 2015.

<http://www.aftonbladet.se/wendela/article12625511.ab>

(författarangivelse saknas) *"Får inte åka hem"* Aftonbladet 30 mars 2009. Hämtad 15 maj 2015.

<http://www.aftonbladet.se/nyheter/article11732872.ab>

(författarangivelse saknas) TT, *"Ja till surrogatmammor i Sverige"*
SvD 28 februari 2013. Hämtad 7 juni 2015.

<http://www.svd.se/ja-till-surrogatmammor-i-sverige>

(författarangivelse saknas) TT *"Kyckling på väg bli dinosaurie"* DI, 12 maj 2015. Hämtad 14 maj 2015.

<http://www.di.se/artiklar/2015/5/12/kyckling-pa-vag-bli-dinosaurie/>

(författarangivelse saknas) *"Manlig graviditet utmanar"* SvD, 27 juli 2011. Hämtad 11 juni 2015.

<http://www.svd.se/manlig-graviditet-utmanar>

Internet/webbaserad information, övrig

Adoptionscentrum. Red. Linnell, Anna ”*Ensamstående*” 6 februari 2015.
Hämtad 6 juni 2015.

<https://www.adoptionscentrum.se/sv/Adoption/Ensamstaende/>

Allt om juridik, sökord ”*Rättsgrundsats*”. Hämtad 23 maj 2015.

<http://www.alltomjuridik.se/ordlista/allmanna-rattsprinciper/>

Dagens Vetenskap. Blogg om vetenskap och teknik.

”*Livmoderstransplantationer snart möjliga*”. Publicerad
5 oktober 2010. Hämtad 5 maj 2015.

<https://dagensvetenskap.wordpress.com/page/3/>

Fertilitetscentrum Göteborg, befruktningsmetoder. Hämtad 20 maj 2015.

<http://fertilitetscentrum.se/goteborg/ivf-laboratoriet/befruktningsmetoder/>

Göteborgs Universitet. ”*Forskare har funnit vad som styr biologiska
klockan*”. Kort dokumentär från Hämtad 15 maj 2015.

https://www.youtube.com/watch?list=PLF9EB8295A10334D9&t=33&v=eo_b3wb5XMC8

Göteborgs Universitet, Sahlgrenska Akademin ”*Forskningsprojekt om
livmoderstransplantationer*” Publicerat 13 november 2014.
Hämtad 8 maj 2015.

<http://sahlgrenska.gu.se/forskning/uterus>

Göteborgs Universitet ”*The world’s first child born after uterus*

transplantation.” Kort dokumentär. Hämtad 16 maj 2015.

https://youtu.be/_tWjUYtsUfY?list=PLF9EB8295A10334D9

Historiska Muséet. Hämtad 20 maj 2015

<http://www.historiska.se/historia/medeltiden/livochsamhalle/>

History.com. Sökord: *Sally Hemings*, hämtad 17 maj 2015.

<http://www.history.com/topics/sally-hemings>

Nationalencyklopedin. <http://www.ne.se> Sökord:

Adoption. Wikander, Örjan. Hämtad 6 juni 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/adoption>

Anamnes. Lundh, Bengt. Hämtad 28 maj 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/anamnes>

Assisterad befruktning. Ahlgren, Mats och Malmquist, Jörgen.
Hämtad 12 maj 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/assisterad-befruktning>

Familj. Helander, Bernhard. Hämtad 27 maj 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/familj>

HLA-system. Högman, Claes. Hämtad 29 maj 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/hla-system>

Kristdemokraterna. Josefsson, Göran. Hämtad 4 juni 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kristdemokraterna>

Lagstiftning. Sterzel, Fredrik. Hämtad 4 juni 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/lagstiftning>

Tvillingar. Meurling, Patrick m fl. Hämtad 7 juni 2015.

<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/tvillingar>

Psykologiguiden/Psykologilexikon. Hämtad 21 maj 2015.

Observera att sidan kräver att man väljer ordet "*altruism*" själv.

<http://www.psykologiguiden.se/www/pages/?Lookup=altruism>

Monash IVF. Hämtad 12 maj 2015.

www.monashivf.com

Respekt. Katolsk rörelse för livet. Inlägg av G. Hægerström, "Det sluttande planet och en flytande värdegrund". Hämtad 30 maj 2015.

http://www.respektlivet.nu/dolda_sidor/signum/det_sluttande_planet_och_en_flytande_vardegrund?UsePrintableVersion=true

RFSL "*De olika organisationernas inställning*". Hämtad 5 juni 2015.

<http://www.rfsl.se/?p=3790>

Stockholm IVF. Hämtad senast 21 maj 2015

<http://stockholmivf.se/sv/livmoderstransplantation/>

Stockholm IVF "*Livmoderstransplantation steg för steg*". Hämtad 20 maj 2015.

<http://stockholmivf.se/sv/livmoderstransplantation/livmoderstransplantation-steg-for-steg/>

Sveriges Radio "*Surrogatmamman, det förbjudna mödrskapet*". Reportage i programmet *Tendens*. Producent Lars Mogens. 11 mars 2011. Hämtad 21 maj 2015.

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3381&artikel=4357972>

Tiozzo, Marco "*Inledning till praktiskt filosofi – Den värderande analysen*". Göteborgs Universitet. Hämtad 4 juni 2015.

http://gul.gu.se/public/pp/public_courses/course61690/published/1402297997975/resourceId/25603718

Tryggabarn.se (TryggHansa) Granskad av Stintzing, Gudmund "*För tidigt född – prematur*". Uppdaterad november 2014.

Hämtad 8 juni 2015.

<http://www.tryggabarn.nu/gravid/forlossningen/for-tidigt-fodd-prematur>

Tvillingsajten.se (författarangivelse saknas) ”Typer av tvillingar”. Hämtad 20 maj 2015.

<http://tvillingsajten.se/fakta/typer-av-tvillingar>.

Vårdguiden/1177.se Red. Ahlqvist, Linda ”Turners syndrom”.

Hämtad 7 juni 2015.

<http://www.1177.se/Skane/Fakta-och-rad/Sjukdomar/Turners-syndrom/>

Vårdguiden 1177.se Red. Ingela Andersson. Skribent, Nieminen, Katri

”Behandlingar vid ofrivillig barnlöshet” 23 februari 2015.

Hämtad 7 juni 2015.

[http://www.1177.se/Skane/Fakta-och-rad/Behandlingar/Behandlingar-vid-ofrivillig-barnloshet/;](http://www.1177.se/Skane/Fakta-och-rad/Behandlingar/Behandlingar-vid-ofrivillig-barnloshet/)

Wikipedia. <http://wikipedia.se> Sökord:

”Sluttande planet”. Hämtad 4 juni 2015.

[http://sv.wikipedia.org/wiki/Sluttande_planet;](http://sv.wikipedia.org/wiki/Sluttande_planet)

”Argumentationsfel”. Hämtad 4 juni 2015.

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Argumentationsfel>

Rättsfallsförteckning

NJA 2006 s. 505

RH 1998:103

RH, mål nr. Ö 9822-14

RH 2003:18 (mål nr. ÖÄ1334-02)

Europadomstolen S..H. m.fl. mot Österrike (dom 1.4.2010)

Referensmaterial

Populärkultur

Film

”Blade Runner” (1982) Regi: Ridley Scott

”Cloud Atlas” (2012) Regi: Tom Tykwer, Andy och Lana Wachowski

”Matrix” (1999) Regi: Andy och Lana Wachowski

”The Island” (2005) Regi: Michael Bay

”Star Wars”-triologin. (1977, 1980, 1983) Regi: George Lucas och Richard Marquand

Skönlitteratur

Atwood, Margaret ”Tjänarinnans berättelse”, Stockholm 1987 (1985)

Huxley, Aldous ”Du sköna nya värld”, 1932

Facklitteratur

Andrews, Lori ”Surrogat motherhood. Politics and privacy” Bloomington och Indianapolis 1990.

Arditti, Rita, Klein Duelli, Renate & Minden, Shelley (red.) ”Test-tube women. What future for motherhood?” London 1984

- Ref. Albury, Rebecca ”Who owns the embryo?”

- Ref. Corea, Gena ”Egg snatchers”

Bremer, S ”Kroppslinjer. Kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering.” Göteborg, 2011.

Rothbard, Murray N. ”The ethics of Liberty”, 2002

Shalev, Carmel ”Birth Power. The Case of Surrogacy” New Haven & London 1989

Tännsjö, Torbjörn ”Privatliv”, Stockholm 2010

Övrigt

European Society of Human Reproductive Medicine, www.eshre.eu

SMER – ”Assisterad befruktning – synpunkter på vissa frågor i samband med befruktning utanför kroppen” Stockholm 1995

<http://www.smer.se/rapporter/assisterad-befruktning-synpunkter-pa-vissa-fragor-i-samband-med-befruktning-utanfor-kroppen/>

SOU 2007:16 Ändrad könstillhörighet – förslag till ny lag